

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ - ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:
“ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ:
ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ”

Κατεύθυνση: Ιστορία

Ειδίκευση: Οικονομικοί μηχανισμοί και νοοτροπίες
στον ελληνικό χώρο 15ος-19ος αιώνας

ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ ΤΑΛΛΙΠΩΡΟΥ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ιωάννινα 2016

ΕΜΜΑΝΟΥΕΛΑ ΤΑΛΛΙΠΩΡΟΥ

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΚΑΙ Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β. ΝΙΚΟΛΑΟΥ (Επίκουρος καθηγητής)

ANNA ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ (Επίκουρη Καθηγήτρια)

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ (Επίκουρος καθηγητής)

Ιωάννινα 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	5-6
Εισαγωγή.....	7-15
I. Η γεωγραφική θέση της Σάμου.....	7
II. Οι πηγές της μελέτης.....	8-9
III. Η δομή της μελέτης.....	10-11
IV. Η Ηγεμονία της Σάμου.....	12-15

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ - ΑΛΙΕΙΑ

1.1: Βλάστηση - επικρατούσες κλιματολογικές συνθήκες.....	16-17
1.2: Γεωργική παραγωγή.....	18-19
1.3: Κτηνοτροφική παραγωγή.....	20
1.4: Αλιεία.....	21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ

2.1: Η θέση της βιομηχανίας της Σάμου στο διεθνές οικονομικό πλαίσιο.....	22-23
2.2: Βυρσοδευία	24-30
2.3: Καπνοβιομηχανία.....	31-35

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

1.1: Άμεσοι φόροι.....	36-44
1.2: Έμμεσοι φόροι.....	45-48
1.3: Ενοικίαση λιμενικών φόρων.....	49
1.4: Ενοικίαση δημόσιας αλυκής.....	50-51
1.5: Ζυγιστές και μεσίτες.....	52-53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΤΕΛΩΝΕΙΑ

2.1: Τελωνεία και τελωνειακοί υπάλληλοι.....	54-58
2.2: Τελωνειακοί δασμοί για την εισαγωγή και εξαγωγή προϊόντων.....	59-61
2.3: Είσπραξη τελωνειακών δικαιωμάτων.....	62
2.4: Δηλωτικά μεταφοράς - δήλωση εμπορευμάτων.....	63-65
2.5: Εναποταμίευση και διαμετακόμιση εμπορευμάτων.....	66
2.6: Επίσκεψη πλοίων.....	67

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

3.1: Ατελή προϊόντα.....	68-69
3.2: Απαγορευμένα είδη.....	70
3.3: Λαθρεμπόριο.....	71-72

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΞΑΓΩΓΙΚΟ – ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ (19ος – αρχές 20ου αιώνα).....	73-75
---	-------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΕΞΑΓΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΟΜΕΝΑ ΕΙΔΗ

2.1: Εξαγόμενα είδη - Χώρες προορισμού.....	76-84
2.2: Εισαγόμενα είδη - Χώρες προέλευσης των εμπορευμάτων.....	85-91
2.3: Σύγκριση εξαγωγών – εισαγωγών – το εμπορικό ισοζύγιο.....	92
Συμπεράσματα.....	93-95
Βιβλιογραφία.....	96-99
Παράρτημα.....	100-105

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η μελέτη της ιστορίας της νεότερης Σάμου έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές τα τελευταία χρόνια, οι οποίοι προσπαθούν να την προσεγγίσουν πολύπλευρα. Σε αυτήν την προσπάθεια εντάσσονται οι εργασίες που έχουν παρουσιαστεί σε δέκα συνέδρια τοπικής ιστορίας και πλήθος ημερίδων και διαλέξεων, τα οποία κυρίως οργανώθηκαν από τα ΓΑΚ νομού Σάμου, σε συνεργασία είτε με διοικητικούς είτε με πνευματικούς φορείς του νησιού.

Οι εκδόσεις πρακτικών συνεδρίων και οι δημοσιεύσεις σε περιοδικά, όπως οι *Σαμιακές Μελέτες*, η *Σαμιακή Επιθεώρηση*, ο *Απόπλους*, συμβάλλουν ουσιαστικά στη μελέτη της σαμιακής ιστορίας. Ιδιαίτερα, οι μελέτες για τον 19ο αιώνα διευκολύνονται από τις πολλές γραπτές πηγές που έχουν διασωθεί και είναι πλέον προσιτές στους μελετητές. Ένα μεγάλο μέρος αυτών των τεκμηρίων αφορούν την περίοδο της ηγεμονικής διοίκησης της Σάμου, 1834-1912, χρονικό εύρος στο οποίο συμπεριλαμβάνεται η περίοδος που επιλέχθηκε να εξεταστεί στην παρακάτω εργασία. Τα τεκμήρια αυτά φυλάσσονται στα ΓΑΚ της Σάμου.

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο μελέτης της το εμπόριο και τη βιομηχανία που αναπτύχθηκε στη Σάμο κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, περίοδο ακμής για το νησί. Η Σάμος, νησί του ανατολικού Αιγαίου, ανήκε στον ελληνικό πολιτισμικό χώρο, κατοικούνταν από Έλληνες και δεν είχε στο έδαφός της μόνιμους μουσουλμάνους, εκτός από μία μικρή, κατά καιρούς, οθωμανική στρατιωτική φρουρά. Ανήκε στις αυτόνομες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αυτοδιοικείτο με Ηγεμόνα διοριζόμενο από την Υψηλή Πύλη, με τοπική κυβέρνηση και συνελεύσεις πληρεξουσίων. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο σημειώθηκε ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής, του εμπορίου και της βιομηχανίας. Εκτός από την αμπελουργία, η οποία αποτελούσε την κύρια οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων, αναπτύχθηκαν η καπνοκαλλιέργεια, η καπνοβιομηχανία και η βυρσοδεψία, σημαντικοί κλάδοι της τοπικής οικονομίας που υπερέβησαν τα όρια της ηγεμονίας και ήκμασαν μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ένας πολυτάραχος αιώνας τελείωνε και σε λίγο θα άρχιζε ένας άλλος με πολλές προσδοκίες. Έπειτα από τους Ολυμπιακούς αγώνες, που είχαν γίνει στην Αθήνα, πολλά γεγονότα διαμόρφωναν ένα πρόσφορο κλίμα για εθνικές επιδιώξεις. Το Κρητικό ζήτημα, οι πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Σάμο, η ήττα του 1897, ο Μακεδονικός αγώνας, αλλά και οι όλο και περισσότεροι νέοι που σπούδαζαν στην Αθήνα και επέστρεφαν στο νησί, ο δρόμος μετανάστευσης, μέσω του Πειραιά, προς την Αμερική, όλα αυτά προσανατόλιζαν τη Σάμο προς το εθνικό κέντρο.

Για την πραγματοποίηση αυτής της εργασίας στάθηκε πολύτιμη η βοήθεια που έλαβα από τους υπαλλήλους των ΓΑΚ νομού Σάμου σε επίπεδο βιβλιογραφικού και αρχειακού υλικού. Για

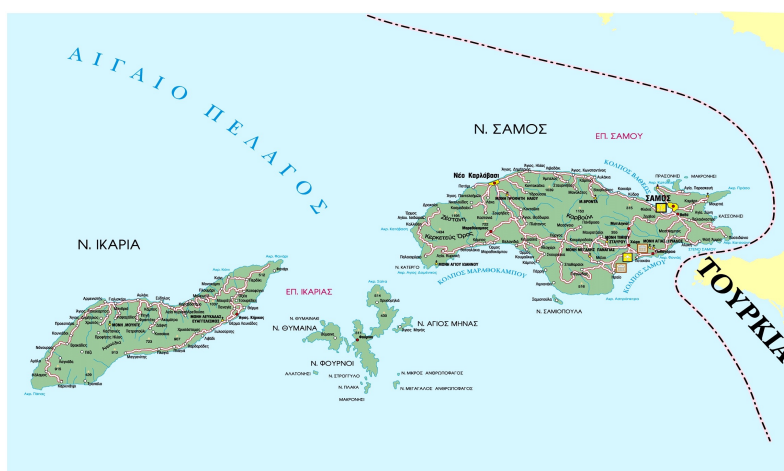
αυτό και ευχαριστώ ξεχωριστά την προϊσταμένη των ΓΑΚ Σάμου Αγγελική Χατζημιχάλη, τον τέως προϊστάμενο Χρίστο Λάνδρο και την Όλγα Φακάρου. Επιπλέον, ευχαριστώ τον καθηγητή μου κύριο Γεώργιο Νικολάου που με παρότρυνε να διευρύνω τον κύκλο των σπουδών μου σε μεταπτυχιακό επίπεδο και για την ακούραστη παρακολούθηση της συγγραφικής πορείας όλων των εργασιών που εκπόνησα στα πλαίσια του ΜΠΣ με τίτλο “Νεότερη και σύγχρονη ελληνική κοινωνία: ιστορία-λαϊκός πολιτισμός”. Ακόμη, ευχαριστώ πολύ τους καθηγητές κυρία Άννα Μανδυλαρά και κύριο Νικόλαο Αναστασόπουλο, μέλη της εξεταστικής επιτροπής αυτής της διπλωματικής εργασίας. Θα ήταν παράλειψη να μην ευχαριστήσω και την οικογένεια μου για την έμπρακτη συμπαράσταση σε όλη την ακαδημαϊκή μου πορεία.

Ιωάννινα 2016

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Η γεωγραφική θέση της Σάμου

Η Σάμος είναι ένα νησί του βορειοανατολικού Αιγαίου Πελάγους. Πιο συγκεκριμένα, βρίσκεται ανατολικά του Ικάριου Πελάγους και νότια της νήσου Χίου. Στα ανατολικά της υπάρχει ο Επταστάδιος Πορθμός, μήκους 6.479 ναυτικών μιλίων και ελάχιστου πλάτους 0.890 ναυτικών μιλίων περίπου, ο οποίος τη χωρίζει από τα απέναντι μικρασιατικά παράλια. Στα δυτικά της βρίσκονται το νησιωτικό σύμπλεγμα των Κορσεών (Φούρνων), σε απόσταση 4.319 ναυτικών μιλίων και η Ικαρία σε απόσταση 10.799 ναυτικών μιλίων. Οι γεωγραφικές συντεταγμένες που την περικλείουν είναι μεταξύ των μεσημβρινών $26^{\circ} 34' 00''$ - $27^{\circ} 04' 14''$ ανατολικού γεωγραφικού πλάτους και μεταξύ των παραλλήλων $37^{\circ} 38' 11''$ - $37^{\circ} 48' 52''$ βόρειου γεωγραφικού πλάτους. Το σχήμα του νησιού είναι επίμηκες, με τον μεγάλο άξονα του (44 χιλιόμετρα) να εκτείνεται με διεύθυνση από Ανατολή προς Δύση και τον μικρό του άξονα (19 χιλιόμετρα) να εκτείνεται με διεύθυνση από βορρά προς νότο. Είναι το όγδοο σε έκταση νησί της Ελλάδας. Η συνολική του έκταση εκτιμάται σε 478,03 τετραγωνικά χιλιόμετρα (με βάση το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Corine) και η συνολική ακτογραμμή του σε 160 χιλιόμετρα περίπου.¹

Εικόνα 1: Γεωγραφική τοποθέτηση Σάμου στον χάρτη της Ελλάδας

¹ Βλ. Καλλιόπη Σταυριανού, *Αλλαγές στις χρήσεις γης και στο φυσικό περιβάλλον στη Σάμο κατά τον 20ο αι.*, διατριβή ειδίκευσης, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 4-5.

II. Οι πηγές της μελέτης

Για τη συγγραφή αυτής της διπλωματικής εργασίας αξιοποιήθηκε πληροφοριακό υλικό προερχόμενο από πρωτογενές αρχειακό υλικό, μελέτες οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας των νεότερων χρόνων, άρθρα δημοσιευμένα σε περιοδικά και συλλογικά έργα, που αφορούν την οικονομία της Σάμου κατά την εξεταζόμενη εποχή, πρακτικά συνεδρίων που έλαβαν χώρα στο νησί, η σαμιακή νομοθεσία αυτής της περιόδου, καθώς και τοπικές εφημερίδες.

Το αρχειακό υλικό από τα ΓΑΚ Σάμου, που χρησιμοποιήσαμε βρίσκεται στη σειρά 2/1 του αρχείου Ηγεμονικού Διοικητικού Γραφείου με τον τίτλο “Βιομηχανία-Εμπόριο”.² Η συγκεκριμένη σειρά απαρτίζεται από 60 φακέλους και το σύνολο των εγγράφων περιέχει πλήθος χρήσιμων πληροφοριών για την εξέλιξη του εμπορίου και της βιομηχανίας στο νησί κατά το β' μισό του 19ου αιώνα, μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα, δηλαδή μέχρι το τέλος της Ηγεμονίας, το 1912. Οι πληροφορίες αυτές συμβαδίζουν με τις οικονομικές εξελίξεις του αιώνα, χωρίς σημαντικές αποκλίσεις από αυτές του ευρύτερου χώρου στον οποίο ανήκε η Σάμος. Αρχικά τα έγγραφα αυτής της σειράς αφορούν κυρίως το εμπόριο και ελάχιστα την ανύπαρκτη βιομηχανία, ενώ την τελευταία εικοσαετία του αιώνα πυκνώνουν οι αναφορές σχετικά με τη βιομηχανική ανάπτυξη του νησιού σε δύο βασικούς τομείς: στην καπνοβιομηχανία και στη βυρσοδεψία. Επίσης, εξετάστηκαν οι πίνακες εισαγωγής και εξαγωγής προϊόντων των ετών 1875-1900, που βρίσκονται στην *Επετηρίδα της Ηγεμονίας της Σάμου* του Επαμεινώνδα Ι. Σταματιάδη, προκειμένου να συγκροτηθούν οι δύο συγκεντρωτικοί πίνακες που βρίσκονται στο Β' κεφάλαιο του τρίτου μέρους.

Πολύτιμες στάθηκαν οι πληροφορίες που αντλήθηκαν από άρθρα που αναφέρονται στην οικονομική ζωή της Σάμου τον 19ο αιώνα και βρίσκονται είτε στις *Σαμιακές Μελέτες* ή σε πρακτικά συνεδρίων που οργανώθηκαν στη Σάμο τα τελευταία χρόνια. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στο άρθρο του Χρίστου Λάνδρου με τίτλο “Εμπόριο και Βιομηχανία στη Σάμο 1851-1912” που βρίσκεται περιοδικό *Αρχειακός Δεσμός* και αποτέλεσε κατευθυντήριο άξονα για τη διάρθρωση της παρούσας εργασίας.³ Σημαντική πηγή πληροφοριών για τη συγκρότηση του δεύτερου μέρους της εργασίας ήταν η *Σαμιακή Νομοθεσία* του Γεράσιμου Σβορώνου.⁴ Όσον αφορά το φωτογραφικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε, αυτό προέρχεται κυρίως από το βιβλίο του Ντίνου Κόγια *Σάμος 1862-1920 (φωτογραφίες και καρτ ποστάλ)*.⁵ Τέλος, για τη σύνδεση της περίπτωσης της Σάμου με τις επικρατούσες συνθήκες στον ευρύτερο πολιτικό και γεωγραφικό χώρο στον οποίο ανήκε το νησί, αλλά και για την παρουσίαση του ιστορικού πλαισίου της εξεταζόμενης εποχής, αντλήθηκαν

² ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, σειρά 2/1 Βιομηχανία – Εμπόριο, φάκ. 1880-1912

³ Χρίστος Λάνδρος, “Εμπόριο και βιομηχανία στη Σάμο 1851-1912, Αρχείο Ηγεμονικού Διοικητικού Γραφείου” στο *Αρχειακός Δεσμός*, τ. 1, Αθήνα 2004, σελ. 167-176

⁴ Γεράσιμος Σβορώνος, *Σαμιακή Νομοθεσία*, εκ του Ηγεμονικού Τυπογραφείου, Εν Σάμω, 1903

⁵ Ντίνος Θ. Κόγιας, *Σάμος 1862-1920 (φωτογραφίες και καρτ ποστάλ)*, Αθήνα 1999

πληροφορίες κυρίως από ελληνικές μελέτες που πραγματεύονται ζητήματα οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας των νεότερων χρόνων.

III. Η δομή της μελέτης

Η παρούσα μελέτη εξετάζει το εμπόριο και τη βιομηχανία της Σάμου κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, μια περίοδο ακμής για το νησί. Προηγείται μια εισαγωγή που αποτελείται από τέσσερα μέρη. Στο πρώτο εξετάζεται, σύντομα, η γεωγραφική θέση του νησιού, στο δεύτερο γίνεται μνεία στις πηγές και στις μελέτες από τις οποίες αντλήθηκε πληροφοριακό υλικό, ενώ στο τρίτο περιγράφεται η δομή της παρούσας εργασίας. Τέλος, στο τέταρτο μέρος της εισαγωγής δίνονται μερικές πληροφορίες για το καθεστώς υπό το οποίο τελούσε το νησί της Σάμου εκείνη την εποχή, δηλαδή για την Ηγεμονία της Σάμου, γιατί επιβλήθηκε, πως οργανώθηκε διοικητικά-πολιτικά το νησί αυτή την περίοδο και πως διαμόρφωσε την εξέλιξη της οικονομικής ζωής του.

Στο πρώτο μέρος εξετάζεται η γεωργική και η κτηνοτροφική παραγωγή του νησιού, η αλιεία και η βιομηχανική του παραγωγή. Γι' αυτό το λόγο, δίνονται, αρχικά, ορισμένες πληροφορίες για τις επικρατούσες κλιματολογικές συνθήκες και, εν συνεχεία, γίνεται λόγος για τα γεωργικά προϊόντα που παράγονταν στο νησί. Η κτηνοτροφική παραγωγή δεν ήταν υπέρογκη, με αποτέλεσμα τα προϊόντα της να προορίζονται κυρίως για τις εσωτερικές ανάγκες της αυτοκατανάλωσης. Η βιομηχανική παραγωγή του νησιού εντάσσεται στο διεθνές οικονομικό πλαίσιο και αναλύονται οι δύο κλάδοι της που αναπτύχθηκαν περισσότερο, δηλαδή η βυρσοδεψία και η καπνοβιομηχανία.

Στο δεύτερο μέρος εξετάζονται οι φόροι που επιβάλλονταν στα διάφορα εισαγόμενα και εξαγόμενα εμπορεύματα, ο τρόπος συλλογής τους, καθώς και η εμπορική νομοθεσία με βάση την οποία διεξάγονταν οι διάφορες εμπορικές συναλλαγές. Στο τρίτο κεφάλαιο αυτού του μέρους εξετάζονται οι ειδικές κατηγορίες εμπορευμάτων, όπως τα προϊόντα τα οποία δεν υποβάλλονταν σε φορολόγηση, τα λεγόμενα ατελή είδη. Άλλη ειδική κατηγορία ήταν τα απαγορευμένα είδη. Από τη στιγμή δε που υπήρχαν είδη των οποίων απαγορευόταν η διακίνηση, λογικό επακόλουθο ήταν η λαθραία διακίνησή τους.

Στο τρίτο και τελευταίο μέρος της μελέτης μας, γίνεται αρχικά μια συνοπτική παρουσίαση του διεθνούς οικονομικού - εμπορικού πλαισίου κατά τον 19ο ως τις αρχές του 20ού αιώνα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα εξαγόμενα και τα εισαγόμενα είδη και οι χώρες προορισμού ή προέλευσης αυτών των εμπορευμάτων, καθώς και οι ιδιαίτερες συνθήκες που διαμόρφωσαν την εμπορευματική ροή των παραπάνω ειδών. Στο τέλος γίνεται μια σύγκριση των εισαγωγών-εξαγωγών προκειμένου να φανεί έτσι το εμπορικό ισοζύγιο για το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.

Ακολουθούν τα συμπεράσματα στα οποία κατέληξα ύστερα από τη μελέτη και την επεξεργασία του πληροφοριακού υλικού. Στο τέλος της παρούσας εργασίας υπάρχει ένα παράρτημα

με ορισμένους πίνακες, από την *Επετηρίδα της Ηγεμονίας Σάμου*, στοιχεία των οποίων χρησιμοποίησα, αφού τα επεξεργάστηκα, στην εργασία μου.

Θα ήθελα να διευκρινίσω ότι σ' αυτή την εργασία δεν εξετάζεται διεξοδικά το εμπόριο και η βιομηχανία της Σάμου κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, αλλά ούτε και το σχετικό αρχειακό υλικό ερευνήθηκε εξονυχιστικά. Πρόκειται για μια προσπάθεια συνοπτικής παρουσίασης του θέματος, καθώς και σύνδεσής του με τις διεθνείς συνθήκες, ώστε ο αναγνώστης να σχηματίσει μια γενική εικόνα για τα εξεταζόμενα ζητήματα. Το αρχειακό υλικό που μπορεί να έχει στη διάθεσή του ο ερευνητής είναι πλούσιο και αξίζει να εξεταστεί λεπτομερέστερα, ώστε να αποκτήσουμε μια πιο σαφή, πιο λεπτομερειακή και πιο σφαιρική γνώση της οικονομικής ζωής της Σάμου στα χρόνια της Ηγεμονίας.

IV. Η Ηγεμονία της Σάμου

Στις 22 Ιανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία, προχώρησαν στην υπογραφή ενός πρωτοκόλλου -που είναι γνωστό ως “*Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας*”- στο Λονδίνο. Επρόκειτο για την πρώτη επίσημη διεθνή διπλωματική πράξη που αναγνώριζε την Ελλάδα ως ένα ανεξάρτητο και κυρίαρχο κράτος και όχι ως φόρου υποτελές στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η σημαντική αυτή απόφαση συνοδευόταν από τον προσδιορισμό μιας νέας συνοριακής γραμμής. Στα βόρεια χερσαία εδάφη του νέου κράτους περιλαμβάνονταν οι περιοχές που βρίσκονταν μεταξύ των ποταμών Αχελώου στα δυτικά και Σπερχειού στα ανατολικά. Ακόμη, παραχωρούνταν στο ελληνικό κράτος η Πελοπόννησος, η Εύβοια, οι βόρειες Σποράδες και οι Κυκλάδες.⁶

Η τελική ρύθμιση του ελληνικού ζητήματος, σχετικά με τον καθορισμό των συνόρων επιτεύχθηκε ύστερα από αρκετές παλινωδίες, με ένα άλλο Πρωτόκολλο του Λονδίνου τον Αύγουστο του 1832. Με αυτό επιδικαζόταν στο ελληνικό κράτος η περιοχή της Λαμίας και έτσι τα ελληνο-οθωμανικά σύνορα ορίζονταν μεταξύ των κόλπων του Αμβρακικού και του Παγασητικού. Ταυτόχρονα, επιδικάστηκε το ποσό των σαράντα εκατομμυρίων γροσίων ως αποζημίωση προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, ενώ απορρίφθηκε το αίτημα Σαμίων και Κρητικών να ενταχθούν στο ελληνικό κράτος, παρά το ότι είχαν συμμετάσχει ενεργά στον επαναστατικό αγώνα των Ελλήνων για την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό. Στην περίπτωση της Σάμου, η πρόταση των Δυνάμεων περί αυτονομίας του νησιού έγινε αποδεκτή από την Υψηλή Πύλη, η οποία στη συνέχεια με προκήρυξη προς τους Σαμίους και με αυτοκρατορικό ορισμό, γνωστό ως *Οργανική Διάταξη* του 1832, προσδιόρισε το ηγεμονικό πολίτευμα της Σάμου.⁷

Η Σάμος, λοιπόν, ανακηρύχθηκε αυτόνομη Ηγεμονία φόρου υποτελής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τελώντας υπό την εγγύηση και προστασία των Δυνάμεων, Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας. Με την *Οργανική Διάταξη ή Προνομακό Χάρτη* του 1832, δόθηκαν στο νησί προνόμια και ορίστηκε ο τρόπος διοίκησής του. Η εσωτερική διοίκηση του νησιού θα ασκούνταν από έναν Ηγεμόνα και από μία τετραμελή κυβέρνηση, τη Βουλή, εκλεγόμενη από τη Γενική Συνέλευση των

⁶ Για το ζήτημα αυτό υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία· βλ., επιλεκτικά: Edouard Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών*, Μέρος πρώτο, μτφρ. Λίνα Σταματιάδη, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα 1997, σελ. 314-321 [α' γαλλική έκδοση, Παρίσι 1921]· David Fleming, *John Capodistrias and the Conference of London, 1828-1831*, Thessaloniki 1970, σελ. 102 κ. εξ.· Απόστολος Βακαλόπουλος, “στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Η', *Ιωάννης Καποδίστριας ή η επόδυνη γένεση του νεοελληνικού κράτους*, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 510-530· Γιάννης Γιαννόπουλος, “Η Διπλωματία: Ευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί και ίδρυση του ελληνικού κράτους”, στο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 3ος, Αθήνα 2003, σελ. 264-265, και ιδίως όσον αφορά στη Σάμο, Κωνσταντίνος Μπέλης, “Σαμιακή Πολιτεία (1830-1834). Γεώργιος Λογοθέτης Λυκούργος και διπλωματική διαχείριση του Σαμιακού Ζητήματος”, στο *Σαμιακές Μελέτες* (2013), εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Ν. Δημητρίου”, τ. Ι', Σάμος 2013, σελ. 169.

⁷ Βλ. Χρίστος Λάνδρος, “Ηγεμονία Σάμου 1834-1912: οργάνωση και εξέλιξη” στο *Συνταγματικά Κείμενα της Ηγεμονίας*, Αθήνα 2013, σελ. 103.

Πληρεξουσίων, η οποία θα συνεδρίαζε επί ένα ή ενάμιση μήνα κάθε έτος.⁸ Τα μέλη της Βουλής προέρχονταν από τους προκρίτους του τόπου και μπορούσαν να αποφασίζουν ελεύθερα για θέματα που αφορούσαν την εσωτερική διοίκηση, τη θρησκευτική λατρεία, το εμπόριο και την επισκευή εκκλησιών. Τη προεδρία της Βουλής αναλάμβανε ο *Ηγεμόνας ή Πρίγκηψ* της Σάμου, ο οποίος προερχόταν από τις τάξεις των ανώτερων αξιωματούχων της Υψηλής Πύλης, ήταν χριστιανός ορθόδοξος και γνώστης της ελληνικής γλώσσας. Στη θέση του μπορούσε να στείλει επίτροπο, επίσης ομόθρησκο.⁹

Ωστόσο, οι όροι των Πρωτοκόλλων και αυτοί της Οργανικής Διάταξης δεν έγιναν δεκτοί από τους Σάμιους, οι οποίοι είχαν πέσει θύματα της ευρωπαϊκής διπλωματίας. Αντίθετα, συνέχισαν τον αγώνα τους, μέχρι το 1834, με στόχο να ενσωματωθούν στην Ελλάδα. Βέβαια, η αντίστασή τους οδήγησε τόσο τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις όσο και την Υψηλή Πύλη στη λήψη δραστικότερων μέτρων, ώστε ο σαμιακός πληθυσμός να πειστεί για τα οφέλη που θα απολάμβανε, σε περίπτωση που θα δήλωνε υποταγή στο Σουλτάνο.

Στο πλαίσιο των αντιδράσεων που εκδηλώθηκαν από το ντόπιο πληθυσμό εντάσσεται και η ίδρυση ενός ιδιότυπου κρατικού μορφώματος, της “*Ανεξάρτητης*” *Σαμιακής Πολιτείας*, το 1830, με επικεφαλής το Λυκούργο Λογοθέτη.¹⁰ Η Σαμιακή Πολιτεία καταργήθηκε το 1834, οπότε και επιβλήθηκε με την ένοπλη βία η Ηγεμονική Διοίκηση, έχοντας ως συνέπεια και τον βίαιο εκπατρισμό των πρωτεργατών της Επανάστασης. Πολλοί Σάμιοι επέλεξαν τότε τον δρόμο της μετανάστευσης προς το ελεύθερο ελληνικό βασίλειο ως ένδειξη άρνησης υποταγής. Τον Οκτώβρη 1834, με διάταγμα της Αντιβασιλείας, ως τόπος αποκατάστασής τους είχε οριστεί η Χαλκίδα. Όταν έφτασαν εκεί, η μη άμεση παροχή των υποσχθέντων και οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης, ανάγκασαν τους περισσότερους να επιστρέψουν στο νησί, σε μικρό χρονικό διάστημα.¹¹

Το ηγεμονικό καθεστώς ήταν αποδεκτό από το σύστημα και την πρακτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και επωφελές για αυτήν, εφόσον η Υψηλή Πύλη διορίζε τον Ηγεμόνα και εισέπραττε 400.000 γρόσια ετησίως ως φόρο υποτέλειας. Ο φόρος αυτός πληρωνόταν τακτικά έως το 1868. Επί του ηγεμόνα Παύλου Μουσούρου περιορίστηκε κατά 100.000 γρόσια, καθώς η Τουρκία τα παραχώρησε στην Ηγεμονία ως σουλτανική επιχορήγηση, μέχρι το 1881. Έκτοτε, εξαιτίας διαμαρτυριών και αίτησης των Σαμίων για μείωση των τελωνειακών δασμών, ο Σουλτάνος

⁸ Βλ. Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Αρχιπέλαγος. Ίμβρος – Τένεδος – Λήμνος – Λέσβος – Χίος – Σάμος - Πάμπος 1800-1923*, Αθήνα 1988, σελ. 253-254.

⁹ Αλέξης Δ. Σεβαστάκης, *Το δημόσιον δίκαιον εν Σάμω κατά την Τουρκοκρατίαν, την Επανάστασιν και το Ηγεμονικό Καθεστώς*, Θεσσαλονίκη 1959, σελ. 89-92.

¹⁰ Βλ. Χρ. Ν. Λάνδρος, *Η μετεπαναστατική Σάμος σε υποτέλεια: το πρώτο πρωτόκολλο αλληλογραφίας της Ηγεμονίας 1834-1835*, εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Σάμος 2001, σελ. 10.

¹¹ Βλ. Χρ. Λάνδρος, *Η μετεπαναστατική Σάμος, ό. π.*, σελ. 26· επίσης, Κώστας Κόμης, “Μετανάστευση Σαμίων στην Εύβοια (1834)” στο *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Α' (1993-1994), εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 1994, σ. 81-96.

δέχθηκε να μειωθεί ο φόρος κατά 100.000 επιπλέον γρόσια, χαρακτηρίζοντάς τα ως δωρεά υπέρ του Δημοσίου Ταμείου της Σάμου, υπό τον όρο αυτά να δαπανώνται για δημόσια έργα.¹²

Η αυταρχική άσκηση εξουσίας των Ηγεμόνων ή η παραβίαση του Οργανικού της Χάρτη οδήγησε αρκετές φορές στην αμφισβήτηση του καθεστώτος από τους Σάμιους στη διάρκεια της αυτονομίας. Οι Σάμιοι Πληρεξούσιοι είχαν τη δυνατότητα να ζητήσουν την ανάκληση ενός Ηγεμόνα και πολλές φορές άσκησαν αυτό το δικαίωμά τους. Με το πέρασμα του χρόνου διαμορφώθηκαν λεπτές ισορροπίες ανάμεσα στους εξωγενείς φορείς εξουσίας, που την εκπροσωπούσαν ο Ηγεμόνας και οι απεσταλμένοι του Σουλτάνου, και στους γηγενείς, που εκφράζονταν μέσω της Βουλής και της Γενικής Συνέλευσης των Πληρεξουσίων.¹³ Εντούτοις, συχνά ήταν αδύνατον να εναρμονιστούν τα τοπικά συμφέροντα με την εξάρτηση από την επικυρίαρχη δύναμη και τότε η σύγκρουση γινόταν αναπόφευκτη.

Η πρώτη περίοδος της ηγεμονίας (1834-1849) υπήρξε ιδιαίτερα σκληρή. Ο Ηγεμόνας Στέφανος Βογορίδης διοίκησε το νησί με αντιπροσώπους που ενδιαφέρθηκαν όχι τόσο για την οργάνωση του αυτόνομου κρατιδίου όσο για την είσπραξη των φόρων, φτάνοντας σε υπερβολικές καταχρήσεις.¹⁴ Αποτέλεσμα της κακοδιοίκησης υπήρξε η εξέγερση του 1849, η οποία οδήγησε σε αλλαγή Ηγεμόνα και στην αποσαφήνιση των όρων της αυτονομίας, αλλά μετά την καταστολή της άφησε ως αρνητικό κατάλοιπο της επέμβασης του τουρκικού στρατού μία μόνιμη οθωμανική φρουρά στην πρωτεύουσα της ηγεμονίας.

Οι βάσεις της αυτονομίας έγιναν αναγνωρίσιμες μετά το 1851 και τέθηκαν από το Γεώργιο Κονεμένο, τοποτηρητή του Ηγεμόνα, και από τους μετέπειτα Ηγεμόνες Ιωάννη Γκίκα και Μιλτιάδη Αριστάρχη. Οργανώθηκαν οι υπηρεσίες της διοίκησης, οι δήμοι, τα ληξιαρχεία, τα συμβολαιογραφεία, τα δικαστήρια, η εκπαίδευση, ιδρύθηκαν σχολεία σε όλες τις κοινότητες του νησιού, το Πυθαγόρειο Γυμνάσιο και το Ανώτερο Παρθεναγωγείο (1855), δημοσιεύτηκαν βασικοί νόμοι και επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστούν προβλήματα της γεωργίας, της οικονομίας και της κοινωνίας. Περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1850 η εφαρμογή αυστηρών νόμων και η πάταξη της ληστοπειρατείας ενίσχυσαν την εσωτερική ασφάλεια.

Η μεγαλύτερη ανάπτυξη της Ηγεμονίας της Σάμου σημειώθηκε κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα -περίοδο που αποτελεί και το χρονικό πλαίσιο που εξετάζεται σε αυτή την εργασία- με την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής, του εμπορίου και της βιομηχανίας. Μαζί με την αμπελουργία, η οποία αποτελούσε την κύρια οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων, αναπτύχθηκαν η καπνοκαλλιέργεια, η καπνοβιομηχανία και η βυρσοδεψία, σημαντικοί κλάδοι της τοπικής οικονομίας, που υπερέβησαν τα όρια της ηγεμονίας και άκμασαν μέχρι το Β΄ Παγκόσμιο

¹² Βλ. Νικόλαος Ι. Ζαφειρίου, *Αρχείον Σάμου*, τ. Δ', Αθήνα 1955, σελ. 154.

¹³ Βλ. Αλ. Δ. Σεβαστάκης, *Τό δημόσιον δίκαιον*, ό. π., σελ. 58.

¹⁴ Βλ. Ιωάννης Δ. Βακιρτζής, *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου 1834-1912*, Αθήνα 2005, σελ. 71-182.

Πόλεμο.¹⁵

Παράλληλα, στα τέλη του αιώνα ήταν εμφανής και η πνευματική ανάπτυξη της Σάμου με την παρουσία λογίων και λογοτεχνών, την έκδοση βιβλίων και την κυκλοφορία εφημερίδων, όπως οι *Σάμος*, *Ευνομία*, *Φως*, *Πατρίς*, *Νέα Ζωή*, *Πρόοδος*, *Νέα Σάμος*. Στις αρχές του 20ού αιώνα, αν και αρκετοί τοπικοί παράγοντες πίστευαν ότι το ηγεμονικό καθεστώς θα είχε μεγάλη διάρκεια, παρατηρήθηκε στους Σάμιους έντονος εθνικός προσανατολισμός, που ενισχύθηκε αφενός μεν από την ανάπτυξη των βαλκανικών εθνικισμών και τη διαφαινόμενη τάση αλλαγής των συνόρων στην ευρύτερη περιοχή και αφετέρου από την ενεργό συμμετοχή στα πολιτικά δρώμενα του Θεμιστοκλή Σοφούλη ως πολιτικού ηγέτη. Επιπλέον, ενισχύθηκε από την προσπάθεια διείσδυσης ελληνικών κεφαλαίων στην Ανατολή, μέσω της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος και από την εθνική δράση του ιεροδιδασκαλείου του Συλλόγου Μικρασιατών “*Η Ανατολή*”, που είχε εγκατασταθεί στη Σάμο από το 1906.

Ο προτελευταίος Ηγεμόνας Ανδρέας Κοπάσης, εναντίον του οποίου είχε εκδηλωθεί ένοπλη εξέγερση το 1908, δολοφονήθηκε από τον απεσταλμένο του μακεδονικού κομιτάτου Σταύρο Μπαρέτη τον Μάρτιο του 1912, ενώ τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους σημειώθηκε επαναστατικό κίνημα με επικεφαλής τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Η Εθνοσυνέλευση των Σαμίων, που συγκλήθηκε αμέσως μετά, κήρυξε την ένωση της Σάμου με την Ελλάδα στις 11 Νοεμβρίου 1912. Με την εικονική κατάληψη του νησιού από μοίρα του ελληνικού στόλου, το Μάρτιο του 1913, τερματίστηκε οριστικά το καθεστώς της Ηγεμονίας. Μέχρι την ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα, η Σάμος διοικήθηκε από *Προσωρινή Κυβέρνηση* έως το 1914 με πρόεδρο τον Θ. Σοφούλη.

---

¹⁵ Βλ. Χρ. Λάνδρος, “Ηγεμονία Σάμου”, *ό. π.*, σελ. 178-183.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ ΓΕΩΡΓΙΚΗ ΚΑΙ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ - ΑΛΙΕΙΑ

1.1: Βλάστηση – επικρατούσες κλιματολογικές συνθήκες

Η Σάμος είναι ένα νησί που συνδυάζει με αρμονικό τρόπο τον νησιωτικό χαρακτήρα με την επιβλητικότητα των ορεινών όγκων της και με την ευφορία των πεδιάδων της.

Το κλίμα της είναι μεσογειακό με δροσερά καλοκαίρια και ήπιους χειμώνες. Το καλοκαίρι παρατηρούνται σχετικά υψηλές θερμοκρασίες, οι οποίες διαρκούν για μικρό χρονικό διάστημα (Ιούλιο - Αύγουστο). Ωστόσο, η θαλάσσια αύρα προκαλεί σημαντική πτώση της θερμοκρασίας στις παράκτιες περιοχές, ενώ τα μελέμια προκαλούν πτώση σε ολόκληρη την περιοχή. Οι χαμηλές θερμοκρασίες του χειμώνα διαρκούν για λίγο (Δεκέμβριο - Μάρτιο), ενώ σε περίπτωση χιονόπτωσης συνήθως καλύπτονται μόνο οι κορυφές των βουνών. Την υπόλοιπη περίοδο οι θερμοκρασίες είναι ήπιες.

Η θέση του νησιού και, κυρίως, τα ψηλά βουνά της συντελούν ώστε να είναι πρώτη σε βροχοπτώσεις από όλα τα νησιά του Αιγαίου και από πολλές άλλες περιοχές της Ελλάδας. Επίσης, αξίζει να αναφέρουμε ότι επηρεάζεται άμεσα και από τις κλιματολογικές συνθήκες που επικρατούν στα παράλια της Μικράς Ασίας.

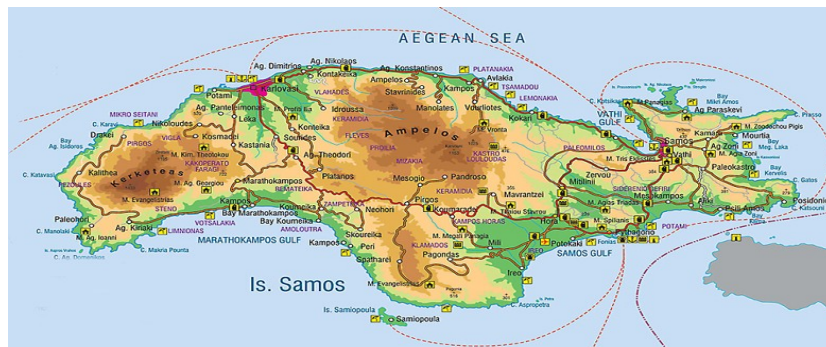
Η πλούσια χλωρίδα και η μεγάλη βιοποικιλότητα ήταν και είναι δύο βασικά χαρακτηριστικά της Σάμου. Η χλωρίδα της αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα μεσογειακού τύπου και φιλοξενεί πλούσια μεσογειακή πανίδα, καθώς και εκτεταμένες καλλιέργειες εξαιτίας της επίδρασης των συνθηκών του περιβάλλοντος και του μεσογειακού κλίματος της περιοχής.

Μεγάλες εκτάσεις του νησιού καλύπτονται από δάση πεύκης, που εντοπίζονται κυρίως στις ορεινές περιοχές. Στα χαμηλότερα υψόμετρα επικρατεί η τραχεία πεύκη, ενώ στα υψηλότερα η μαύρη πεύκη. Όσον αφορά στις υπόλοιπες δασικές εκτάσεις, τα κυριότερα είδη των οικοτόπων αυτών, είναι τα πουνάρια, ο σκίνος, οι αγριελιές, οι χαρουπιές, τα κέδρα, τα πεύκα, τα σπάρτα, οι ασπάλαθοι, ο βάτος, το αγιόκλημα και πάρα πολλά άλλα. Στα ρέματα, σε περιοχές δηλαδή όπου υπάρχουν πηγές και υψηλή εδαφική υγρασία, αναπτύσσονται υγρόφιλα δέντρα, με κυρίαρχο τον πλάτανο. Συνήθης επίσης είναι η παρουσία δάφνης, και σε ορισμένες περιοχές, όπως στο ρέμα των Μυτιληνίων, ιτιάς.¹ Ας σημειωθεί εδώ ότι ο *πίτυκας* (φλοιός πεύκου), τα φύλλα σκίνου, το *ρούδι*

¹ Βλ. Επαμεινώνδας Ι. Σταματιάδης, *Σαμιακά -ιστορία της Σάμου από τα πανάρχαια χρόνια μέχρι το 1890*, τ. Δ', (β' έκδοση μεταγλωττισμένη), Αθήνα 1970, σελ. 426-428. Εκεί υπάρχει κατάλογος δέντρων, φυτών, θάμνων, ποών,

(ρους βυρσοδεψικός), που όπως προαναφέρθηκε υπήρχαν σε αφθονία στο καταπράσινο νησί της Σάμου, ήταν δεσικά υλικά, απαραίτητα για την επεξεργασία των δερμάτων.²

Εικόνα 2: Γεωφυσικός χάρτης Σάμου

ιαματικών και άγριων φυτών που εντοπίζονται στη Σάμο· βλ. επίσης, Ιω. Δ. Βακιρτζής, *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου, ό.π.*, σελ. 39-42

² Βλ. Ανδρομάχη Οικονόμου, “Σημείωμα για τη βυρσοδεψία στη Σάμο”, στο *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Α' (1993-1994), Αθήνα 1994, σελ. 190.

1.2: Γεωργική παραγωγή

Τον 19ο αιώνα, παράγονταν στη Σάμο ελάχιστα δημητριακά. Περίπου 6.000 *κοιλά*³σιτάρι και ασήμαντες ποσότητες κριθαριού, βρίζας, κεχριού και καλαμποκιού. Γι' αυτό, ντόπιοι κάτοικοι αναγκάζονταν κατά τους θερινούς μήνες να μετακινούνται στα παράλια της Μικράς Ασίας, όπου εργάζονταν ως θεριστές, ώστε να καλύπτουν τις ετήσιες ανάγκες της οικογένειάς τους σε σιτάρι.⁴

Το γόνιμο έδαφος και το εύκρατο κλίμα του νησιού έχουν αποτελέσει διαχρονικά πολύ ευνοϊκούς παράγοντες για την καλλιέργεια της ελιάς, του αμπελιού και αρκετών οπωροφόρων, από την αρχαιότητα μέχρι και στις μέρες μας.

Σημαντική καλλιέργεια ήταν και η αμπελοφυτεία και η αξιοποίηση των παραγώγων της. Στις αρχές του 19ου αιώνα παράγονταν περισσότερα από 80.000 *γομάρια* κρασί (1 *γομάρι* = με 80 οκάδες), όμως διάφορες ασθένειες επιβλαβείς για τα αμπέλια συνέβαλαν στην ελάττωση της παραγωγής κρασιών τα επόμενα χρόνια. Κατά μέσο όρο, παραγόταν ετησίως για εγχώρια κατανάλωση και για εξαγωγή 59.980 *γομάρια* κρασί, με κυριότερες ποικιλίες το *μοσχάτο*, τη *ρομπόλα*, το *ρετσινάτο* και το *μαύρο*. Από τα τσίπουρα των σταφυλιών παρασκευαζόταν η σούμα (περίπου 5.400 *γομάρια*), η οποία περιείχε 14-16° οينوπνεύματος. Η σούμα, έπειτα από μία δεύτερη απόσταξη, γινόταν ρακί στο οποίο, ανάλογα με την εμπορική ζήτηση, πρόσθεταν γλυκάνισο (προϊόν που επίσης παραγόταν στο νησί) ή μαστίχα. Η παραγωγή αυτού του ποτού άγγιζε τις 400.000 οκάδες (1 οκά = 1.282 χιλιόγραμμα). Άλλο σημαντικό προϊόν του αμπελιού ήταν οι σταφίδες τεσσάρων ποικιλιών: *μοσχάτες*, *μαύρες* ή *φωκιανές*, *κολοκυθάτες* και *σουλτανίνες*.⁵

Η καλλιέργεια της ελιάς ευδοκίμωσε στη Σάμο από τα αρχαία χρόνια, αλλά μόνο τα τελευταία χρόνια έχει γίνει συστηματική και παραγωγική. Οι ελιές της Σάμου διακρίνονται σε πέντε ποικιλίες: τις *δαφνοελιές*, τις *κρητικιές*, τις *τουρκοελιές* ή *μειμέτ αμπόλι* και τις *αδραμυτινές*. Στα χρόνια της καλής παραγωγής παράγονταν γύρω στις 2.000.000 οκάδες λάδι και 50.000 οκάδες φαγώσιμες ελιές.⁶

Πριν από το 1850 παράγονταν 50.000 *στατήρες* (1 *στατήρας* = 44 οκάδες) χαρούπια, αλλά η βαρυνχειμωνιά εκείνου του έτους κατέστρεψε τα περισσότερα χαρουπόδενδρα, με αποτέλεσμα έκτοτε η Σάμος να παράγει πολύ μικρότερη ποσότητα αυτού του προϊόντος.

³ Το οθωμανικό κοιλό (kile) διέφερε κατά τόπους. Για παράδειγμα, το κοιλό της Κωνσταντινούπολης ισοδυναμούσε με 24 περίπου σημερινά κιλά, της Προύσας με 15 και της Αδριανούπολης με 11,5· βλ. Halil Inalcik - Donald Quartaert, Οικονομική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκδ. Αλεξάνδρεια, τ. Α' (1300-1600), μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα 2008, σ. xxviii-xxix.

⁴ Βλ. Νικόλαος Ι. Ζαφειρίου, *Αρχαίον Σάμου*, ό.π., σελ. 159· βλ. επίσης, Ι. Ν. Κουμανούδης, “Ανεμομυλιακά Σάμου- μια πρώτη επαφή” στο *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Δ' (1999-2000), Αθήνα 2000, σελ. 347-388.

⁵ Βλ. Επαμεινώνδας Σταματιάδης, *Επετηρίς της Ηγεμονίας Σάμου*, Εκ του ηγεμονικού τυπογραφείου, Εν Σάμω 1875, σελ. 100.

⁶ Επαμεινώνδας Ι. Σταματιάδης, *Σαμιακά*, ό.π., σελ. 418

Επίσης, στα τέλη 19ου αι. το νησί παρήγε 1.500.000 κομμάτια λεμόνια, πορτοκάλια και κίτρα, ένα μέρος από τα οποία προορίζονταν για τοπική κατανάλωση, ενώ τα υπόλοιπα εξάγονταν στη Σμύρνη και στην Κωνσταντινούπολη.

Παράγονταν, επίσης, πάνω από 20.000 στατήρες κρεμμύδια, τα οποία διακρίνονταν σε τρεις ποικιλίες: στα κρεμμύδια που ξεχώριζαν για τη γλυκάδα και το κόκκινο χρώμα τους, στα *μελάθια* και στα *κοκκάρια*.⁷

Επίσης, στη Σάμο ευδοκίμουςαν οι αμυγδαλιές, οι καρυδιές και οι συκιές. Τα αμύγδαλα διακρίνονταν σε *αφράτα* και σε *πετράτα*. Από την πρώτη ποικιλία παράγονταν γύρω στις 5.000 οκάδες και από τη δεύτερη γύρω στις 3.000 οκάδες. Καρύδια παράγονταν περίπου 10.000 οκάδες ετησίως. Ευνοϊκές συνθήκες υπήρχαν και για τη καλλιέργεια της συκιάς. Κάποια από τα είδη σύκων ήταν τα *αγορείτικα* (άσπρα και από μέσα μισοκόκκινα), τα *αρμούτια* (σε σχήμα αχλαδιού), τα *καρόσυκα* (δύο ειδών, από τα οποία τα πρώτα έχουν μέγεθος καρυδιού, μεγάλες ρυτίδες στη φλούδα τους και είναι γλυκύτατα, ενώ τα δεύτερα είναι μικρά και στρογγυλά), οι *μπούκνες* κ. ά. Καλλιεργούνταν, επίσης, πατάτες που έδιναν ετήσια παραγωγή 7.000 οκάδες.⁸

Επιπλέον, ευδοκίμουςε η σηροτροφία, με ετήσια παραγωγή 2.000 οκάδες βαμβάκι, το οποίο ξοδευόταν στην τοπική αγορά. Για τις ανάγκες της σηροτροφίας καλλιεργούνταν στη Σάμο μουριές τριών ποικιλιών: η *ασπρομουριά*, η *μαυρομουριά* και η *μελισσά*. Κάποτε παράγονταν γύρω στις 30.000 πινάκια κουκούλια, δηλαδή 8.500 οκάδες, με πιο περιζήτητα αυτά του Παγώνδα και του Πύργου. Αργότερα, καλλιεργήθηκε και ο καπνός, που αποτελούσε την πρώτη ύλη για την καπνοβιομηχανία, η οποία αναπτύχθηκε στο νησί κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα.⁹

---

⁷ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 420

⁸ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 420-21

⁹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 422

1.3: Κτηνοτροφική παραγωγή

Όσοι ασχολούνται με τη γεωργία γνωρίζουν ότι η κτηνοτροφία συντελεί στην παραγωγικότητα της γης, καθώς η κοπριά των αιγοπροβάτων συμβάλλει στον εμπλουτισμό των εδαφών που καλλιεργούνται με θρεπτικά συστατικά. Στη Σάμο, όμως φαίνεται ότι οι γεωργοί θεωρούσαν ως μέγιστο κακό το πλησίασμα κοπαδιού στο χωράφι τους, καθώς η αδιαφορία των βοσκών είχε ως συνέπεια μεγάλες καταστροφές αμπελιών, δέντρων και σπαρτών. Βέβαια, αυτή η κατάσταση ήταν επιζήμια και για τους δύο αυτούς κλάδους του πρωτογενούς τομέα, καθώς και ο αριθμός εκτρεφόμενων ζώων ήταν ασήμαντος, αλλά και η γη, επειδή δεν κοπριζόταν όσο έπρεπε, έχανε σταδιακά τη γονιμότητά της.

Παλαιότερα, ειδοποιούνταν από τον κήρυκα, κάθε χρόνο, όσοι αμπελοκαλλιεργητές είχαν να μαζέψουν τα τελευταία σταφύλια (*ξεροκούδουνα*), να τα συγκεντρώσουν, γιατί σε λίγες μέρες θα αφήνονταν ελεύθερα τα κοπάδια για να μπουν στα αμπέλια (*αμολυσώνας*). Επρόκειτο για έθιμο, που συνέβαλε στη λίπανση των χωραφιών, αλλά αφού αχρηστεύτηκε, επικράτησε στη θέση του το έθιμο να μπήγει ο ιδιοκτήτης σε διάφορα μέρη του κτήματος κλωνιά πικροδάφνης σε ένδειξη ότι απαγορευόταν η είσοδος στα ζώα για να βοσκήσουν.¹⁰

Παρά το γεγονός ότι υπήρχε αυστηρή νομοθεσία που τιμωρούσε τις ζημιές σε χωράφια, οι καταστροφές δεν ήταν σπάνιο φαινόμενο. Ακόμη και οι τσοπάνηδες, είτε από απροσεξία, είτε σκόπιμα έβαζαν καταστροφικές φωτιές σε κτήματα και δάση, με σκοπό να βγάλει η γη περισσότερο χορτάρι για τα κοπάδια τους. Έτσι, η κτηνοτροφία κατά το 19ο αιώνα είναι πολύ περιορισμένη. Συγκεκριμένα, εκτρέφονταν περίπου 17.681 αιγοπρόβατα, 176 βόδια για *ζεγγάρισμα* (όργωμα), 2.184 μουλάρια, 147 άλογα, 364 γαϊδούρια και 489 γουρούνια.¹¹ Θα ήταν παράλειψη αν δεν αναφέραμε την μεμονωμένη εκτροφή οικόσιτων ζώων από τις οικογένειες με σκοπό την αυτοκατανάλωση.¹²

Στη Σάμο κατασκευάζονταν, ετησίως, περίπου 10.000 οκάδες τυριού που ξοδεύονταν στη τοπική αγορά. Ακόμη, παράγονταν γύρω στις 15.000 οκάδες μέλι, με καλύτερο αυτό του Παλαιοκάστρου, των Αρβανιτών και των Καλαμπακτασίων. Στα τέλη του 19ου αιώνα υπολογίζεται ότι υπήρχαν στο νησί 4.766 κυψέλες.¹³

¹⁰ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 428

¹¹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 429

¹² Στο ίδιο, ό.π., σελ. 432-433. Εκεί υπάρχει κατάλογος των θηλαστικών, πουλιών, εντόμων και ερπετών που εντοπίζονται στη Σάμο.

¹³ Στο ίδιο, ό.π., σελ.

1.4: Αλιεία

Εκείνα τα χρόνια, σε αντίθεση με σήμερα, υπήρχε στη θάλασσα γύρω από τη Σάμο αφθονία ψαριών και ποικιλία αλιευμάτων, που έδιναν τη δυνατότητα σε ένα τμήμα του πληθυσμού να ασχολείται επαγγελματικά με την αλιεία. Υπήρχαν δε τόσα πολλά ψάρια ώστε λάμβανε χώρα το φαινόμενο του ξενερίσματος, δηλαδή εξαιτίας της πληθώρας τους και της έλλειψης χώρου για να κολυμπήσουν, τα ψάρια έβγαιναν στη στεριά.¹⁴

Τα σκάφη που χρησιμοποιούσαν οι επαγγελματίες ψαράδες ήταν οι τράτες με το σάκο. Τράτα ονομαζόταν και το δίχτυ με το οποίο οι ψαράδες περικύκλωναν ένα κοπάδι ψαριών και το τραβούσαν συνήθως από την παραλία. Κατά τον 18ο και τον 19ο αιώνα, οι τράτες αποτελούσαν το κυριότερο κωπήλατο αλιευτικό σκάφος του Αιγαίου και συνέχισαν να χρησιμοποιούνται ως και τα μέσα, περίπου, του 20ου αιώνα.¹⁵ Στις τράτες δούλευαν δώδεκα νοματαίοι (τσούρμο) και ο καπετάνιος.

Εικόνα 3: Το μάζεμα της τράτας στο Τηγάνι (φωτογραφία της δεκαετίας 1910-20)

Χρησιμοποιούσαν, ακόμη, μικρές και μεγάλες ψαρόβαρκες με ή χωρίς δίχτυα. Στις μεγάλες βάρκες, με πολλά μέτρα δίχτυα, συνήθως δούλευαν δύο συνεταιριχοί μαζί ενώ στις μικρές μόνο ο ιδιοκτήτης. Άλλα από τα ψάρια που έπιαναν τα πουλούσαν στις παράκτιες γειτονιές και άλλα έπαιρναν το δρόμο για την ψαραγορά.¹⁶ Υπήρχε, επίσης, και ένας μικρός αριθμός ψαράδων με μικρές βάρκες που ψάρευαν αποκλειστικά χταπόδια, οι ονομαστοί “χταποδάδες”.

Επειδή τα ψάρια ήταν πολλά και οι περισσότεροι νήστευαν τη Σαρακοστή, η τιμή των ψαριών, της λακέρδας και της παλαμίδας έφθανε πολύ χαμηλά. Τότε αγόραζαν τα φθηνά ψάρια και τα πάστωναν σε βαρέλια για να τα έχουν το καλοκαίρι.¹⁷

¹⁴ Βλ. Νίκος Νόου, «Λιμνή Βαθέος, αλιευτικός πλούτος και παράκτιο πολιτιστικό περιβάλλον», στο *Η πόλη της Σάμου, φυσιογνωμία και εξέλιξη, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 1998, σελ. 226-233

¹⁵ Ντίνος Θ. Κόγιας, *Σάμος 1862-1920, ό.π.*, σελ. 159.

¹⁶ Για τα είδη των ψαριών που ψάρευαν στο νησί της Σάμου βλ. Επ. Ι. Σταματιάδης, *Σαμιακά, ό. π.*, σελ. 433-34

¹⁷ Βλ. Νίκος Νόου, “Λιμνή Βαθέος”, *ό.π.*, σελ. 226-233.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ¹⁸

2.1: Η θέση της βιομηχανίας της Σάμου στο διεθνές οικονομικό πλαίσιο

Σύμφωνα με την ιστορικό Χριστίνα Αγριαντώνη, η εκβιομηχάνιση, που με επίκεντρο τη Μεγάλη Βρετανία απλωνόταν σαν κηλίδα λαδιού σε όλη την Ευρώπη το 19ο αιώνα, προσδιόρισε καθοριστικά το πλαίσιο μέσα στο οποίο έπρεπε να κινηθούν οι τοπικές και οι περιφερειακές οικονομίες. Το φαινόμενο αυτό κατηύθυνε την κίνηση των αγορών, άνοιγε νέα πεδία οικονομικής δράσης και τροποποιούσε δραστικά τις κοινωνικές δομές. Καθώς κορυφωνόταν το μεγάλο ρεύμα, που ξεκινώντας από τον 16ο αιώνα είχε μετατοπίσει το κέντρο της διεθνούς οικονομίας από τη Μεσόγειο προς τον Ατλαντικό, η “εσωτερική θάλασσα” είχε βρεθεί σε δεύτερους ρόλους ως προς την αιχμή των εξελίξεων. Όχι όμως στο περιθώριο, καθώς κρατούσε γερά εμπορικές και χρηματιστικές δεξιότητες, εκχρηματισμένες οικονομίες, σημαντικά αστικά κέντρα και λιμάνια, τεχνικές ειδικεύσεις, πολύτιμες καλλιέργειες και πλούσιο υπέδαφος.¹⁹

Η βιομηχανική ανάπτυξη στην Ελλάδα, στη βαλκανική χερσόνησο και σε όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία διέφερε κατά πολύ από αυτή της δυτικής Ευρώπης. Στην πρώτη περίπτωση έλαβε χώρα η δημιουργία μιας “νέας βιομηχανίας εκ του μηδενός”, ενώ στη δεύτερη συνέβη “ο μετασχηματισμός μιας προϋπάρχουσας βιομηχανίας”, σύμφωνα με τον Γάλλο ιστορικό François Crouzet.²⁰

Όπως παρατηρεί ο ιστορικός της οικονομίας, καθηγητής Γ. Δερτιλής, “Βιομηχανίες, με τη σύγχρονη έννοια του όρου, εμφανίζονται για πρώτη φορά στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του 1850. Από τότε και έως το 1900, η ελληνική βιομηχανία κάνει τα πρώτα βήματα –καθυστερημένα, αργά και προβληματικά. Πρόκειται για ποσοτική μεγέθυνση, αλλά όχι για εκβιομηχάνιση· για ποσοτική πρόοδο, αλλά όχι για ποιοτικό μετασχηματισμό της οικονομίας”.²¹

Στην ανεξάρτητη Ελλάδα, αφού είχαν διαμορφωθεί οι κατάλληλες συνθήκες για την ανάπτυξη του εμπορίου και της ναυτιλίας, με τη συσσώρευση κεφαλαίων και τη δημιουργία κατάλληλων κέντρων λιμανιών (όπως ο Πειραιάς, η Ερμούπολη και η Πάτρα), η εκβιομηχάνιση

¹⁸ Ας διευκρινιστεί σε αυτό το σημείο ότι η λέξη βιομηχανία στην εξεταζόμενη περίοδο, όταν εντοπιζόταν στα έγγραφα αρχικά συγγεόταν με ό,τι σήμερα ονομάζουμε βιοτεχνία. Βλ. σχετική παρατήρηση του Χρίστου Λάνδρου στο “Βιομηχανία και εμπόριο στη Σάμο τον 19ο αιώνα. Η περίπτωση του Καρλοβάσου” στο *Καρλόβασι Σάμου. Ένα νησιωτικό, εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο στο Ανατολικό Αιγαίο, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 2007, σελ. 185.

¹⁹ Χριστίνα Αγριαντώνη, “Η ελληνική οικονομία στον πρώτο βιομηχανικό αιώνα” στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 4ος, (επιμ. Βασ. Παναγιωτόπουλος), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σελ. 61 και της ίδιας “Η ελληνική οικονομία: η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού, 1870-1909”, στο ίδιο, τ. 5^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 58-63.

²⁰ Βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο-Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σελ. 114.

²¹ Βλ. Γιώργος Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, εκδ. Εστία, 4^η έκδοση, Αθήνα 2006, τ. Β΄, σ. 597-598.

“απογειώθηκε” στα τέλη της δεκαετίας του 1860.²²

Η βιομηχανική απογείωση στη Σάμο, η οποία απολάμβανε τα προνόμια της αυτόνομης ηγεμονίας από το 1834, εμφανίστηκε ακόμη πιο καθυστερημένα, στα τέλη του 19ου αιώνα. Αυτή η καθυστέρηση είναι εύλογη αν λάβουμε υπόψη αφενός το ότι η έκτασή της είναι πολύ περιορισμένη και αφετέρου το ότι οι περιοχές της οικονομικής-εμπορικής δραστηριότητάς της βρίσκονταν στη Μ. Ασία και στον άξονα Κωνσταντινούπολης - Αλεξάνδρειας, δηλαδή σε περιοχές με πολλούς και δύσκολους ανταγωνιστές. Περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία στα τέλη του 19ου αιώνα βρισκόταν σε βαθιά κρίση και όπου εκδηλώνονταν ο πολιτικό-οικονομικός ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών Δυνάμεων (Γάλλων, Άγγλων και Γερμανών).²³

Η Σάμος, ενταγμένη σ' έναν ενιαίο οικονομικό χώρο ποικίλων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, δεχόταν πιέσεις από τη Σμύρνη, τη Σύρο και από άλλα εμπορικά και βιομηχανικά-εμπορικά κέντρα που είχαν ευνοϊκότερους όρους και συνθήκες ανάπτυξης. Παρά τις δυσκολίες όμως, οι Σάμιοι βρήκαν τον δικό τους χώρο στο παιχνίδι του ανταγωνισμού, τόσο στο εμπόριο όσο και στην καπνοβιομηχανία και στη βυρσοδεψία, κλάδοι που αναπτύχθηκαν και ήκμασαν στο νησί μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπήρξαν και άλλοι κλάδοι, όπως η ποτοποιία, η αλευροβιομηχανία και η σαπωνοποιία, αλλά οι δύο προαναφερθέντες υπήρξαν οι πιο δυναμικοί για τη Σάμο.²⁴

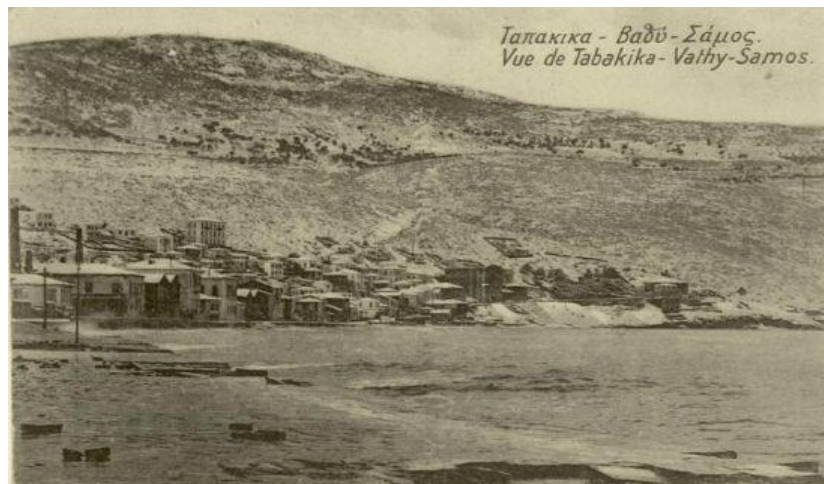
²² Βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης, ό.π.*, σελ. 114 κ. ε.

²³ Βλ. Θανάσης Καλαφάτης, “Τραπεζικές παρεμβάσεις και τοπική οικονομία (Σάμος 1880-1930)” στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1998, σελ. 27 κ. ε. Ο Θ. Καλαφάτης διαπιστώνει ότι στην περίοδο 1880-1930 “η οικονομία της Σάμου, με κυρίαρχο τον αγροτικό τομέα, και έντονα στοιχεία εμπορικού και λιγότερο βιομηχανικού και ναυτιλιακού προσανατολισμού χαρακτηριζόταν από τους έντονους πληθυσμιακούς ρυθμούς και τις εναλλασσόμενες φάσεις επέκτασης και ύφεσης της εξωτερικής ζήτησης για τα βασικά αγροτικά προϊόντα, όπως το κρασί, η σταφίδα και ο καπνός”, σελ. 27

²⁴ Βλ. Χρ. Λάνδρος, «Βιομηχανία και εμπόριο στη Σάμο τον 19ο αιώνα», *ό. π.*, σελ. 186-187.

2.2: Βυρσοδεψία

Υποτυπώδης βυρσοδεψία μαρτυρείται στη Σάμο από τις αρχές του 19ου αιώνα στον Λιμένα του Βαθέως, όπου στις παρυφές της πόλης χτίστηκαν τα πρώτα μικρά εργαστήρια βυρσοδεψίας και γι' αυτό η περιοχή αυτή ονομάστηκε *Ταμπάκικα*. Όμως τα βυρσοδεψεία δεν αναπτύχθηκαν στην πρωτεύουσα της Ηγεμονίας, ίσως λόγω της όχλησης που δημιουργούσαν. Αντίθετα, μεγάλη ανάπτυξη της βυρσοδεψίας παρατηρήθηκε το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα στο Καρλόβασι, που αναδείχθηκε σε εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο της Σάμου.

Εικόνα 4: Τα Ταμπάκικα στο Βαθύ Σάμου

Ευνοϊκοί παράγοντες για την εξάσκηση της βυρσοδεψικής τέχνης υπήρξαν η ανοικτή θάλασσα του Καρλοβάσου, απαραίτητη για το πλύσιμο των δερμάτων. Επίσης, ευνοϊκοί παράγοντες για την ανάπτυξη της βυρσοδεψίας στο Καρλόβασι ήταν ο άφθονος και πάμφθηνος πευκοφλοιός, που προερχόταν από τα μεγάλα πευκοδάση του νησιού και χρησιμοποιούνταν ως δεψική ύλη, οι χαμηλοί τελωνειακοί δασμοί και ο μεγάλος στόλος ιστιοφόρων της πόλης, που συνέβαλε στη μεταφορά των προϊόντων της αυτής της τέχνης.

Σύμφωνα με τις αρχειακές πηγές, η δυναμική εμφάνιση της βυρσοδεψίας στο Καρλόβασι χρονολογείται από το 1868, όταν μία ομάδα δεκαέξι βυρσοδεψεργατών ζήτησε από την ηγεμονική διοίκηση μείωση των φόρων «*ἐπί τῆς ἐξαγωγῆς κατεργασμένων βυρσών*».²⁵ Το 1874 οι ίδιοι και μερικοί ακόμη είχαν συγκροτήσει συντεχνία και απαιτούσαν τη λήψη μέτρων για την προστασία της εγχώριας βυρσοδεψίας.²⁶ Είχαν σχεδόν διπλασιαστεί, αλλά δεν υπάρχουν μαρτυρίες για χρήση μηχανών και, επομένως, για την εκβιομηχάνιση του κλάδου. Στα βυρσοδεψεία της πρώτης γενιάς η κατεργασία ήταν χειρωνακτική, ενώ τα βυρσοδεψεία της δεύτερης γενιάς χαρακτηρίζονται από την

²⁵ Βλ. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, φάκελος 2/1 1868, έγγραφο 24

²⁶ Βλ. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, φάκελος 1/3 1874, έγγραφο 21

εκμηχάνιση της παραγωγής.

Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877 και οι αυξημένες ανάγκες του οθωμανικού στρατού για άρβυλα, πανωδέματα και σόλες μεταφράζονται σε γερές παραγγελίες στα καρλοβασίτικα ταμπάκια, γεγονός που συντέλεσε στην αλματώδη ανάπτυξη της ντόπιας βυρσοδεψίας. Το 1890 αποτελεί έναν σταθμό για την εξέλιξη και την εκμηχάνιση της καρλοβασίτικης βυρσοδεψίας, καθώς τη χρονιά αυτή ιδρύεται “Εταιρικός Σύνδεσμος” με σκοπό την «δι’ άτμομόλου διευκόλυνσιν τῶν βυρσοδεψικῶν ἐργασιῶν».²⁷ Συνέταιροι ήταν ο μηχανικός Γρηγόριος Καραογλάνης και οι σημαντικότεροι από τους εμπόρους και βυρσοδέψες του Καρλοβάσου. Την ίδια χρονιά εγκαταστάθηκε στο βυρσοδεψείο των Δημήτρη και Συμεών Υψηλάντη η πρώτη βυρσοδεψική ατμομηχανή τύπου Kobbet (ιπποδύναμης 12 ίππων) για άλεση φυτικών δεψικών υλών, μηχανικός κόπανος για το πιστάρισμα των πετσιών και στη συνέχεια βαρέλες κατεργασίας.²⁸

Οι παραγγελίες μεγάλωναν, νέες αγορές κατακτιόνταν και το Καρλόβασι γινόταν ένα από τα μεγαλύτερα βυρσοδεψικά κέντρα της Ανατολής με δεκάδες βυρσοδεψεία και εκατοντάδες εργάτες. Στα μέσα της δεκαετίας του 1890 υπήρχαν 44 επιχειρηματίες, οι οποίοι συναγωνίζονταν σε ποιότητα τα ελληνικά, αιγυπτιακά και τουρκικά δέρματα. Όπως γράφουν όμως σε αναφορά τους προς τον ηγεμόνα, ο ανταγωνισμός ήταν εξαιρετικά δυσχερής εξαιτίας των δασμών, των πρώτων υλών και της διαθέσεως στην αγορά των προϊόντων τους.²⁹ Παρόλες αυτές τις δυσκολίες, η βυρσοδεψία άνθησε και τα επόμενα χρόνια ως ένας πολύ υγιής και κερδοφόρος βιομηχανικός κλάδος μετατρέποντας το Καρλόβασι σε πόλη. Ήταν η εποχή που το πρώτο και σημαντικότερο βυρσοδεψικό κέντρο της ανατολικής Μεσογείου κατά το 19ο αιώνα, δηλαδή η Σύρος, βρισκόταν σε παρακμή.³⁰

Τα κατεργασμένα δέρματα εξάγονταν στη Σμύρνη, στην Κωνσταντινούπολη, στη Συρία, στην Αλεξάνδρεια, αλλά και στην Ελλάδα. Τα ακατέργαστα εισάγονταν από τις ίδιες περιοχές αλλά και από μακρινές χώρες της Ασίας και της Νοτίου Αμερικής.³¹ Οι μεταφορές των ανθρώπων και των εμπορευμάτων γινόταν με τους αραμπάδες (δηλαδή άμαξες - ιπποκίνητα, τετράτροχα ξύλινα

²⁷ Βλ. Χρ. Λάνδρος, “Βιομηχανία και εμπόριο στη Σάμο τον 19ο αιώνα”, *ό. π.*, σελ. 191.

²⁸ Βλ. Ν. Θ. Κόγιας, *Σάμος 1862-1920, ό. π.*, σελ. 160· βλ., επίσης, ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, φάκ. 2/1 1889, έγγρ. 001.

²⁹ ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, φάκ. 2/1 1895, έγγρ. 48.

³⁰ Βλ. Νικόλαος Σίδερης, *Η ελληνική βιομηχανία. Βιομηχανική παραγωγή και αξία αυτής τα έτη 1953 και 1954*, Αθήνα 1955, σελ. 284-290.

³¹ Βλ. Ανδρομάχη Οικονόμου, «Σημείωμα για τη βυρσοδεψία», *ό. π.*, σελ. 189. Επίσης, ο Κώστας Ι. Καλατζής, στο διήγημά του *Το ταμπάκικο* αναφέρει: «Έρχονταν στο λιμάνι τα βαπόρια, και φέρναν τ' ακατέργαστα τομάρια των βουβαλιών, των μοσχαριών και των γελάδων. Ήταν διαφόρων ειδών. Είχανε κάτι πανέμορφα ονόματα: Φριγκορίφικος, Ματαντέρος, Κάμπος, Ντεσέχος, Νατουράλες, Βιέντος, Σαλαντέρος-σέκος, κι έρχονταν από μακρινά μέρη, εξωτικά και μυστήρια. Από το Βαλπαρέζο, το Σαντιάγκο, τη Λίμα του Περού, το Πόρτο-Αλέγκρε, το Μοντεδίβεο, κι από την Καλκούτα, το Μαδράς, την Άγρα, το Καράτσι, απ' την Καντόνα, τη Σουμάτρα, τη Μανίλα, την Μπόρνεο, την Ιάβα, το Σουδάν, το Τσιμπουτί, τη Σενεγάλη. Ήταν ποιότητες-ποιότητες. Τα άριστα ήταν οι γελάδες Αργεντινής και τα Μαδαγασκάρια»· βλ. Κώστας Ι. Καλατζής, *Το ταμπάκικο, οχτώ διηγήματα*, β' έκδοση, Αθήνα 1992, σελ. 25.

επιμήκη μεταφορικά μέσα, ικανά να μεταφέρουν μέχρι δύο περίπου τόνους εμπορεύματα).³² Για τη διευκόλυνση της μεταφοράς των δερμάτων από τα εργοστάσια προς το λιμάνι κατασκευάστηκαν σιδηροτροχιές πάνω στις οποίες κινούταν ένας ιππήλατος τροχιόδρομος, ο οποίος λειτουργούσε από το 1905 μέχρι τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Εικόνα 5: Το τραμ διασχίζει την κεντρική οδό του Νέου Καρλοβάσου (1908-10)³³

Τα παλαιότερα κτίρια που σώζονται είναι μονώροφα και χρονολογούνται από το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Τα παλαιότερα διώροφα κτίρια που σώζονται χρονολογούνται από το τέλος του 19ου αιώνα, ενώ τα μεγαλύτερα κτίζονται τον 20ό αιώνα. Πρόκειται για απλά κτίρια που δεν παρεκκλίνουν από αυτά των βιομηχανικών κτιρίων της εποχής, που ήταν κοινά τόσο στον ελλαδικό όσο και στον ευρωπαϊκό χώρο. Έμφαση δινόταν στη λειτουργικότητα, τη χρησιμότητα και την οικονομία και όχι τόσο στη μορφή που ξέφευγε από τις κυρίαρχες αισθητικές αντιλήψεις της εποχής.

Οι φάσεις κατεργασίας που στεγάζονταν στα βυρσοδεψεία ήταν αρχικά η ενυδάτωση και ο καθαρισμός, έπειτα η δέψη και τέλος η επεξεργασία καλλωπισμού, βαφής και συσκευασίας των δερμάτων για εξαγωγή.³⁴ Το κάθε στάδιο επεξεργασίας είχε τον δικό του χώρο μέσα στο

³² Βλ. Δημήτρης Κροκίδης, «Η παραδοσιακή βιομηχανία της βυρσοδεψείας στα Καρλοβάσια Σάμου» στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1998, σελ. 44.

³³ Βλ. Ν. Θ. Κόγιας, *Σάμος 1862-1920, ό. π.*, σελ. 75. Ο Ν. Κόγιας αναφέρει ότι «Η αφετηρία της γραμμής του τροχιόδρομου ήταν κοντά στο λιμάνι και κατέληγε στη θέση Παναγίτσα στο κέντρο του Νέου Καρλοβάσου, διανύοντας απόσταση περίπου 3.300 μέτρων. Μια δεύτερη γραμμή, αποκλειστικά για εμπορεύματα, συνέχιζε παραλιακά προς τα βυρσοδεψεία. Στη φωτογραφία βλέπουμε το χειμερινό επιβατικό βαγόνι να κατευθύνεται προς τον Όρμο Νέου Καρλοβάσου. Στο βάθος διακρίνεται ο ναός του Αγίου Νικολάου και μερικά από τα νεοκλασικά αρχοντικά των πλουσίων οικογενειών της πόλης, με το αρχοντικό του Εμμ. Βλιάμου να δεσπόζει στο αριστερό άκρο. Ο ιππήλατος τροχιόδρομος σταμάτησε οριστικά τη λειτουργία του το 1939».

³⁴ Βλ. αναλυτικές πληροφορίες για τα στάδια επεξεργασίας και την κτηριολογική οργάνωση στο Δ. Κροκίδης, «Η

βυρσοδεψείο. Το εύρος καταμερισμού των εργασιών, καθώς και ο βαθμός εκμηχάνισης είχαν σχέση με το μέγεθος του ταμπάκιου.

Εικόνα 6: Το βυρσοδεψείο του Δημητρίου Βεργή

Ενδεικτικά παρατίθεται η παρακάτω φωτογραφία στην οποία φαίνονται οι βυρσοδεψεργάτες πίσω από τα καβαλέτα τους ν' ασχολούνται με το *ζελέσιασμα* των ακατέργαστων δερμάτων. Το καβαλέτο, βασικό σύνεργο της παλιάς χειρωνακτικής βυρσοδεψίας, ήταν κατασκευασμένο από κορμό πλατάνου και είχε μήκος 1 μέτρο και πλάτος 40 εκατοστά, με μια πλευρά κυρτή πάνω στην οποία οι εργάτες τοποθετούσαν τα δέρματα που τα επεξεργάζονταν με τις μαχαίρες, ανάλογα με την περίπτωση. Πάνω στα καβαλέτα διακρίνονται τα απλωμένα δέρματα και οι εργάτες να κρατούν τις μαχαίρες *ξυσίματος*, με τις οποίες αφαιρούσαν τα υπολείμματα της σάρκας (*λέσια*) από την εσωτερική όψη του δέρματος (*γουδουρά*).

Εικόνα 7: Ταμπάκηδες στον Όρμο Νέου Καρλοβάσου (1900-1910)³⁵

παραδοσιακή βιομηχανία της βυρσοδεψίας», *ό. π.*, σελ. 58-66.

³⁵ Βλ. Ντ Θ. Κόγιας, *Σάμος 1862-1920, ό. π.*, σελ. 161.

Οι υπόλοιποι εργάτες κρατούν *ντουναλέτες* (ξύλινο σύνεργο με δύο χειρολαβές, πάνω στο οποίο ήταν στερεωμένη μικρή πλάκα από σχιστόλιθο ή στομωμένο ατσάλι), με τις οποίες εκτελούσαν πάνω σε μακρόστενους ξύλινους πάγκους εργασίες τελειοποίησης του δευσασμένου δέρματος (*στρώσιμο, δευτέρωμα και τρίτωμα*). Οι τεχνίτες αυτοί λέγονταν *παγκαδόροι*.

Η ηλικία των δύο νεαρών ταμπάκηδων που ποζάρουν στα καβαλέτα δεξιά δεν πρέπει να ξεπερνά τα 16 χρόνια, ενώ στη φωτογραφία υπάρχουν και τρία παιδιά, ηλικίας 10-13 ετών. Το ένα από αυτά κρατά το *μπαστόν* (μακρύ, γερό αγριόξυλο, που το έβαζαν στους ώμους τους δύο εργάτες και πάνω του κρεμούσαν τα ακατέργαστα δέρματα, όταν τα πηγαίνοφερναν στη θάλασσα για το *ξενέρισμα*). Τα παιδιά αυτά ονομάζονταν *παραγιουδάκια* (συνήθως ήταν παιδιά βυρσοδευεργατών) και έμπαιναν στο ταμπάκι από την ηλικία των 10-12 ετών, πολλές φορές σε βάρος των σχολικών τους υποχρεώσεων. Στην αρχή έκαναν διάφορες βοηθητικές εργασίες (πλύσιμο και κουβάλημα δερμάτων, μάζεμα περιττωμάτων σκύλων, περιστεριών και άλλων ζώων ή πτηνών, που παλαιά τα χρησιμοποιούσαν για τη συμπληρωματική αποσβέστωση των δερμάτων) και *χουσμέτια* (μικροθελήματα) με ελάχιστη αμοιβή. Σταδιακά μάθαιναν καλά τη δουλειά και γίνονταν τεχνίτες ταμπάκηδες, σαν τους πατεράδες τους. Πολλά παιδιά αφεντικών μαθήτευαν στη βυρσοδευική τέχνη στα ταμπάκια των γονιών τους. Η τέχνη του βυρσοδέψη απαιτούσε υψηλή εξειδίκευση. Για κάθε μελλοντικό εργοδότη, η άριστη γνώση της τεχνικής σε κάθε στάδιο της βυρσοδεψίας ήταν απόλυτα απαραίτητη για τη σωστή διαχείριση των υποθέσεων της επιχείρησης.

Στα παλαιά χρόνια της καρλοβασίτικης χειρωνακτικής εργασίας, οι συνθήκες εργασίας ήταν απάνθρωπες και τα αφεντικά σκληρά.³⁶ Οι εργάτες δούλευαν από *ήλιο με ήλιο*, χωρίς καμία νομοθετημένη προστασία, με χαμηλά και αβέβαια μεροκάματα. Αποκορύφωμα της εκμετάλλευσης ήταν η λεγόμενη *μάγκα*, δηλαδή η χωρίς αμοιβή απασχόληση στο βυρσοδεψείο τις Κυριακές ή άλλες αργίες μέχρι τις μία μετά το μεσημέρι για τη διεκπεραίωση επειγουσών εργασιών και την έκφραση ευγνωμοσύνης στο εργοστάσιο και στον εργοδότη. Η *μάγκα*, παρ' όλο που απαγορεύτηκε με νόμο για πρώτη φορά το 1903, στην πραγματικότητα δεν καταργήθηκε ποτέ.³⁷

³⁶ Αντιπροσωπευτικό των συνθηκών εργασίας είναι το παρακάτω απόσπασμα από το διήγημα *Το ταμπάκι* του Κώστα Καλατζή: "...Ήταν χρόνια σκοτεινά εκείνα τα πρώτα της βυρσοδεψίας. Ο εργάτης ήταν επί ξύλου κρεμάμενος, δεν τον προστάτευε καμιά νομοθεσία. Η εργασιακή σχέση ήταν πρωτόγονη και απλή. Υπέρτατη εξουσία και υπέρτατος νόμος ήταν το εργοστάσιο. Το εργοστάσιο είχε τη δύναμη, είχε το χρήμα, είχε τη δουλειά. Ο εργάτης δεν είχε τίποτα. Μόνο τα δυο του χέρια. Και τα 'βαζε στη δουλειά για όσο μπορούσαν και όσο άντεχαν. Τίποτα πιο πέρα. Αν το εργοστάσιο δεν τον χρειαζόταν, τον έδιωχνε· τι να τον έκανε δηλαδή; Κι αν ο εργάτης αρρώσταινε, τι έφταιγε το εργοστάσιο; Εκείνο θα πλήρωνε την αρρώστια; Με ποιά λογική; Κι αν ο εργάτης πέθαινε, τι έπρεπε να γίνει; Τι μπορούσε να κάνει το εργοστάσιο;...Δουλεύανε οι εργάτες υποσιτισμένοι, βρώμικοι και ιδρωμένοι, μ' ένα λερό τσουβάλι στη μέση, ξεμπρατσωμένοι και ξυπόλοτοι, μέσ' τα νερά και τις γλίτσες· πούντιαζαν. Πάθαιναν πνευμονία, πάθαιναν βρογχικά, πάθαιναν φυματίωση. Που λεφτά για γιατρούς και σπεταρίες. Πολλοί πέθαιναν. Καμιά φορά "προκιάζονταν", πατούσαν δηλαδή πρόκες ή σκλήθρες, πάθαιναν τέτανο. Πέθαιναν. Άλλη φορά μολεύονταν από 'να μικρόβιο που βρισκόταν στη τρίχα των τομαριών: τον άνθρακα. Πέθαιναν. Αλλά και όσοι δεν πέθαιναν, και γερνούσαν, και δεν πιάνανε πια τα χέρια τους, και δεν είχανε παιδιά που να μπορούν κομμάτι να τους ανακρατήσουν, μια μονάχα καταφυγή είχαν: τη ζητιανιά..."· βλ. Κ. Ι. Καλατζής, *Το ταμπάκι*, ό. π., σελ. 34-35.

³⁷ Βλ. Γεράσιμος Σβορώνος, "N. 1319/1903, Περί απαγορεύσεως δωρεάν εργασίας κατά τας Κυριακάς εν τοις

Μετά τις μία το μεσημέρι γινόταν και η πληρωμή σε είδος και όχι σε χρήμα. Πιο συγκεκριμένα, τα αφεντικά τους πίστωναν διάφορους καταστηματάρχες και όταν αυτοί βρίσκονταν σε δυσκολία να τους εξοφλήσουν, προέβαιναν σε κατασχέσεις των εμπορευμάτων που διέθεταν. Ο εργοδότης στο τέλος της εβδομάδας έδινε από τα κατασχεμένα στους εργάτες και αυτοί με τη σειρά τους έπρεπε να βρουν αγοραστές ώστε να εξαργυρωθούν τα χρήματά τους. Άλλο αγκάθι στις εργασιακές σχέσεις εργατών και εργοδοτών ήταν η *βοϊδοουρά* που χρησιμοποιούσαν τα αφεντικά για σωφρονισμό των εργαζομένων (τα αφεντικά έδερναν τους εργάτες).³⁸

Το 1899 ιδρύθηκε στο Καρλόβασι το πρώτο σωματείο βυρσοδεψών με την επωνυμία “Αδελφότης βυρσοδεψών ο Προφήτης Ηλίας”, με στόχο την αμοιβαία υποστήριξη και την ηθική και υλική βοήθεια των απόρων βυρσοδεψών εργατών.³⁹ Το σωματείο αποτελούταν από εργοδότες και εργάτες. Οι πρώτοι ήταν τακτικά μέλη, ενώ οι εργάτες αρωγά και, όπως ήταν φυσικό, τα συμφέροντά τους συγκρούονταν. Ωστόσο, το 1908 ιδρύθηκε ένα καθαρά εργατικό σωματείο με την επωνυμία “Αδελφότητα εργατών βυρσοδεψείων ο Άγιος Παντελεήμων” με σκοπό την περίθαλψη των εργατών και την ανακούφιση των μελών της Αδελφότητας.⁴⁰ Το σωματείο αυτό, εκτός από φιλανθρωπικό, είχε και συνδικαλιστικό χαρακτήρα.

Το 1911, οι βυρσοδεψεργάτες αντιδρώντας στην ασυδοσία των εργοστασιαρχών που τους κρατούσαν στην εργασία μέχρι «βαθείας νυκτός» κήρυξαν απεργία. Όπως μας πληροφορεί ο αστυνόμος του τμήματος Καρλοβασιών: «*Την παρελθούσαν Δευτέρα οι ενταύθα εργάται των βυρσοδεψείων εκήρυξαν απεργίαν κατά των εργοστασίων λόγω ότι οι εργοστασιάρχαι δεν παρεδέχοντο όπως κανονίσωσι τας εργασίμους ώρας, διότι πολλοί των εργοστασιαρχών εκράτουν εργάτας μέχρι βαθείας νυκτός εις την εργασίαν, το τοιούτον εξηνάγκασεν αυτούς να προβούν εις το τοιούτον διάβημα, χωρίς να συμβή το παραμικρόν και να διασαλευθή η τάξις*».⁴¹ Πράγματι, τα αιτήματα των εργατών ικανοποιήθηκαν και ρυθμίστηκαν οι ώρες εργασίας βάσει της συμφωνίας που επιτεύχθηκε με τους εργοδότες και επικυρώθηκε με διάταγμα από τον Ηγεμόνα ως εξής: έναρξη της εργασίας μισή ώρα μετά την ανατολή του ηλίου, διακοπή από τις 9 έως 9:30, γεύμα 12-

---

βυρσοδεψίσις” στο *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π.*, σελ. 1124-1125.

³⁸ Βλ. Σταύρος Χατζηγεωργίου (Γαλάνης), *Συνδικάτα. Το εργατικό κίνημα των βυρσοδεψεργατών Καρλοβάσου Σάμου 1899-1947*, Αθήνα 2002, σελ. 26.

³⁹ Σύμφωνα με το Καταστατικό, η Αδελφότητα βυρσοδεψών ιδρύθηκε στον Όρμο Νέου Καρλοβάσου την 1η Μαΐου 1899. Σκοπός της Αδελφότητας ήταν: 1°. Η αμοιβαία υποστήριξη προς ηθικήν και υλικήν ανάπτυξιν των απόρων εργατών βυρσοδεψών, 2°. Ο σκοπός επιτυγχάνεται διά πρακτικής διδασκαλίας και διά παντός μέσου αποφασιζομένου εκάστοτε υπό της αδελφότητος. Το Δ. Σ. παρέχει στα άπορα μέλη της περιφέρειας Παλαιού, Μεσαίου και Νέου Καρλοβάσου φάρμακα, ιατρική συνδρομή δωρεάν από το ταμείο της Αδελφότητας και αναλαμβάνει τα έξοδα του νοσοκομείου ή κηδείας· βλ. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, φάκ. 2/1 1899, έγγρ. 67.

⁴⁰ Το 1908 χορηγήθηκε από τον ηγεμόνα Α. Κοπάση άδεια ιδρύσεως σωματείου στο Νέο Καρλόβασι με την επωνυμία “Αδελφότητα Εργατών Βυρσοδεψών ο Άγιος Παντελεήμων” και επικυρώθηκε το καταστατικό του· βλ. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, φάκ. 2/1 1908, έγγρ. 27, Βλ. επίσης: Σταύρος Χατζηγεωργίου (Γαλάνης), *Συνδικάτα, ό.π.*, σελ. 39.

⁴¹ Βλ. ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, φάκ. 2/1 1911, έγγρ. 10

1, διακοπή από τις 4-4:30 μ.μ. και παύση εργασίας ένα τέταρτο πριν από τη δύση του ηλίου. Σε περίπτωση που κάποιος εργοδότης χρειαζόταν τους εργάτες για να δουλέψουν υπερωρίες έπρεπε να τους δώσει και την ανάλογη αμοιβή.⁴²

---

⁴² Στο ίδιο· βλ. επίσης Χρ. Λάνδρος, «Βιομηχανία και εμπόριο στη Σάμο», *ό. π.*, σελ. 193-194.

2.3: Καπνοβιομηχανία

Ο καπνός άρχισε να καλλιεργείται αρκετά νωρίς στη Σάμο, αλλά μόλις στη δεκαετία του 1880-90 μπόρεσε να τροφοδοτήσει και να ενισχύσει μικρές βιοτεχνίες στην αρχή και στη συνέχεια εργοστάσια για την κατασκευή σιγαρέτων τα οποία και εξάγονταν σε διάφορες χώρες του εξωτερικού.⁴³ Η καλλιέργεια καπνού στο νησί ευνοήθηκε από τη φυλλοξήρα, ασθένεια που κατέστρεψε τα περισσότερα αμπέλια στις αρχές της δεκαετίας του 1890.⁴⁴ Τότε πολλοί αγρότες στράφηκαν στην καλλιέργεια καπνού ως μια επικερδή, εναλλακτική παραγωγική δραστηριότητα και, επιπλέον, αρκετά εύκολη, καταφέροντας να παράγουν καλές ποιότητες καπνών ανταγωνιστικών προς τα καλύτερα καπνά της εποχής (Σμύρνης και Αιγύπτου).

Εικόνα 8: Αποξηράνση καπνών στον κάμπο της Χώρας (1910-1920)⁴⁵

Αν και μέχρι τη δεκαετία του 1870 έγιναν κάποιες δοκιμές καλλιέργειας, οι οποίες δεν είχαν μεγάλη επιτυχία, το 1889 η ετήσια παραγωγή καπνού της Σάμου ανερχόταν σε 120-130.000 οκάδες, ενώ τα επόμενα χρόνια πολλαπλασιάστηκε, παρά τις πιέσεις και τους αποκλεισμούς που ασκούσε η εταιρεία του οθωμανικού μονοπωλίου καπνών (Regie).⁴⁶ Η κατανάλωση καπνού στη Σάμο εξυπηρετούνταν εκτός από την ντόπια παραγωγή, από καπνά που εισάγονταν από τη Μικρά Ασία (κυρίως από τη Σμύρνη) και από την Ελλάδα. Το γεγονός ότι ο καπνός ανήκε στην κατηγορία εκείνων των προϊόντων για τα οποία θεσμοθετήθηκαν πολύ νωρίς απαγορεύσεις και επιβλήθηκαν

⁴³ Μάνος Χαριτάτος – Πηνελόπη Γιακουμάκη, *Ιστορία του ελληνικού τσιγάρου*, εκδ. ΕΛΙΑ, β' έκδοση, Αθήνα 1998, σελ. 225-237.

⁴⁴ Βλ. Θεόδωρος Σαρηγιάννης, "Η κρίση στη γεωργία της Σάμου το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, αφετηρία οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων" στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα*, πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 232-240.

⁴⁵ Σε πρώτο πλάνο φαίνεται η *λιάστρα* ή *σιργί*, δηλαδή το τμήμα του χωραφιού όπου στρώνονται καταγής τα φύλλα του καπνού μόλις κιτρινίσουν για να λιαστούν μια-δύο μέρες. Στη συνέχεια διακρίνονται καπνόφυλλα που ξεραίνονται πιασμένα σε βέργες. Οι βέργες ακουμπούν στους *κριμανταλάδεις* (σειρές παλουκιών δεμένες με χοντρό τεντωμένο σύρμα για να στηρίζονται πάνω του οι γεμάτες βέργες· βλ. Ντ. Κόγιας, *Σάμος 1862-1920, ό. π.*, σελ.154.

⁴⁶ Βλ. Χρ. Λάνδρος, "Το λαθρεμπόριο καπνού στη Σάμο και η εταιρεία του οθωμανικού μονοπωλίου Regie 1880-1895" στο *Η Σάμος στα νεότερα χρόνια, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 2002, σελ. 111-128.

δασμοί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έθεσε τις προϋποθέσεις για τη λαθραία εμπορία, που αύξανε όσο διαδιδόταν η συνήθεια του καπνίσματος και αυξανόταν η κατανάλωσή του.

Στην εισαγωγή του νομοθετήματος ΣΞΕ' για τον καπνό του 1867 “Περί επιβολής δασμού επί του εγχωρίου και εξ του εξωτερικού εισαγόμενου καπνού” διαβάζουμε ότι “Καίτοι ικανός και επαρκής προς κατανάλωσιν του τόπου κατά την ποσότητα, ως πολλά ελαφρὺς ὅμως κατά την ποιότητα, χρήζει αναμίξεως, ἵνα καταστή εύχρηστος, με μέρος τι δυνατωτέρου καπνού εκ του εξωτερικού φυσικῶς εισαγομένου, δέον ὅμως και ο επί τούτου δασμός να ἡ ανάλογος και ελαφρὺς ἵνα προληφθῶσι τα επί του καπνού καθ' ἕκαστην γινόμενα λαθρεμπόρια”. Για τη βελτίωση της ποιότητας του καπνού ακολουθήθηκε η πρακτική της ανάμιξής του με χαρμάνια ανώτερης ποιότητας αρωματικών καπνών που εισήγαγαν από άλλες χώρες. Γι' αυτό, δημιουργήθηκαν, σταδιακά, βιοτεχνίες κοπής καπνού και χειροποίητων τσιγάρων. Για τον έλεγχο των εισαγόμενων καπνών εφαρμοζόταν ο τελωνειακός νόμος της Σάμου, σύμφωνα με τον οποίο οι λαθρέμποροι διώκονταν ποινικῶς.⁴⁷

Η καπνοκαλλιέργεια και η καπνοβιομηχανία αναπτύχθηκαν περισσότερο στις ανατολικές περιοχές της Σάμου, όπου ήταν και η πρωτεύουσα του νησιού και λιγότερο στο Καρλόβασι, που όμως εξελίχθηκε σε αξιόλογο βιομηχανικό και εμπορικό κέντρο, λόγω της βυρσοδεψίας.

Εικόνα 9: Το εργοστάσιο τσιγάρων του Αλ. Πασχάλη στον Λιμένα Βαθέος (1901)

Εικόνα 10: Διαφημιστική αφίσσα των τσιγάρων Αλ. Πασχάλη

Το 1872, ο Αλέξανδρος Πασχάλης άνοιξε εργαστήριο καπνού στην πλατεία Πυθαγόρα και το 1875 κατασκεύασε τα πρώτα χειροποίητα τσιγάρα. Το 1886, ζήτησε την άδεια να εκτυπώσει στο

⁴⁷ Βλ. Σωκράτης Ιωαννίδης – Μιλτιάδης Γάγκος, *Σαμιακή Νομοθεσία*, Εν Σάμω 1875, σελ. 236, Νόμος 9 Ιουνίου 1875 “Περί τελωνείων”.

ηγεμονικό τυπογραφείο ετικέτες για την εμπορία καπνών και τσιγάρων, όπως έκανε το 1889 και ο Αθανάσιος Αλ. Σούτος από το Νέο Καρλόβασι, ο οποίος ζήτησε, επίσης, την άδεια να επιγράψει στα σιγαρόχαρτα και στα κιβώτια τσιγάρων του τη σαμιακή σημαία και το στέμμα της Σάμου.⁴⁸ Το 1900, οικοδομήθηκε το πρώτο εργοστάσιο του Αλέξανδρου Πασχάλη δίπλα στην Καθολική εκκλησία, όπου εργάζονταν περίπου πενήντα εργάτες για την κατασκευή τσιγάρων με τη φίρμα “*La verite*” (Η Αλήθεια), που εξάγονταν σ’ όλο τον κόσμο. Παράλληλα, με την πλούσια κοινωνική και φιλανθρωπική του δράση ο Αλέξανδρος Πασχάλης αναδείχθηκε μεγάλος ευεργέτης της Σάμου.

Εικόνα 11: Εργαζόμενοι και εργοδότες της καπνοβιομηχανίας Καραθανάση γιορτάζουν τα 25 χρόνια της (Μαλαγάρι 1907)

Το 1882, ο Μανώλης Καραθανάσης από το Μεσαίο Καρλόβασι, σε συνεργασία με τους αδερφούς Ιωάννη Καφετζιδάκη, ίδρυσαν την Εταιρεία Μ. Καραθανάσης και Σια (M. C. Carathanassis & Co) με έδρα το Λιμένα Βαθέως.⁴⁹ Με τον διακριτικό τίτλο M.C.C., η Εταιρεία δραστηριοποιήθηκε κυρίως στην κατασκευή τσιγάρων από καπνά ανατολικού τύπου. Το εργοστάσιο λειτούργησε κοντά στη μητρόπολη Αγίου Νικολάου. Το 1887 ο Καραθανάσης συνέχισε την επιχείρηση με τον αδερφό του Σταμάτη και την ίδια επωνυμία. Τα σαμιώτικα τσιγάρα της καπνοβιομηχανίας Καραθανάση εξάγονταν σε όλες τις ευρωπαϊκές αγορές, αλλά και στην Κίνα, την Ιαπωνία, τις βρετανικές αποικίες και την Αμερική, όπου ίδρυσαν και υποκατάστημα.

⁴⁸ ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, σειρά 2/1 Βιομηχανία-Εμπόριον, φάκ. 2/1 1886, έγγρ. 9 και φάκ. 2/1 1889, έγγρ. 5.

⁴⁹ Άλλα καπνεργοστάσια που λειτουργούσαν στο Λιμένα Βαθέως στα τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα ήταν των Στ. Στεφάνου, Κ. Γιοκαρίνη, Εμμ. Βαφειάδου, Αφών Μουκταρόπουλων, Αφών Παπαδάκη, Γ. Κομιώτη, Αλ. Γεωργιάδη, Ν. Κ. Περιστερίδη, Κ. Φραγγοπούλου κ. ά.

Εικόνα 12: Χρωμολιθόγραφη διαφημιστική αφίσσα των τσιγάρων Καραθανάση (1900)

Από τους σημαντικότερους καπνεμπόρους που ίδρυσαν ομόρρυθμες εταιρείες στο Καρλόβασι αξίζει να αναφερθούν οι Δημήτριος Περδίκης με τα σιγαρέτα “Η Αίγυπτος”, ο Θεόδωρος Αθανασίου με τα τσιγάρα “Λυκούργος”, οι Εταιρείες του Δημ. Πανέρη, του Νικολάου Θ. Ιγγλέση, του Εμμ. Γ. Βαφειάδη, με βραβείο της Διεθνούς Έκθεσης Αθηνών (1903), του Γεωργίου Αποστόλου, τα σιγαρέτα του οποίου όχι μόνο βραβεύτηκαν σε παγκόσμιες εκθέσεις, αλλά κατά την εμπορική έκθεση της Μασσαλίας, του 1904, εκτός της απονομής του ιδιαίτερου διπλώματος του απονεμήθηκε και ο τίτλος μέλους της Επιτροπής (membre du Jury), του Σταύρου Κουμανούδη και του Σωκράτη Δημ. Ιγγλέση, που είχε και υποκατάστημα στη Σεούλ της Κορέας, με την επωνυμία Apollo Cigarette Company.⁵⁰

Εικόνα 13: Χάρτινα και μεταλλικά κουτιά της καπνοβιομηχανίας της Σάμου των χρόνων της Ηγεμονίας. Από το Λαογραφικό Μουσείο⁵¹

⁵⁰ Βλ. Χρ. Λάνδρος, «Βιομηχανία και εμπόριο στη Σάμο τον 19ο αιώνα», ό. π., σελ. 195

⁵¹ Οι βιομηχανίες σιγαρέτων με τις πολύ εντυπωσιακές, ευρηματικές και καλαίσθητες συσκευασίες κουτιών και κιβωτίων, συμμετείχαν με επιτυχία και βραβεύτηκαν σε παγκόσμιες εκθέσεις, όπως των Αθηνών 1903 και της Μασσαλίας το 1904. Στην αρχή, όταν τυπώνονταν τα ηγεμονικά σύμβολα σε κιβώτια του καπνεμπόρου Αθανασίου

Στις αρχές του 20ού αιώνα, πλέον, λειτουργούσαν αρκετά καπνεργοστάσια που εμπορεύονταν τα τσιγάρα τους στις αγορές της Ευρώπης, της Αμερικής, ακόμα και σε μακρινές χώρες, όπως η Κίνα και η Ιαπωνία.

Η λειτουργία των ομόρρυθμων εταιρειών, που συγκροτήθηκαν από τους εμπόρους, συνεχίστηκε και μετά την ένωση του νησιού με την Ελλάδα, το 1912. Όσον αφορά τη συνδικαλιστική δράση των σιγαροποιών, είχαν ιδρύσει στον Λιμένα Βαθέως δικό τους σωματείο με την επωνυμία “Ένωσις σιγαροποιών Η Ομόνοια”. Στις 16-3-1903, το σωματείο σιγαροποιών υπέβαλε στους εργοστασιάρχες ορισμένα αιτήματα που αποσκοπούσαν στη διασφάλιση σταθερής εργασίας, αλλά επειδή εκείνοι αρνήθηκαν *«οι σιγαροποιοί μετά προηγουμένην συνεννόησιν απεφάσισαν να προβώσιν εις απεργίαν και εξαναγκάσωσιν διά του τοιούτου βιαίου τρόπου της απεργίας τους καταστηματάρχας να αποδεχθώσι τους υποβληθέντας αυτοίς όρους»*.⁵² Οι καταστηματάρχες στάθηκαν ανυποχώρητοι στην πίεση της απεργίας και δήλωσαν ότι θα χρησιμοποιούσαν άλλους εργάτες, ενώ οι σιγαροποιοί απείλησαν από την πλευρά τους ότι, αν συνέβαινε κάτι τέτοιο, θα επιτίθεντο και θα κακοποιούσαν τους νέους εργάτες. Έπειτα από αυτά τα γεγονότα και ύστερα από γνωμοδότηση του εισαγγελέως πρωτοδικών, η ηγεμονική διοίκηση διέλυσε το σωματείο.⁵³

Σούτου, τα τσιγάρα ήταν χειροποίητα. Όμως, από το 1908 εισήγαν και μηχανές για την παραγωγή τσιγάρων, παρά τις αντιδράσεις των εργατών σιγαροποιών.

⁵² ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, φάκ. 2/1 1903, έγγρ. 39, αναφορά του αστυνόμου τμήματος Βαθέως.

⁵³ ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο Διαταγμάτων 1903, Διάταγμα 493. Τα αιτήματα των σιγαροποιών του 1903 βλ. στο 2/1 1903, έγγρ. 39.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ

1.1: Άμεσοι φόροι

Μετά το 1850 έγιναν μεταρρυθμίσεις στο φορολογικό σύστημα και ως άμεσοι φόροι ορίστηκαν η *δεκάτη*, η *σχολειακή* (ή εκπαιδευτική) εισφορά, ο φόρος οδοποιίας, ο φόρος οικοδομών και επιτηδεύματος, ο φόρος αιγοπροβάτων και μελισσιών και ο δημοτικός φόρος.

Στον φόρο της *δεκάτης* υποβάλλονταν όλα τα φυσικά προϊόντα του νησιού που εξάγονταν στο εξωτερικό. Εξαιρούνταν από αυτόν τον φόρο όλα τα εμπορεύματα τέχνης και βιομηχανίας, τα οποία ήταν κατασκευασμένα από υλικό ξένου κράτους, τα κουκούλια, το μετάξι, η ξυλεία, τα κάρβουνα, τα κεραμίδια, οι πλάκες, η σούμα, τα οινοπνεύματα, η ρακή, τα οστά των ζώων, παντός είδους παπούτσια, τρίχινα και βαμβακερά υφάσματα και γενικά κάθε είδους εγχώρια εργόχειρα.

Ο φόρος της *δεκάτης* καταβαλλόταν στο Δημόσιο από τους εμπόρους που εξήγαγαν τα προϊόντα, οι οποίοι τον κρατούσαν από τους πωλητές, αφαιρώντας τον από την αξία των αγοραζόμενων προϊόντων, σύμφωνα με την τότε ισχύουσα διατίμηση, στην οποία αναγραφόταν η τιμή του κάθε προϊόντος.¹

Όλοι οι τελώνες, υποτελώνες και τελωνειακοί σταθμάρχες του νησιού είχαν την υποχρέωση να εισπράττουν αυτόν τον φόρο κατά την εξαγωγή και να καταχωρούν στο βιβλίο “Ταμείον Δεκάτης” το ονοματεπώνυμο του πληρωτή, το είδος και την ποσότητα του προϊόντος, την αξία του και το ποσό του εισπραττόμενου φόρου, δηλαδή 10 γρόσια επί τοις εκατό. Οι παραπάνω τελώνες όφειλαν να καταθέτουν, κάθε μήνα, στο Γενικό Ταμείο της Σάμου τους εισπραττόμενους φόρους με καταστάσεις αντιγραμμένες από το βιβλίο “Ταμείον Δεκάτης”.²

Για τα προϊόντα που μεταφέρονταν μέσω θαλάσσης από κάποιο λιμάνι ή όρμο σε κάποιο άλλο για να εξαχθούν από εκεί στο εξωτερικό έπρεπε να δοθεί στον πλοίαρχο ένα δηλωτικό μεταφοράς στο οποίο να φαινόταν το ποσό του μεταφερόμενου προϊόντος, ο έμπορος στον οποίο ανήκε, το ποσό του εισπραχθέντος φόρου της *δεκάτης* και το όνομα του πλοίαρχου του πλοίου με το οποίο μεταφέρονταν τα προϊόντα.³ Δίχως αυτό το δηλωτικό δεν μπορούσε ο τελώνης του

¹ Βλ. παρακάτω τον πίνακα 1, όπου φαίνεται η διατίμηση προϊόντων εξαγόμενων και υποκείμενων στη *δεκάτη*. Βλ. για τον φόρο της *δεκάτης* σε ένα άλλο νησί του ανατολικού Αιγαίου, την ίδια περίοδο, Ευρυδίκη Σιφναίου, Λέσβος. *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912)*, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1996, σ. 71-73.

² Βλ. Γεράσιμος Σβορώνος, *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π., σελ. 775*

³ Εξαιρούνταν κάποια προϊόντα τα οποία αφού τελωνίζονταν και δεκατίζονταν σε κάποιο από τα τέσσερα τελωνεία ή υποτελωνεία ή τελωνειακών σταθμών μεταφέρονταν ελεύθερα και προορίζονταν να μεταβιβασθούν σε κάποιο ατμόπλοιο ή πλοίο προς εξαγωγή συνοδευόμενα με δηλωτικό μεταφοράς. Επίσης έπρεπε να συνοδεύονται με ζυγολόγιο στο οποίο θα εμφανίζονταν ο αριθμός, το ποσό, το βάρος, το απόβαρο των βαρελιών, των σάκων και των υπόλοιπων δοχείων, φέροντας την υπογραφή του εμπόρου ή του αντιπροσώπου του και του τελώνη της θέσης από

λιμανιού ή του όρμου στο οποίο μεταφέρονταν να επιτρέψει την αποβίβαση στην ξηρά, ή τη μεταβίβαση σε άλλο πλοίο. Στην περίπτωση που κάποιος τελωνειακός υπάλληλος επέτρεπε την αποβίβαση ή μεταβίβαση, θα έπρεπε να πληρώσει πρόστιμο 100-300 γρόσια και συγχρόνως να καταβληθεί ο φόρος της *δεκάτης* για αυτά τα προϊόντα, ώστε να δοθούν στο τελώνη της τοποθεσίας από την οποία έγινε η μεταφορά, για να τους καταχωρήσει στο βιβλίο της *δεκάτης*. Αν ο πλοίαρχος, χωρίς την άδεια της Τελωνειακής Αρχής και εν αγνοία της, αποβίβαζε στη ξηρά ή μεταβίβαζε σε άλλο πλοίο αυτά τα προϊόντα, υποχρεωνόταν να πληρώσει τετραπλάσιο φόρο *δεκάτης*, ο οποίος θα εισπράττονταν διοικητικώς ή διά προσωπικής κρατήσεως ή με την εκποίηση της κινητής ή της ακίνητης περιουσίας του, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου περί καταδιώξεως καθυστερούντων.⁴

Προκειμένου να γίνει εξαγωγή ενός προϊόντος στο εξωτερικό ή μεταφορά σε άλλο λιμάνι προς εξαγωγή, αυτός που θα την πραγματοποιούσε, όφειλε να καταβάλει στον τελώνη ποσό ανάλογο με τους φόρους του εξαγόμενου προϊόντος, πριν αρχίσει η φόρτωση. Αυτή την προκαταβολή ο τελώνης όφειλε να την εγγράψει στο βιβλίο των προκαταβολών, σημειώνοντας τη χρονολογία της καταβολής την οποία θα συνόδευε η υπογραφή αυτού που έδινε την προκαταβολή. Σε περίπτωση που δεν πληρωνόταν ο φόρος της *δεκάτης*, ο τελώνης όφειλε να μην επιτρέψει τη φόρτωση, διαφορετικά θα ήταν προσωπικώς υπεύθυνος προς το Δημόσιο.⁵

Τα μεταφερόμενα, μέσω θαλάσσης, προϊόντα για τοπική κατανάλωση από λιμάνι, όρμο ή άλλη τοποθεσία του νησιού έπρεπε, επίσης, να συνοδεύονται από δηλωτικό μεταφοράς, το οποίο συμπεριλάμβανε το είδος και την ποσότητα των προϊόντων, καθώς και τον έμπορο στον οποίο ανήκαν αυτά· παρέμεναν όμως απαλλαγμένα από τον φόρο της *δεκάτης* μέχρι να εξαχθούν στο εξωτερικό.

Ο φόρος της *δεκάτης* εισπραττόταν σύμφωνα με την τιμή που προσέφερε ο αγοραστής στον πωλητή προκειμένου ν' αγοράσει ένα προϊόν και αποδεικνυόταν από τους καταλόγους των δημοτικών ζυγιστών ή μετρητών, τους οποίους όφειλαν αυτοί που έκαναν την εξαγωγή να τους δώσουν επικυρωμένους από τον αρμόδιο Δήμαρχο στον τελώνη, μετά τη ζύγιση του προϊόντος που προοριζόταν για εξαγωγή και πριν από τη σύνταξη της αρμόζουσας τελωνειακής διασάφησης. Αυτούς τους αριθμημένους καταλόγους, μαζί με τον φόρο της *δεκάτης*, που είχε συγκεντρωθεί στο Ταμείο, έπρεπε να φυλάσσει ο τελώνης για να τα παραδώσει όταν θα χρειαζόταν. Σε περίπτωση που δεν παραδίδονταν οι παραπάνω κατάλογοι ο τελώνης δεν μπορούσε να επιτρέψει την αναχώρηση του πλοίου, στο οποίο φορτώθηκαν τα προϊόντα. Σε αντίθετη περίπτωση ήταν ατομικά υπεύθυνος.⁶

Εάν ο τελώνης ανακάλυπτε στους ζυγιστικούς καταλόγους ότι η τιμή ενός προϊόντος ήταν

όπου εξήχθησαν. Χωρίς δηλωτικό μεταφοράς και ζυγολόγιο δεν επιτρεπόταν η μεταβίβαση τέτοιων εμπορευμάτων σε πλοία και ατμόπλοια. Βλ. Γεράσιμος Σβωρόνος, *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π.,* σελ. 820-22

⁴ Στο ίδιο, *ό.π.,* σελ. 775-776

⁵ Στο ίδιο, *ό.π.,* σελ. 776

⁶ Στο ίδιο, *ό.π.,* σελ. 776

μειωμένη με δόλο τότε εισέπραττε τον φόρο της *δεκάτης*, σύμφωνα με τις τιμές του καταλόγου, ενώ κατήγγειλε τον έμπορο, ζυγιστή ή μετρητή που υπέβαλε τον κατάλογο, ώστε να εξακριβωθεί η πραγματική του τιμή. Αν στη συνέχεια αποκαλυπτόταν μείωση της τιμής, τότε ο ζυγιστής ή ο μετρητής τιμωρούνταν με πρόστιμο 100-300 γροσίων. Εάν αποδεικνυόταν ότι αυτή η μείωση προήλθε από ψευδή δήλωση του πωλητή, τότε αυτός ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει το ποσό από τους μειωμένους φόρους και, επιπλέον, να πληρώσει ένα πρόστιμο ύψους 200-400 γροσίων.⁷

Τα προϊόντα που αγοράστηκαν και βρίσκονταν προσωρινά στις αποθήκες των εμπορών, έπρεπε να ζυγίζονται κατά την εξαγωγή από τους τελωνοφύλακες και να καταχωρίζονται από το γραμματέα του τελωνείου στο λεγόμενο *Ζυγολόγιον*, στο οποίο έπρεπε να εγγράφεται, κατ' αύξοντα αριθμό, το βάρος, το είδος και το ποσό του εξαγόμενου προϊόντος, καθώς και η ημερομηνία ζυγίσεως, πάντα βεβαιωμένα με την υπογραφή του εξάγοντος εμπόρου ή αυτού ενός υπαλλήλου του. Αυτά τα *Ζυγολόγια*, όταν γέμιζαν, έπρεπε να κατατίθενται στο γραφείο του τελωνείου για να χρησιμεύσουν σε ενδεχόμενο έλεγχο.

Αν τα προϊόντα που επρόκειτο ν' αγορασθούν φορτώνονταν αμέσως μετά τη ζύγισή τους από τους δημοτικούς ζυγιστές ή μετρητές χωρίς να μπου σε αποθήκη, τότε όφειλε αυτός που έκανε την εξαγωγή να συμβουλευτεί τον κατάλογο του δημοτικού ζυγιστή ή μετρητή και να καταβάλλει στο τελώνη τον φόρο της *δεκάτης*, σύμφωνα με την εγγεγραμμένη τιμή. Εάν όμως αυτά τα προϊόντα, ύστερα από καταμέτρηση ή ζύγιση από τους δημοτικούς ζυγιστές ή μετρητές έμπαιναν σε αποθήκη για να εξαχθούν αργότερα, τότε ο αγοραστής όφειλε να φέρει εντός 15 ημερών από την ημερομηνία που ξεκίνησε η ζύγιση ή η καταμέτρηση από τον δημοτικό ζυγιστή ή μετρητή τον κατάλογο του δημοτικού ζυγιστή ή μετρητή και να καταβάλλει σ' αυτόν τον φόρο της *δεκάτης* για το κάθε προϊόν, σύμφωνα με τους καταλόγους στους οποίους ήταν γραμμένες οι τιμές, εντός 3 μηνών από τη ζύγιση ή καταμέτρηση των πρώτων πράξεων του.⁸

Ο τελώνης όφειλε να καταχωρήσει τους φόρους που εισέπραττε στο Ταμείο της *δεκάτης* και συγχρόνως να ορίσει μερίδιο στο βιβλίο των αποθηκών για τον κάθε έμπορο καταχωρώντας σε αυτό τα είδη και τα ποσά των προϊόντων για τα οποία αφού πληρώθηκε η *δεκάτη* των ειδών και της ποσότητας που θα εξαγόταν στο εξωτερικό, αντιπαραβάλλοντας αυτά με τον αριθμό των διασαφήσεων εξαγωγής στο τέλος κάθε οικονομικού έτους. Παραδίδοντας το παραπάνω μερίδιο όφειλε να εισπράξει τους φόρους της *δεκάτης* του τυχόν παραπάνω εξαχθέντος προϊόντος από τον έμπορο στον οποίο ανήκε το αποθηκευμένο προϊόν, εξισώνοντας έτσι το μερίδιο. Εάν κατά την παράδοση του μεριδίου αποδεικνυόταν ότι η ποσότητα που βρισκόταν στην αποθήκη δεν εξήχθη ολόκληρη, τότε ο τελώνης όφειλε να πάει στην αποθήκη μαζί με τον λιμενάρχη, ώστε να

⁷ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 776-77

⁸ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 777-78

βεβαιωθούν ότι όντως υπήρχε περίσσειμα. Στην περίπτωση αυτή συντασσόταν μια πράξη κάτω από το μερίδιο στο βιβλίο της αποθήκης, την οποία υπέγραφαν ο έμπορος, ο λιμενάρχης και ο τελώνης. Το αποδεδειγμένο περίσσειμα μεταφερόταν στο βιβλίο αποθήκης του νέου έτους, σε πίστωση του εμπόρου.⁹

Για να αποφευχθούν οι διενέξεις μεταξύ εμπόρων και τελώνη για την έγκαιρη προσαγωγή ζυγιστικών καταλόγων έπρεπε, εντός δεκαπέντε ημερών, να λαμβάνεται υπόψη η ημερομηνία την οποία έγραψε στον κατάλογο του ο ζυγιστής ή ο μετρητής βεβαιώνοντάς την με τη σημείωση “ελήφθη” μαζί με την ημερομηνία λήψης. Στην περίπτωση που η ημερομηνία του ζυγιστικού καταλόγου δε συνέπιπτε με αυτή που βρισκόταν στο ζυγιστικό βιβλίο του δημοτικού ζυγιστή ή μετρητή, τότε ο ζυγιστής τιμωρούνταν με πρόστιμο ύψους 100 γροσίων.

Σε περίπτωση δε που παρερχόταν η χρονική προθεσμία του τριμήνου χωρίς να καταβληθεί η *δεκάτη*, ο έμπορος υποχρεωνόταν να τους καταβάλλει, σύμφωνα με την τιμή που είχε το προς εξαγωγή προϊόν κατά την εποχή της εξαγωγής, στην περίπτωση που αυτή υπερέβαινε τις τιμές που είχαν γραφτεί στους καταλόγους του ζυγιστή ή του μετρητή. Εάν η τρέχουσα τιμή ήταν μικρότερη από αυτή των καταλόγων τότε εισπραττόταν ο φόρος της *δεκάτης* σύμφωνα με τις εγγεγραμμένες στον κατάλογο τιμές.¹⁰

Εάν κάποιος έμπορος αγόραζε για τοπική κατανάλωση προϊόντα, που ήθελε να τα προωθήσει στη συνέχεια στο εξωτερικό, έπρεπε να καταβάλλει τον φόρο της *δεκάτης* του εξαγόμενου προϊόντος στην τρέχουσα τιμή. Για τα προϊόντα κάποιου ιδιοκτήτη που εξάγονταν από τον ίδιο έπρεπε να πληρώνεται φόρος *δεκάτης* σύμφωνα με την τρέχουσα τιμή τους, την οποία ο τελώνης έπρεπε να πληροφορείται από τους καταλόγους των δημοτικών ζυγιστών άλλων εμπόρων.

Οι έμποροι που αγόραζαν σταφύλια για να τα μεταποιήσουν σε κρασί έπρεπε να πληρώνουν τον φόρο της *δεκάτης* επί της αξίας αυτών των σταφυλιών, η οποία φαινόταν από τους ζυγιστικούς καταλόγους. Μόνο ο εξαγόμενος οίνος δεν επιβαρύνονταν με τον φόρο της *δεκάτης*, στην περίπτωση που αντιστοιχούσε σε 640 οκάδες οίνου επί 1000 οκάδες σταφύλια. Το επιπλέον από αυτή την αναλογία εξαγόμενο κρασί εκτιμιόταν σύμφωνα με τις τρέχουσες τιμές και με βάση αυτές δεκατιζόταν.

Από τα πατημένα σταφύλια που αγοράζονταν και αποθηκεύονταν, από αυτά δηλαδή που μεταποιούνταν σε κρασί, έπρεπε να αφαιρείται κατά την εξαγωγή ένα 5% από τη συνολική ποσότητα των καταλόγων των ζυγιστών. Από τα αγοραζόμενα *λιαστά*, καθώς και από τις *ρομπόλες* το 10%. Από τα πατημένα σταφύλια που αναμειγνύονταν με οινόπνευμα για να μεταποιηθούν σε γλυκά κρασιά (*κοφτά*) το 5%. Δεν γινόταν καμία έκπτωση όταν τα κρασιά που αγοράζονταν από τις

⁹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 777-78

¹⁰ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 778

αποθήκες των γεωργών δεν υπάγονταν στις παραπάνω κατηγορίες.¹¹

Για το ντόπιο σαπούνι που εξαγόταν στο εξωτερικό πληρωνόταν ως φόρος δεκάτης 10 γρόσια το καντάρι¹² και για το λάδι 12 παράδες η οκά. Απαλλάσσονταν από τον φόρο της δεκάτης όλα τα προϊόντα που πωλούνταν για τοπική κατανάλωση στο νησί.

Ο καθένας από το προσωπικό του τελωνείου υποχρεωνόταν να εκτελεί τα καθήκοντα που του επιβάλλονταν. Κάθε παράβαση επέφερε ως πρόστιμο 100-500 γρόσια. Τα πρόστιμα αυτά επιβάλλονταν από τη Διοίκηση και εισπράττονταν προς όφελος του Δημοσίου, σύμφωνα με τις διατάξεις του νόμου περί καταδιώξεως καθυστερούντων. Κάθε κατάχρηση εκ μέρους τους, προς βλάβη του Δημοσίου, εθεωρείτο σφετερισμός δημοσίων χρημάτων. Οι ελεγκτές φρόντιζαν να επιτηρούν την εφαρμογή αυτού του νόμου και όφειλαν να καταγγέλλουν οποιαδήποτε παράβαση των τελωνειακών υπαλλήλων. Όλα τα βιβλία αυτού του νόμου που εισάγονταν στην υπηρεσία τα χορηγούσε το γραφείο της Βουλής, έφεραν τη σφραγίδα της και ήταν αριθμημένα όλα τα φύλλα.¹³

Πίνακας 1: Διατίμηση εξαγόμενων προϊόντων που υπάγονταν στο φόρο της δεκάτης

ΠΡΟΪΟΝΤΑ	ΜΟΝΑΔΑ ΖΥΓΙΣΗΣ	ΓΡΟΣΙΑ	ΠΑΡΑΔΕΣ
Αμύγδαλα	οκά	0	12
Γλυκάνισο	οκά	0	12
Λάδι	οκά	0	8
Ελιές	οκά	0	5
Ελαιοπυρήνας	καντάρι	0	5
Καρύδια	οκά	0	8
Κρεμμύδια	καντάρι	1	0
Κοκκάρι	οκά	0	4
Καπνός	οκά	0	20
Κίτρα	οκά	0	4
Λεμόνια & πορτοκάλια	χιλιάδα	5	0
Κρασί	85 οκάδες	5	0
Ξύδι	85 οκάδες	2	20
Σαπούνι	καντάρι	6	0

¹¹ Σύμφωνα με τον Ν. 834 (28 Δεκ. 1895), που ήταν τροποποίηση του υπ' αριθ. 731 νόμου περί φόρου δεκάτης, σε συνδυασμό με το τελευταίο νόμο περί συστάσεως τελωνείων, εξαιρούνταν από αυτόν τον φόρο και τα πατημένα σταφύλια, ενώ το βάρος κάθε κρασιού, αδιακρίτως ποιότητας έπρεπε να υπολογίζεται προς 85 οκάδες (1 οκά = 1.282 γραμ.).

¹² Το καντάρι αντιστοιχούσε τον 19^ο αιώνα στη Μικρά Ασία σε 180 οκάδες ή σε 231 κιλά· βλ. Η. Inalcik – D. Quartaert, *Οικονομική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Α', ό. π., σ. xxvii.

¹³ Για τον φόρο της δεκάτης βλ. Γεράσιμος Σβωρόνος, *Σαμιακή Νομοθεσία*, ό. π., σελ. 774-780.

Ξηρά σύκα	οκά	0	5
Μοσχάτη σταφίδα	καντάρι	3	0
Μαύρη σταφίδα (φωκιανή)	καντάρι	2	0
Σταφίδα ροζακιά ή κολοκυθάτη	καντάρι	5	0
Σταφύλια	οκά	0	1
Χαρούπι	καντάρι	1	0

* Σημ: Στον παραπάνω πίνακα φαίνεται η διατίμηση προϊόντων εξαγόμενων και υποκειμένων στη δεκάτη. Όσα προϊόντα δεν αναφέρονται στην παραπάνω διατίμηση δεκατίζονταν κατά προσέγγιση.¹⁴

Η *σχολειακή* (ή εκπαιδευτική) εισφορά ήταν ένας άμεσος φόρος που επιβλήθηκε από τα πρώτα χρόνια της Ηγεμονίας με απώτερο σκοπό την ίδρυση και τη συντήρηση σχολείων.¹⁵ Επί ηγεμονίας του Γεωργίου Κονεμένου επιβλήθηκε *σχολειακή* εισφορά σε όλα τα εξαγόμενα και εισαγόμενα προϊόντα ως εξής:

Πίνακας 2: Σχολειακή εισφορά για τα εξαγόμενα προϊόντα

ΠΡΟΪΟΝΤΑ	ΜΟΝΑΔΑ ΖΥΓΙΣΗΣ	ΓΡΟΣΙΑ	ΠΑΡΑΔΕΣ
Σταφίδα	καντάρι	0	20
Κρασί ¹⁶	φόρτωμα	0	20
Λάδι	οκά	0	3
Σούμα	οκά	0	2
Ρακή	οκά	0	4
Κρεμμύδια	καντάρι	0	10

Με τον νόμο ΣΞΕ' "Περί επιβολής δασμού επί του εγχωρίου και εξ του εξωτερικού εισαγόμενου καπνού" οριζόταν για τον παραγόμενο στο νησί καπνό, φόρος 2 γρόσια ανά οκά, απαλλαγή από το φόρο αποδεκατώσεως και δασμός 4 γροσίων για τον εκ του εξωτερικού εισαγόμενο.¹⁷ Τα σχετικά με τη βεβαίωση και την είσπραξη ρυθμίζονταν με έκδοση διατάγματος.

¹⁴ Στο ίδιο, Ν. 834 της 19ης Μαρτίου 1898 "Περί δεκάτης", σελ. 783-786.

¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 772-774.

¹⁶ Επειδή τα κρασιά που εξαγόταν από το νησί είχαν διαφορά κατά τη ζύγιση τους, ανάλογα με τη γλυκύτητα τους, οι έμποροι που τα εξήγαγαν υφίσταντο ζημίες καθώς οι τελώνες έπρεπε να τα ζυγίζουν και να υπολογίζουν το φόρτωμα των κοφτών οίνων προς 86 οκάδες, ενώ των φυσικών προς 83 οκάδες.

¹⁷ Εκτός από τον νόμο ΣΞΕ του 1867, είχαν θεσπιστεί, κατά καιρούς, και άλλοι νόμοι και διατάγματα. Ενδεικτικά αναφέρονται: ΓΑΚ Σάμου, *Αρχείο Νόμων και Διαταγμάτων*, διάταγμα 185/13-8-1863 "Περί απαγορεύσεως της εισαγωγής του καπνού εκ ξένων κρατών προερχομένου", ο νόμος 22/2-12-1874 "Περί δασμού καπνού", νόμος 47/25-5-1876 "Περί καπνού", νόμος 350/4-8-1886 "Περί επιβολής φόρου επί του εγχωρίου καπνού", νόμος 393/10-9-1886 "Περί κανονισμού των λαθρεμπορίων και αρμοδιότητος Ελεγκτικού Συνεδρίου". βλ., επίσης, Χρ. Λάνδρος, «Το λαθρεμπόριο καπνού στη Σάμο», *ό. π.*, σελ. 115.

Πίνακας 3: Σχολειακή εισφορά για τα εισαγόμενα προϊόντα

ΠΡΟΪΟΝΤΑ	ΜΟΝΑΔΑ ΖΥΓΙΣΗΣ	ΓΡΟΣΙΑ	ΠΑΡΑΔΕΣ
Σιτάρι	κοιλό (καντάρι)	0	20
Άλλα δημητριακά ¹⁸	κοιλό	0	12
Όσπρια και αλεύρι	οκά	0	2
Τουμπεκί	οκά	4 ¹⁹	0
Ζυμαρικά, βακαλάος, ρέγγες	οκά	0	5
Λοιπά αλίπαστα	οκά	0	2
Καπνός	οκά	2 ²⁰	0
Οινόπνευμα (alcohol)	οκά	0	2
Ρούμι	γαλόνη	0	3
Πετρέλαιο	κιβώτιο	2 ²¹	0
Ζάχαρη ²²	οκά	0	5
Καφές	οκά	0	20
Ρύζι	οκά	0	2

Επιπλέον, όσον αφορά τα εισαγόμενα εμπορεύματα, η ξυλεία φορολογούταν με 1% επί της αξίας της, όσα ευρωπαϊκά εμπορεύματα εισάγονταν μέσω της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με 3% επί της αξίας τους, το αλάτι επιβαρυνόταν με 1½ γρόσια το κοιλό και από το 1879 με 20 παράδες επιπλέον υπέρ του Νοσοκομείου. Το 1892 επιβλήθηκε φόρος στα παιγνιόχαρτα και στις φιάλες ζύθου, κατά τον τελωνειακό φόρο.

Το 1864 επιβλήθηκε ο φόρος οδοποιίας, ο οποίος αντιστοιχούσε σε 30 γρόσια για όσους ήταν άνω των 18 ετών και είχαν δημιουργήσει δική τους οικογένεια και 15 γρόσια για τους μικρότερους.²³ Από την καταβολή αυτού του φόρου εξαιρούνταν όσοι είχαν συμπληρώσει το εβδομηκοστό έτος και οι φτωχοί. Το 1896 επανήλθε το μέτρο της προσωπικής εργασίας, γενικά για τα δημόσια έργα, και εφαρμόστηκε ως το 1900.²⁴ Τον φόρο οδοποιίας εισέπρατταν οι δημοτικοί ταμίες και πλήρωναν τους εργάτες έπειτα από συνεννόηση με τον επιστάτη εργασίας, εφόσον

¹⁸ Αργότερα καταργήθηκε για τα δημητριακά.

¹⁹ Αργότερα 6 γρόσια.

²⁰ Από το 1890, 4 γρόσια.

²¹ Από το 1893, 4 γρόσια. Όλα τα εισαγόμενα πετρέλαια είτε συνοδεύονταν από *τεσκερέ* (βεβαίωση/αποδεικτικό έγγραφο) είτε όχι υποβάλλονταν στη σχολειακή εισφορά.

²² Το 1894 καταργήθηκε με νόμο η εισφορά για τη ζάχαρη, τον καφέ και το ούζο.

²³ Βλ. Νικόλαος Ι. Ζαφειρίου, *Αρχαίον Σάμου*, ό.π., σελ. 137-138.

²⁴ Όταν ήταν ηγεμόνας ο Ι. Γκίκας, παρατηρώντας τη φτώχεια του σαμιακού λαού εξαιτίας της καταστροφής των αμπελιών από την ακρίδα, επιθυμώντας όμως να συνδέσει τους δήμους του νησιού με δρόμους, διέταξε να εφαρμοστεί το μέτρο της προσωπικής εργασίας για την κατασκευή δρόμων έναντι καταβολής φόρου οδοποιίας. Το μέτρο όμως αυτό καταργήθηκε με νόμο το 1864, για να επανέλθει ξανά το 1896.

εργάζονταν σε δρόμο της περιφέρειας του δήμου τους. Το 1874 ο νόμος τροποποιήθηκε και ο φόρος οδοποιίας εισπραττόταν από το Δημόσιο και δαπανιόταν για την κατασκευή δρόμων για την οδική σύνδεση των χωριών, εκτός του τμήματος των Καρλοβασίων, όπου ο φόρος δαπανιόταν για την κατασκευή του λιμανιού. Το 1900 ο φόρος οδοποιίας καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε με έμμεσο φόρο 1 παρά για κάθε οκά σιταριού και 2 παράδων για κάθε οκά αλεύρων. Εξαιρούνταν τα θεριστικά, που ήταν η αμοιβή όσων εργάζονταν ως θεριστές.

Επίσης, το 1864 επιβλήθηκε ο φόρος οικοδομών και ο φόρος επιτηδεύματος με σκοπό τη συντήρηση των εκπαιδευτικών καταστημάτων. Ο φόρος οικοδομών επιβαλλόταν στους ενοικιαστές σπιτιών ή διαμερισμάτων, στους κατόχους καταστημάτων, εργαστηρίων, ελαιοτριβείων και αλευρόμυλων, είτε τους ενοικίαζαν είτε τους χρησιμοποιούσαν οι ιδιοκτήτες τους. Ο φόρος οικοδομών ανερχόταν στο 8% επί του ενοικίου ή του τεκμαρτού, εάν το εργαστήριο το χρησιμοποιούσε ο ιδιοκτήτης του. Ο φόρος επιτηδεύματος ανερχόταν, επίσης, στο 8% επί του τεκμαρτού εισοδήματος του επιτηδευματία. Όσα θέματα ανέκυπταν για αυτούς τους φόρους τα ρύθμιζε ο δήμαρχος, οι σύμβουλοι και ο αντιπρόσωπος της συντεχνίας. Ο δήμαρχος δημοσίευε κατάλογο με τα ονόματα όσων επιβαρύνονταν με αυτούς τους φόρους ώστε να υποβάλλονται ενστάσεις, εντός 20 ημερών, από όσους πίστευαν ότι είχαν αδικηθεί. Το 1/6 από αυτούς τους φόρους κρατούνταν υπέρ των δήμων. Ο δήμαρχος αφού εισέπραττε τα χρήματα έδινε άδεια επιτηδεύματος, τα συγκέντρωνε και τα έστελνε στο Γενικό Ταμείο μαζί με κατάλογο όσων φορολογήθηκαν και το ποσό που καταβλήθηκε. Το 1867 ο φόρος επιτηδεύματος μειώθηκε σε 4%, ενώ το τεκμαρτό εισόδημα μέχρι 500 γρόσια έμενε αφορολόγητο. Από το 1882 αυτοί οι δύο φόροι εισπράττονταν με σκοπό τον καλλωπισμό των δήμων. Το 1893 ο φόρος επιτηδεύματος περιορίστηκε στο 1%, ενώ στα μικρά χωριά δεν εισπραττόταν καθόλου.²⁵

Στα αιγοπρόβατα επιβαλλόταν φόρος 2 γροσίων κατά κεφαλή. Εξαιρούνταν όσα θήλαζαν. Στα μελίσσια επιβαλλόταν φόρος 1 ½ γροσίων για κάθε κυψέλη, ετησίως. Ο φόρος αυτός καταργήθηκε το 1903.²⁶

Η δημοτική εισφορά είχε ως σκοπό την κάλυψη των δαπανών των δήμων, στις οποίες περιλαμβάνονταν οι μισθοί του δημάρχου, του γραμματέα, των αγροφυλάκων και οποιουδήποτε άλλου δημοτικού υπαλλήλου, για τον φωτισμό του δήμου, το ενοίκιο του δημαρχιακού καταστήματος και άλλα σχετικές δαπάνες. Το ύψος της δημοτικής εισφοράς καθοριζόταν από τον προϋπολογισμό των δαπανών στον οποίο προέβαινε το δημοτικό συμβούλιο. Επομένως το ποσό αυτού του φόρου ποίκιλλε ανάλογα με τον πληθυσμό του δήμου και τις δαπάνες του. Οι φτωχοί απαλλάσσονταν ενώ οι υπόλοιποι δημότες χωρίζονταν σε τρεις τάξεις. Η α' τάξη πλήρωνε 100

²⁵ Βλ. Νικόλαος Ι. Ζαφειρίου, *Αρχαίον Σάμου, ό.π.*, σελ. 141

²⁶ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 142

γρόσια, η δεύτερη μέχρι 50 γρόσια, ενώ αυτοί της τρίτης τάξης πλήρωναν μέχρι 25 γρόσια. Τα ποσά όμως αυτά δεν ήταν σταθερά.²⁷

---

²⁷ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 141-142.

1.2: Έμμεσοι φόροι

Έμμεσοι φόροι ήταν οι τελωνειακοί δασμοί και τα διάφορα τέλη, δηλαδή δικαστικά, λιμενικά, ναυτιλιακά, άλατος, σχολικά, διαμονητήρια, ταχυδρομικά και τηλεγραφικά, τα διασφραγιστού χάρτη τέλη και οι φόροι για το λιμάνι των Καρλοβασιών.²⁸ Τα τελωνειακά τέλη που εισπράττονταν από τα τελωνεία της Σάμου κανονίζονταν από την Υψηλή Πύλη. Εμπορεύματα υποκείμενα σε τελωνειακό τέλος θεωρούνταν όλα τα φυσικά και βιομηχανικά προϊόντα και γενικά όλα τα κατεργασμένα και ακατέργαστα αντικείμενα που προορίζονταν για αγορά και πώληση και υποβάλλονταν σε τελωνειακό δασμό 8% επί της αξίας τους, βάσει της επίσημης διατίμησης ή κατά προσέγγιση, σε περίπτωση που δεν περιλαμβάνονταν σε αυτή.²⁹ Υπήρχαν όμως προϊόντα που εξαιρούνταν από την επιβάρυνση του τελωνειακού δασμού³⁰ και άλλα που φορολογούνταν διαφορετικά. Πιο συγκεκριμένα, κάθε είδους και ποιότητας καπνά, τσιγάρα και πούρα, είχαν τέλος 4 γρόσια ανά οκά και το *τουμπεκί* 6 γρόσια ανά οκά.³¹

Οι γαϊάνθρακες είχαν τέλος 2 γρόσια επί τοις εκατό. Τα ακατέργαστα δέρματα φορολογούνταν με 5 γρόσια επί τοις εκατό κατά την εισαγωγή τους, ενώ από το 1899 με τρία τοις εκατό. Επιπλέον, εισπραττόταν γι' αυτά και 1 γρόσι επί τοις εκατό ως λιμενικοί και δημοτικοί φόροι. Τα κατεργασμένα δέρματα που εξάγονταν απαλλάσσονταν από την καταβολή δασμού, ενώ για εκείνα που εξάγονταν μέσω Αιγύπτου κατέβαλλαν τέλος 2% επί της αξίας τους.³²

Τα ευρωπαϊκά υγρά διατιμώνταν με 2,5 γρόσια και τα ξηρά με 5 γρόσια. Τα υγρά της Αιγύπτου με 1,5 γρόσια και τα ξηρά με 3 γρόσια ανά οκά. Όσον αφορά τα ζώντα ζώα, τα μεγάλα μουλάρια διατιμώνταν προς 30 γρόσια και τα μικρά προς 20 γρόσια, τα άλογα προς 15 γρόσια, τα γαϊδούρια και τα μικρά τους προς 10 γρόσια, τα βουβάλια, τα βόδια, οι αγελάδες, τα μοσχάρια κάθε ηλικίας προς 8 γρόσια, τα γουρούνια προς 5 γρόσια και τα μικρά τους προς 1 γρόσι το καθένα, οι τράγοι και τα πρόβατα προς 2 γρόσια και τα αμνοερίφια προς 1 γρόσι.

Για το εισαγόμενο οινόπνευμα πληρωνόταν ως τέλος 8%, ποσό στο οποίο περιλαμβάνονταν οι δημοτικοί (3%) και οι λιμενικοί φόροι. Η κάθε οκά οινόπνευματος διατιμώνταν προς 2 γρόσια. Οι δημοτικοί και λιμενικοί φόροι θα καταβάλλονταν από το τελώνη που τους εισέπραξε στο ταμείο του δήμου ή του λιμανιού, που θα κατανάλωνε το οινόπνευμα. Αυτό συνέβαινε και με τους δημοτικούς και λιμενικούς φόρους επί των ακατέργαστων δερμάτων. Τα εξαγόμενα όμως κρασιά που κατασκευάζονταν μ' αυτό το οινόπνευμα, εκτός από τον τελωνειακό δασμό, υπόκειντο εξ' ολοκλήρου στην πληρωμή του φόρου της *δεκάτης*, σύμφωνα με την ισχύουσα διατίμηση. Για κάθε

²⁸ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 143

²⁹ Βλ. Γεράσιμος Σβορώνος, *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π.*, σελ. 813

³⁰ Βλ. υποκεφάλαιο 3.1: Ατελή προϊόντα.

³¹ Βλ. Γεράσιμος Σβορώνος, *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π.*, σελ. 814

³² Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 814-815

φιάλη κονιάκ πλήρωναν 5 γρόσια.³³

Γενικότερα, τα φυσικά ή βιομηχανικά εμπορεύματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που εισάγονταν στην Ηγεμονία έπρεπε να υποβληθούν σε τελωνειακό τέλος ύψους 8%, είτε συνοδεύονταν από *τεσκερέ* είτε όχι. Ως βάση εκτίμησης της αξίας των εισαγόμενων εμπορευμάτων, καθώς και εκείνων που υπόκειντο σε τελωνειακό δικαίωμα λαμβανόταν η αξία τους επί τη βάση της διατιμήσεως. Αυτό το έργο ήταν στην αρμοδιότητα των τελωνειακών υπαλλήλων, οι οποίοι μπορούσαν, βοηθητικά, να λαμβάνουν υπόψη και τα γνήσια τιμολόγια.³⁴

Εάν κάποιο εμπόρευμα, που υποβαλλόταν σε τελωνειακό τέλος, είχε υποστεί βλάβη, εκτιμούνταν επί της πραγματικής του αξίας ως ελαττωματικό και σημειωνόταν στη διασάφηση. Καμία παράδοση εμπορευμάτων δεν επιτρεπόταν πριν από τη σύνταξη της αρμόζουσας διασάφησης εισαγωγής, η οποία έπρεπε να περιλαμβάνει το είδος, το ποσό, και την ποιότητα των εισαγόμενων, την τμηματική και τη συνολική τους αξία.

Μετά την πληρωμή των συμφωνηθέντων δικαιωμάτων, το εμπόρευμα παραδιδόταν στον έμπορο. Τις διασαφήσεις έπρεπε να τις υπογράψουν ο τελώνης, ο ελεγκτής, ο γραμματέας και ο παραλήπτης. Αντίγραφα των διασαφήσεων υπογεγραμμένα μόνο από το τελώνη και το γραμματέα, στέλνονταν από τον πρώτο στη Βουλή. Για την παράλειψη κάποιας από τις παραπάνω διατυπώσεις, καθίσταντο υπεύθυνος ο τελώνης και τιμωρούταν με πρόστιμο 100-500 γρόσια για κάθε αποζημίωση, σε περίπτωση δε υποτροπής τιμωρούταν με παύση. Οι ελεγκτές ήταν, επίσης, επιφορτισμένοι να επιτηρούν την ακριβή εφαρμογή των παραπάνω και να καταγγέλλουν τους παραβάτες τελώνες.³⁵

Τα δηλωτικά και οι διασαφήσεις που δεν υπήρχε δυνατότητα να υπογραφούν από τους εμπόρους και τους πλοιοάρχους, υπογράφονταν από κάποιον τρίτο, ο οποίος δεν έπρεπε να είναι τελωνειακός υπάλληλος ή υπηρέτης.

Κάθε εμπόρευμα που προερχόταν από το εξωτερικό και στη συνέχεια εξαγόταν από το νησί, θεωρούταν εισαγόμενο εκ δευτέρου ως νέο εμπόρευμα και υποβαλλόταν στην πληρωμή των προκαθορισμένων τελών. Τα ξένα εμπορεύματα για τα οποία είχε πληρωθεί ολόκληρο το τέλος εισαγωγής, εάν μεταφέρονταν εντός ή εξάγονταν εκτός του νησιού, δεν επιβαρύνονταν με επιπλέον τελωνειακό τέλος.³⁶

Σε κάθε τελωνείο ο αρχιφύλακας παραλάμβανε και παρέδιδε τα εισερχόμενα και τα εξερχόμενα δέματα από τα διάφορα ατμόπλοια. Γι' αυτό το σκοπό όφειλε να διατηρεί βιβλίο στο οποίο σημειώνονταν τα δέματα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Ακόμη, εξέδιδε αποδεικτικά

³³ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 815

³⁴ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 815-816

³⁵ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 816

³⁶ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 816

παραλαβής του ποσού των δεμάτων που βρίσκονταν στις αποθήκες ή την προκυμαία, τα οποία είχαν επιστραφεί στον ίδιο μετά την παράδοσή τους, κατά τη ζύγιση ή τη μέτρηση και παράδοση τους. Κατά τη ζύγιση ή τη μέτρηση και παράδοση εμπορευμάτων από την αποθήκη και ιδίως υφασμάτων έπρεπε να είναι παρών ο τελώνης ή ο ελεγκτής για την κατά είδος κατάταξη ως προς τη διατίμηση. Υπεύθυνος για οποιαδήποτε απώλεια δέματος ήταν ο αρχιφύλακας.

Τα ναυτιλιακά τέλη αρχικά εισπράττονταν υπέρ του Ηγεμόνα, ενώ με νόμο του 1899, υπέρ του Δημοσίου. Το 1902 με νεότερο νόμο, αυτά θεωρήθηκαν και πάλι πρόσοδοι υπέρ του Ηγεμόνα. Για τα ναυτιλιακά έγγραφα εισπράττονταν ετησίως 2 γρόσια ανά τόνο. Για τα διαβατήρια μεγάλης διάρκειας 6 γρόσια και για εκείνα μικρής διάρκειας 1 γρόσι. Για τη θεώρηση ξένων διαβατηρίων 10 γρόσια, ενώ για τα σαμιακά 1 γρόσι για τα μεγάλης διάρκειας και 20 παράδες για τα μικρής διάρκειας. Στους φτωχούς παραχωρούνταν δωρεάν διαβατήρια.³⁷

Τα διαμονητήρια τέλη καταβάλλονταν από τον Απρίλιο του 1896 στα ηγεμονικά γραφεία από όλους τους Σάμιους που έμεναν μόνιμα στη Τουρκία και την Αίγυπτο, ανάλογα με το επάγγελμα και την κοινωνική τους τάξη. Η πρώτη τάξη πλήρωνε 1 ½ *μετζήτι* (1 μετζήτι = 19 γρόσια), η δεύτερη 1 *μετζήτι* και η τρίτη μισό. Όποιος δεν πλήρωνε δε θεωρούνταν Σάμιος και δεν απολάμβανε καμία προστασία.³⁸

Ο φόρος του άλατος ήταν συγχωνευμένος στη τιμή του, η οποία οριζόταν από τη Βουλή σε 5 γρόσια ανά κοιλό, σύμφωνα με νόμο του 1870. Από το 1866 απαγορευόταν αυστηρά με νόμο η εξαγωγή αλατιού προερχόμενου από δημόσια αλυκή και η εκμετάλλευσή του ανήκε μόνο στο Δημόσιο. Ο επιστάτης της αλυκής, ο οποίος εξεταζόταν αυστηρά ενώπιον της Βουλής και του Ελεγκτικού Συνεδρίου σύμφωνα με τον νόμο του 1875, έδινε ως κτηματική εγγύηση 20.000 γρόσια, καθώς εθεωρείτο διαχείριση σπουδαίου κλάδου δημοσίων εσόδων. Για να προβεί στην πώληση μεγάλης ποσότητας αλατιού έπρεπε να λάβει άδεια από τη Βουλή, ενώ για μικρή ποσότητα την άδεια ενός από τους δημάρχους. Με νόμο του 1888 η αλυκή μπορούσε να ενοικιασθεί έναντι ενοικίου τουλάχιστον 100.000 γροσίων και η τιμή του αλατιού οριζόταν, το πολύ, σε 5 ½ γρόσια το κοιλό.³⁹

Τα λιμενικά τέλη ήταν ακόμη ένας έμμεσος φόρος ο οποίος είχε επιβληθεί σε όλα τα σαμιακά πλοία. Αντιστοιχούσε σε 2 γρόσια για έκδοση ναυτολογίου και σε 5 παράδες ανά τόνο για ετήσια επιθεώρηση. Εισπράττονταν από εισπράκτορα, ενώ από το 1888 με ενοικίαση αυτών των τελών. Στα λιμενικά τέλη μπορούμε να κατατάξουμε και τον φόρο αγκυροβολίου, από το 1875. Αυτός ανερχόταν σε 10 παράδες ανά τόνο για τα φορτηγά πλοία που προσέγγιζαν για να ξεφορτώσουν και σε 1 έως 25 γρόσια, ανάλογα τη χωρητικότητα, για τα μικρά πλοία κάτω των 100

³⁷ Βλ. Νικόλαος Ι. Ζαφειρίου, *Αρχείον Σάμου*, ό.π., σελ. 145

³⁸ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 145

³⁹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 145-146

τόνων.⁴⁰

Τα δικαστικά τέλη που καταβάλλονταν στα ειρηνοδικεία εισπράττονταν από τους ειρηνοδίκες που δικάζαν, ενώ από τις 15. 2. 1896, μαζί με τα πρόστιμα εισπράττονταν υπέρ του Δημοσίου. Αντιστοιχούσαν σε 8 γρόσια για κάθε απόφαση του ειρηνοδικείου, σε 10 γρόσια για απόφαση του πρωτοδικείου και σε 20 γρόσια για απόφαση του Εφετείου. Για οποιαδήποτε άλλη πράξη του δικαστηρίου εισπράττονταν από 2 έως 100 γρόσια ανάλογα με την πράξη του δικαστηρίου.⁴¹

Από τα ταχυδρομικά και τηλεγραφικά τέλη συγκεντρώνονταν μικρά έσοδα, χωρίς να έχουν μεγάλη επίπτωση στον προϋπολογισμό. Το 1902 εισήχθησαν και τα διασφραγιστού χάρτη τέλη και καθορίστηκαν σύμφωνα με το πρότυπο που ίσχυε στην Αθήνα και ανάλογα με το ποσό που αναγράφονταν στο έγγραφο, αλλά και το είδος του εγγράφου.

Όσον αφορά τους φόρους υπέρ του λιμένου Καρλοβασιών, το 1874 ορίστηκαν με νόμο τα εξής: 1) εκούσιες εισφορές, 2) ο φόρος οδοποιίας, 3) εισαγωγικός φόρος, 4) 1 γρόσι για κάθε εξαγόμενο φόρτωμα κρασιού, 5) 1% για κάθε εξαγόμενο εμπόρευμα εκτός από κρασί, 6) 2% επί της αξίας όλων των προϊόντων του Τμήματος, το οποίο εισπραττόταν από τους μεσίτες μαζί με τη δεκάτη, 7) 1 γρόσι για κάθε κοιλό σιτάρι, 8) 3 γρόσια ετησίως για κάθε τόνο από όλα τα πλοία, 9) τα λιμενικά τέλη όπως ίσχυαν για όλο το νησί. Οι φόροι αυτοί εισπράττονταν από το Τμήμα Καρλοβασιών με σκοπό την κατασκευή λιμανιού.⁴²

---

⁴⁰ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 146.

⁴¹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 146.

⁴² Στο ίδιο, ό.π., σελ. 147-148.

1.3: Ενοικίαση λιμενικών φόρων

Οι εισπραττόμενοι φόροι εκτίθεντο σε δημοπρασία από τα τέσσερα τελωνειακά καταστήματα του Βαθέως, του Τηγανίου, των Καρλοβασίων και του Μαραθοκάμπου. Η δημοπρασία πραγματοποιούνταν σε ημέρα και ώρα που οριζόταν από τη Διοίκηση και ανακοινωνόταν στην εγχώρια εφημερίδα. Για τους λιμενικούς φόρους του τμήματος Βαθέως στον Λιμένα Βαθέως, της Χώρας στο Τηγάκι, των Καρλοβασίων στο Νέο Καρλόβασι και του Μαραθοκάμπου στο δήμο Μαραθοκάμπου.

Η ενοικίαση ήταν μονοετής και ξεκινούσε από την ημέρα που η Διοίκηση κατακύρωνε τα πρακτικά της δημοπρασίας. Ο ενοικιαστής θα εισέπραττε τους λιμενικούς φόρους, σύμφωνα με το νόμο Ν. 421, της 25ης Ιουνίου 1887, περί εισπράξεως λιμενικών φόρων. Για τον Λιμένα του Βαθέως και το Τηγάκι εισέπραττε 1 γρόσι τοις εκατό για τις εισαγωγές και 0,5 τοις εκατό για τις εξαγωγές, ενώ για το λιμάνι Καρλοβασίων και Μαραθοκάμπου, ένα ποσό σύμφωνα με ειδικές διατάξεις.⁴³

Ο ενοικιαστής έπρεπε να εισπράξει τους λιμενικούς φόρους κατά την εισαγωγή και εξαγωγή των εμπορευμάτων, σύμφωνα με τις συνταγμένες από τον τελώνη διασαφήσεις, χωρίς να φέρει εμπόδια και χωρίς καθυστέρηση κατά την αποστολή ή παραλαβή τους. Εξαιρούνταν τα είδη που ήταν διατιμημένα, αλλά ο ενοικιαστής δεν δεσμευόταν να εισπράττει τα ποσά σύμφωνα με τη διατίμηση, αλλά όπως εκείνος εκτιμούσε. Για τα εισαγόμενα με οθωμανικούς *τεσκερέδες* εμπορεύματα και γι' αυτά που δεν υπάγονταν σε κάποιο τέλος, έπρεπε να εισπράττεται ο φόρος σύμφωνα με τα τιμολόγια των εμπόρων. Σε περίπτωση που υπήρχε υπόνοια για το τιμολόγιο ενός εμπόρου, ο ενοικιαστής είχε το δικαίωμα να εκτιμά το εμπόρευμα με τον τελώνη, τον ελεγκτή και έναν ειδικό έμπορο. Για τα μεταφερόμενα εμπορεύματα από ένα λιμάνι του νησιού σε κάποιο άλλο οι φόροι έπρεπε να εισπράττονται κατ' εκτίμηση, λαμβάνοντας υπόψη την τιμή στην οποία αυτά πωλούνταν.

Απαλλάσσονταν από τον λιμενικό φόρο τα είδη αξίας έως 200 γρόσια, τα οποία μετέφεραν οι επιβάτες και προορίζονταν για οικιακή τους χρήση. Ο ενοικιαστής, αφού κατοχύρωνε τη μίσθωση όφειλε να καταβάλει προκαταβολικά στο Γενικό Ταμείο το $\frac{1}{4}$ του γενικού μισθώματος, ενώ τα $\frac{3}{4}$ τα κατέβαλε στο Γενικό Ταμείο σε τρεις ισόποσες δόσεις, στο τέλος κάθε τριμήνου.⁴⁴

⁴³ Βλ. Γεράσιμος Σβορώνος, *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π.*, σελ. 768.

⁴⁴ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 768-769.

1.4: Ενοικίαση δημόσιας αλυκής

Με φροντίδα της Διοίκησης ετίθετο σε δημοπρασία η ενοικίαση της δημόσιας αλυκής της Ψιλής Αμμου για την παραγωγή αλατιού και πώλησή του με συγκεκριμένους όρους. Η ενοικιαζόμενη αλυκή συμπεριλάμβανε όλο τον χώρο, όπως εμφανιζόταν στον τοπογραφικό χάρτη, μαζί με το σπίτι, τις αποθήκες, τα υλικά, φρεάτια, τους μύλους κλπ., τα οποία ήταν λεπτομερώς καταγεγραμμένα και αριθμημένα. Η παράδοση συνοδευόταν από διπλότυπη απόδειξη του διοικητικού υπαλλήλου, έπειτα από έγκριση της πλειοδοσίας. Στο συντασσόμενο πρωτόκολλο παράδοσης έπρεπε να αναφέρονται, ρητά, και τα κινητά πράγματα που παραδίδονταν. Σε περίπτωση που ανέκυπτε διαφωνία για την εκτίμησή τους τότε αναλάμβαναν τη διαιτησία εμπειρογνώμονες που διορίζονταν και από τις δύο πλευρές.⁴⁵

Το αλάτι που βρισκόταν στις αποθήκες της αλυκής ζυγιζόταν και παραδιδόταν στον ενοικιαστή, υποχρεώνοντας τον να παραδώσει στην ίδια ποσότητα και ποιότητα στο Δημόσιο με τη λήξη της ενοικίασης. Στην περίπτωση που το αλάτι ήταν περισσότερο ή λιγότερο (όχι περισσότερο του 10%), υποχρεούνταν να το πληρώσει προς 4 γρόσια το κοιλό.

Ο ενοικιαστής όφειλε να συγκεντρώνει αλάτι ώστε να γεμίζουν σε καιρό συγκομιδής οι εφτά υπάρχουσες αποθήκες, προκειμένου να υπάρχει αλάτι για όλες τις ανάγκες του τόπου. Το αλάτι που συγκεντρωνόταν από την αλυκή έπρεπε να είναι καλής ποιότητας, σε κρυσταλλική μορφή, χωρίς γαιώδεις ουσίες και η υγρασία του να μην υπερβαίνει το 3%. Κάποια ποσότητα θα σφραγιζόταν και θα φυλασσόταν σε μέρος που είχε ορίσει η Διοίκηση προκειμένου να το χρησιμοποιήσει σε τυχούσα μελλοντική θεομηνία.⁴⁶

Επίσης, ο ενοικιαστής μπορούσε να πωλήσει σε όποιον ζητούσε αλάτι, παραδίδοντάς το στην είσοδο της αποθήκης και με άμεση εξόφληση. Για κάθε πίστωση επιβαρυνόταν ο ίδιος. Η φόρτωση σε πλοίο ή σε ζώο επιβάρυνε τον αγοραστή. Ο ενοικιαστής μπορούσε να μην πουλήσει αλάτι, εάν κάποιος ήθελε λιγότερο από 15 οκάδες. Ακόμη, όφειλε να έχει το ανάλογο προσωπικό ώστε η παράδοση να γίνεται γρήγορα και να τηρείται μια σειρά. Οι αποθήκες έπρεπε να είναι ανοικτές καθημερινά, ακόμη και τις Κυριακές και τις αργίες, από την ανατολή έως τη δύση του ηλίου.⁴⁷

Τρεις μέρες μετά την έγκριση της δημοπρασίας της αλυκής και όλων των κινητών και ακίνητων που βρίσκονταν σε αυτή, έπρεπε να γίνει, ταυτόχρονα, εκτίμηση από δύο πραγματογνώμονες, τον ένα από τους οποίους τον όριζε η Διοίκηση και τον άλλο ο ενοικιαστής. Σε περίπτωση διαφωνίας, η Διοίκηση είχε το δικαίωμα να κρατά για λογαριασμό της τα κινητά εκείνα

⁴⁵ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 769-770.

⁴⁶ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 770.

⁴⁷ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 770-771.

αντικείμενα για τα οποία δεν θα ήταν δυνατό να επέλθει συμφωνία μεταξύ των δυο πραγματογνωμόνων.

Το ετήσιο ποσό ενοικίασης της αλυκής έπρεπε να προκαταβάλλεται σε τέσσερις ισόποσες δόσεις στην αρχή κάθε τριμήνου. Το αντίτιμο του ενοικίου δεν θα μπορούσε να είναι μικρότερα από τα 120.000 γρόσια. Επιπλέον, ο ενοικιαστής έπρεπε να δίνει κάθε χρονιά στη Μονή της Αγίας Ζώνης 150 κοιλιά αλάτι ή το αντίστοιχο ποσό σε γρόσια.⁴⁸

Ως διάρκεια ενοικιάσεως ορίζονταν τα τρία χρόνια ξεκινώντας από την 1η Μαρτίου 1889 μέχρι την 1η Μαρτίου 1892. Μετά το πέρας της προθεσμίας της ενοικίασης ο ενοικιαστής όφειλε να παραδώσει την αλυκή και όλα τα υπάρχοντα που βρίσκονταν σε αυτή, όπως του παραδόθηκαν. Για κάθε φθορά ή απώλεια έπρεπε να πληρώσει την ανάλογη αποζημίωση. Εάν ο ενοικιαστής δεν κάλυπτε τις παραπάνω υποχρεώσεις, το συμβόλαιο της ενοικίασης ακυρωνόταν και ο ενοικιαστής υποβαλλόταν σε ποινική ρήτρα, ύψους 100 οθωμανικών λιρών, εκτός από την αποζημίωση που όριζε το δικαστήριο. Για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του και την πληρωμή των χρηματικών αποζημιώσεων έπρεπε να παρουσιάσει έναν αξιόπιστο εγγυητή και πληρωτή, ο οποίος συνυπέγραφε τα πρακτικά της δημοπρασίας.

Οι διαφορές που τυχόν θα προέκυπταν μεταξύ ενός τρίτου προσώπου και του ενοικιαστή ενέπιπταν στη δικαιοδοσία των τακτικών δικαστηρίων, όπως και οι μεταξύ του ενοικιαστή και του Δημοσίου διαφορές, με τη διαφορά ότι το Δημόσιο είχε πάντα το δικαίωμα να ενεργεί διοικητικά την μνημονευόμενη στο άρθρο 15 του συμβολαίου διάλυση του συμβολαίου ενοικίασης και να αφαιρεί από τον ενοικιαστή την εκμετάλλευση της αλυκής. Εάν μετά τη λήξη της ενοικίασης της αλυκής η Διοίκηση έβρισκε συμφέρον να την ενοικιάσει για 100.000, τουλάχιστον, γρόσια το έτος θα το έκανε, διαφορετικά η αλυκή θα παρέμενε στη Διοίκηση.

Η Βουλή εξουσιοδοτούνταν να εκμισθώσει τη δημόσια αλυκή στην εταιρεία των εξ έμμεσων φόρων του οθωμανικού κράτους, με τον όρο να παρέχεται αλάτι στο Δημόσιο, τόσο όσο χρειαζόταν για την ετήσια τοπική κατανάλωση. Οι λεπτομέρειες της σύμβασης καθορίζονταν από τη Διοίκηση.⁴⁹

---

⁴⁸ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 771.

⁴⁹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 771-772.

1.5: Ζυγιστές και μεσίτες

Αυτός ο θεσμός εισήχθη επί Ηγεμόνα Βογορίδη, μέσω του Επιτρόπου του Κων/νου Μουσούρου. Το 1875 με τον νόμο περί μεσιτών και ζυγιστών (ή μετρητών) ελέγχονταν οι διάφορες καταχρήσεις. Μεσίτης μπορούσε να γίνει κάθε Σάμιος πολίτης ηλικίας 25 ετών και άνω, εγγράμματος και έντιμος, υποβάλλοντας ένα πιστοποιητικό του εισαγγελέα και του Δημάρχου. Στους δήμους α' τάξεως διορίζονταν 8 μεσίτες, στους δήμους β' τάξεως 6 και στους δήμους γ' τάξεως 4. Με νόμο του 1876 ο αριθμός των μεσιτών ήταν απεριόριστος, ενώ με διάταγμα του 1884, κάθε πολίτης μπορούσε να εξασκήσει το επάγγελμα του μεσίτη.

Κανένα προϊόν δε μπορούσε να πωληθεί χωρίς τη μεσολάβηση του μεσίτη. Ακόμη και όταν ο ίδιος είχε εμπορεύματα προς πώληση, έπρεπε να προβεί στην πώλησή τους, με τη μεσολάβηση άλλου μεσίτη. Επειδή υπήρχε περίπτωση να γίνει η οποιαδήποτε κατάχρηση, ο μεσίτης που διοριζόταν έθετε ως εγγύηση κτήματα αξίας πεντακοσίων λιρών ή έναν άλλο εγγυητή, κάτοχο ανάλογης περιουσίας. Αυτή τους η υποχρέωση για εγγύηση έληξε το 1898 με σχετικό νόμο. Με νόμο του 1896 οι έμποροι μπορούσαν να αγοράζουν από τους παραγωγούς χωρίς τη μεσολάβηση μεσίτη.⁵⁰

Ο μεσίτης ήταν υποχρεωμένος να πληρώσει και να παραλάβει τα προϊόντα που είχε καταρώσει εντός 15 ημερών. Κρατούσε βιβλίο αγοράς και έδινε ένα αντίγραφο, επικυρωμένο από τον δήμαρχο, στον τελώνη της περιφέρειάς του, έπειτα από την παραλαβή των προϊόντων. Παρέδιδε στον δήμαρχο τους δημοτικούς φόρους και στον τελώνη τους φόρους του δημοσίου, τους οποίους είχε κρατήσει προηγουμένως από τους πωλητές. Σε περίπτωση που ο μεσίτης δεν πλήρωνε, διενεργούνταν κατάσχεση της εγγύησης.

Ο μεσίτης κατά τη μέτρηση προσκαλούσε τον δημόσιο ζυγιστή ή όποιον είχε ορίσει ο δήμαρχος. Ο ζυγιστής υποχρεούνταν και αυτός να θέσει εγγύηση πεντακοσίων λιρών και δεν είχε τη δυνατότητα να ζυγίσει ούτε τα δικά του προϊόντα, αλλά ούτε και αυτά της οικογένειάς του. Υπήρχαν ένας ή περισσότεροι ζυγιστές για κάθε δήμο που ζύγιζαν όλα τα προϊόντα με τα δημοτικά μέτρα ή σταθμά, τα οποία είχε ελέγξει προηγουμένως ο δήμαρχος, με βάση τα δημόσια σταθμά, αφού τα είχε εφοδιαστεί από τη Διοίκηση. Ο ζυγιστής που είχε προσκληθεί, ζύγιζε και συμπλήρωνε σε ένα αριθμημένο και υπογεγραμμένο από τον δήμαρχο ή το Γραφείο της Βουλής βιβλίο. Έπειτα παρέδιδε αντίγραφο του στον τελώνη επικυρωμένο από τον δήμαρχο, ο οποίος εισέπραττε μέσω του μεσίτη, 4-15 παράδες, ως αμοιβή του ζυγιστή, για κάθε καντάρι ή φόρτωμα, ανάλογα με το είδος του προϊόντος. Εισέπραττε τα μισά χρήματα από τον έμπορο και τα άλλα μισά από τον πωλητή.⁵¹

⁵⁰ Νικόλαος Ι. Ζαφειρίου, *Αρχαίον Σάμου*, ό.π., σελ. 139.

⁵¹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 139-140.

Για τον πευκοφλοιο ή αμοιβή του ζυγιστή ήταν 15 παράδες το καντάρι. Από το 1887, το κοιλό σιταριού υπολογιζόταν προς 23 οκάδες, ενώ για τα υπόλοιπα δημητριακά προς 20-22 οκάδες. Προς διευκόλυνσή τους, από ένα σημείο και έπειτα, οι ζυγιστές, αντί να υπολογίζουν την αντιστοιχία για τα δημητριακά, τα ζύγιζαν και σταδιακά καταργήθηκε το κοιλό. Όσον αφορά τα κρασιά, από το 1890, το φόρτωμα υπολογιζόταν προς 86 οκάδες για τα *κοφτά* κρασιά και 93 οκάδες για τα φυσικά (*λιαστά*).⁵²

Από το 1874, οι μεσίτες και οι ζυγιστές ανέλαβαν, έμμεσα, τη συλλογή του φόρου της *δεκάτης*, τον οποίο ως τότε εισέπρατταν οι λεγόμενοι εισπράκτορες αποδεκατώσεως. Πλέον, κάθε μεσίτης αγόραζε προϊόντα της γης για κάθε έμπορο και κρατούσε από τους πωλητές τον φόρο της *δεκάτης*, βάσει της τιμής με την οποία αγόρασε το προϊόν αυτό από τον πωλητή. Συντασσόταν διπλότυπη απόδειξη, της οποίας το στέλεχος το παρέδιδε στον δήμαρχο και εκείνος, με τη σειρά του, το υπέβαλλε στη Βουλή. Εντός δύο μηνών, ο φόρος καταβαλλόταν στον τελώνη, σύμφωνα με το βιβλίο στο οποίο αναγραφόταν η αξία του προϊόντος και το οποίο είχε επικυρωθεί από τον δήμαρχο.

Οι μεσίτες μεσολαβούσαν και στην είσπραξη των δημοτικών φόρων, καθώς και στην είσπραξη του φόρου οδοποιίας. Οι φόροι αυτοί εισπράττονταν από τον δήμαρχο ή από τον πάρεδρο ή τον μεσίτη. Έπειτα, ο πωλητής όφειλε να δώσει στον μεσίτη επίσημη βεβαίωση του δημάρχου, που να αποδεικνύει ότι είχε πληρώσει για τους παραπάνω φόρους και δεν όφειλε τίποτα. Στη συνέχεια ο δήμαρχος έστελνε στον Γενικό Ταμία τον φόρο οδοποιίας μαζί με κατάλογο που περιείχε τα ονόματα των φορολογηθέντων και τα ποσά που είχαν καταβάλλει. Ο μεσίτης παρέδιδε τις βεβαιώσεις ή τις αποδείξεις στον τελώνη, ο οποίος τις έστελνε στο Γενικό Ταμείο. Από όσους δεν είχαν προϊόντα προς πώληση, οι φόροι εισπράττονταν από εισπράκτορες, όπως δηλαδή και παλιότερα.⁵³

---

⁵² Στο ίδιο, ό.π., σελ. 140.

⁵³ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 140-141· επίσης: Αρχείο ΗΔΓ, φάκ. 2/1 1876, έγγρ. 027, “Περί τροποποίησης του περί ζυγιστών και μεσιτών νόμου”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄ ΤΕΛΩΝΕΙΑ

2.1: Τελωνεία και τελωνειακοί υπάλληλοι

Σε όλο το νησί υπήρχαν αυτή την περίοδο τέσσερα τελωνεία: στο Βαθύ, στη Χώρα, στο Μαραθόκαμπο και στο Καρλόβασι, στα οποία διενεργούνταν όλες οι εισαγωγές και εξαγωγές εμπορευμάτων. Υπήρχαν δύο υποτελωνεία, των Βουρλιωτών και Κουμεϊκών, στα οποία επιτρεπόταν η εισαγωγή ευρωπαϊκών εμπορευμάτων, εκτός του οινοπνεύματος, και πέντε τελωνειακοί σταθμοί: στο Κοκκάρι, στους Σπαθαραίους και στον δήμο Καλαμπακτασίων, στους οποίους επιτρεπόταν η εισαγωγή και η εκτελώνιση των εξής τουρκικών ειδών: γεννημάτων, οσπρίων, αλεύρου, σχοινιών, ζώων, βρώμης, αχύρων, λιπασμάτων, ξυλανθράκων και, γενικά, κάθε τροφίμου και οινοπνεύματος που προοριζόταν για την παραγωγή κρασιού. Εξαιρούνταν μόνο όσα είδη θα μπορούσαν να προκαλέσουν την ασθένεια του αμπελιού, δηλαδή την φυλλοξήρα.⁵⁴

Σε καμία άλλη θέση, εκτός από τις παραπάνω, δεν επιτρεπόταν η εκφόρτωση ή η φόρτωση εμπορευμάτων, ούτε και στις τοποθεσίες όπου διέμεναν τελωνοφύλακες, το έργο των οποίων ήταν να επιβλέπουν τις τελωνειακές περιφέρειές τους για τον παραπάνω σκοπό. Εξαιρούνταν ο όρμος Αγίου Νικολάου του δήμου Κοντεϊκών, όπου επιτρεπόταν η εισαγωγή των θεριστικών, των λιπασμάτων και των αχύρων από το εξωτερικό και η μέσω θαλάσσης μεταφορά από άλλο λιμάνι ή όρμο του νησιού σιτηρών, τροφίμων και θείου, ελεύθερων τελωνειακού τέλους, συνοδευόμενων από το σχετικό δηλωτικό μεταφοράς από το τελωνείο Καρλοβασίων, αφού πρώτα κατέβαλλαν τους λιμενικούς και τους δημοτικούς φόρους, υπό την επίβλεψη ενός τελωνοφύλακα Καρλοβασίων (και, αν υπήρχε κάποιος, του Όρμου).

Επίσης, επιτρεπόταν η εισαγωγή θεριστικών σίτων, αχύρων και λιπασμάτων της γης και διαφόρων άλλων εμπορευμάτων και στην τοποθεσία Πεύκος της περιφέρειας Κουμεϊκών, καθώς και από άλλα λιμάνια ή όρμους του νησιού, εφόσον συνοδεύονταν από το σχετικό δηλωτικό μεταφοράς του τελωνείου από το οποίο εξήχθησαν. Το δηλωτικό αυτό θα παρουσιαζόταν στον υποτελώνη Κουμεϊκών για τη χορήγηση της απαραίτητης άδειας εκφόρτωσης, καθώς και βιομηχανικών προϊόντων ή ξυλανθράκων σε άλλες θέσεις, εκεί όπου υπήρχαν τελωνειακά καταστήματα, αφού γινόταν η φόρτωση με την παρουσία του υποτελώνη Κουμεϊκών. Τα παραπάνω επιτρέπονταν και στην τοποθεσία Άγιος Νικόλαος της περιφέρειας Καρλοβασίων, με τον όρο να υποβάλλονταν τα εμπορεύματα σε όλους τους λιμενικούς ή δημοτικούς φόρους, στους οποίους υποβάλλονταν και τα εισαγόμενα ή εξαγόμενα εμπορεύματα μέσω του λιμένος Καρλοβασίων.⁵⁵

Το κάθε τελωνείο στελεχωνόταν από το εξής προσωπικό: έναν τελώνη, ο οποίος

⁵⁴ Βλ. Γεράσιμος Σβορώνος, *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π.*, σελ. 796.

⁵⁵ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 797.

απαγορευόταν να υπηρετεί στο τμήμα στο οποίο διέμενε, έναν ελεγκτή, έναν γραμματέα,⁵⁶ αρχιφύλακα και τρεις ή περισσότερους φύλακες (αναλόγως με το πόσοι χρειάζονταν). Το τελωνείο Βαθέως είχε και έναν υπογραμματέα. Σε περίπτωση ανάγκης, το τελώνη αναπλήρωνε ο γραμματέας. Τα υποτελωνεία είχαν έναν τελώνη, ο οποίος επίσης δεν είχε τη δυνατότητα να υπηρετεί στο τμήμα όπου διέμενε, και δύο φύλακες, εκτός από το υποτελωνείο Βουρλιωτών, το οποίο είχε και έναν γραμματέα. Στους τελωνειακούς σταθμούς υπηρετούσε ένας τελωνειακός σταθμάρχης και ένας φύλακας.

Όλοι οι τελωνειακοί υπάλληλοι παρείχαν ως εγγύηση, οι ίδιοι ή μέσω τρίτων, ένα ακίνητο: οι τελώνες αξίας 60.000 γροσίων, οι υποτελώνες 30.000, οι γραμματείς και οι σταθμάρχες 10.000 και οι τελωνειακοί φύλακες 5.000 γροσίων. Η Βουλή έκανε τις αρμόζουσες εγγραφές.⁵⁷

Οι τελώνες διηύθυναν και επιτηρούσαν την υπηρεσία των τελωνείων, καθώς και την υπηρεσία της διαμετακομίσεως. Επαγρυπνούσαν ώστε οι εκάστοτε υπάλληλοι να εκτελούν τα καθήκοντα τους σύμφωνα με τους τελωνειακούς νόμους και σε περίπτωση που δεν τα εκτελούσαν σωστά, τους επέβαλλαν τις ποινές που όριζαν οι νόμοι. Επισκέπτονταν τα πλοία, είτε σαμιακά είτε ξένα, οι ίδιοι ή έστελναν τους υπαλλήλους τους, συντάσσοντας αναφορές και ελέγχοντας τα δηλωτικά εισαγωγής, δηλαδή εάν ήταν συνταγμένα σύμφωνα με τον νόμο.

Επίσης, συνέτασσαν τις διασαφήσεις εισαγωγής και διαμετακομίσεως, σύμφωνα με πιστοποιητικό έντυπο σε δύο αντίγραφα, συνταγμένο παρά τους ελεγκτές. Σ' αυτές αναγραφόταν το είδος, το πόσο, το βάρος, η αξία των εμπορευμάτων κατά τη διατίμηση, το όνομα του εμπόρου, ο αριθμός του δηλωτικού εισαγωγής. Έφεραν δε τις υπογραφές του ελεγκτή, του αρχιφύλακα και του εμπόρου. Ήταν, επίσης, υπεύθυνοι για τη σύνταξη των διασαφήσεων εξαγωγής, σύμφωνα με τα επίσημα ζυγολόγια, αφού πρώτα θεωρούνταν από τους ελεγκτές και υπογράφονταν από αυτούς μετά τη λέξη "έθεωρήθησαν".

Δεν επιτρεπόταν η παράδοση εμπορευμάτων, ούτε η φόρτωση προϊόντων πριν να συνταχθούν οι καθορισμένες από τον νόμο διασαφήσεις και πληρωθούν όλα τα τελωνειακά δικαιώματα. Σε περίπτωση παράλειψης ή ζημίας είχαν όλη την ευθύνη έναντι του Δημοσίου, τιμωρούμενοι με πρόστιμο 100-500 γρόσια και, σε περίπτωση υποτροπής, με παύση. Εξέδιδαν και χορηγούσαν σ' αυτούς που κατέβαλλαν τα τελωνειακά τέλη τα σχετικά διπλότυπα και τα υπέγραφαν αυτοί που πλήρωναν.

Όλες οι ενέργειες και οι πράξεις καταχωρούνταν στα σχετικά βιβλία και υποβάλλονταν απευθείας στη Βουλή και στον Γενικό Ταμία, το πολύ εντός πέντε ημερών από τη λήξη του κάθε μήνα. Τις μηνιαίες καταστάσεις τελωνειακών εισπράξεων και φόρου της δεκάτης τις προωθούσαν,

⁵⁶ Μέχρι τη τροποποίηση του Ν. 918 της 21ης Ιουλ. 1899.

⁵⁷ Βλ. Γεράσιμος Σβορώνος, *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π.*, σελ. 798.

κατά τον ίδιο τρόπο, στο Γενικό Ταμείο. Οι παραβάτες τιμωρούνταν με πρόστιμο 500-1000 γρόσια και, σε περίπτωση υποτροπής, με παύση και ποινική καταδίωξη. Οι τελώνες έπρεπε να υποβάλλουν στον Ηγεμόνα, στο τέλος κάθε έτους, έκθεση για τα αποτελέσματα των ετήσιων εισπράξεων των τελωνείων στα οποία υπηρετούσαν, εξηγώντας τους λόγους κάθε διαφοράς σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Ήταν δε υπεύθυνοι να εισπράττουν και να φυλάσσουν, με ασφάλεια, όλες τις τελωνειακές και λοιπές εισπράξεις και να τα βάζουν όλα στο Γενικό Ταμείο. Σε περίπτωση που οι εισπράξεις πριν από το τέλος του μήνα ανέρχονταν σε ποσό υψηλότερο των 5.000 γροσίων μπορούσαν να τις παραδώσουν, ειδάλλως ευθυνόταν προσωπικά, σε περίπτωση απώλειάς τους.

Όφειλαν, επίσης, να επιτηρούν όλους τους υφιστάμενους τελωνειακούς υπάλληλους για την ορθή άσκηση των καθηκόντων τους, σύμφωνα με τον νόμο και να ενημερώνουν άμεσα τον Ηγεμόνα και τη Δικαστική Αρχή για τις παραβάσεις τους. Κάθε φορά που κάποιος επιχειρούσε να καταχραστεί κάτι, έπρεπε να λάβουν τα απαιτούμενα μέτρα για το συμφέρον του Δημοσίου, διαφορετικά θα είχαν μερίδιο στη τιμωρία, εάν προσπαθούσαν να αποκρύψουν από τον Ηγεμόνα οποιαδήποτε παράβαση των υφιστάμενων τελωνειακών υπαλλήλων.

Απαγορευόταν οποιαδήποτε αλλαγή αριθμών ζυγισμάτων, διαγραφές και αλλοιώσεις στα τελωνειακά βιβλία με την απειλή πρόστιμου 100-500 γροσίων. Εξέδιδαν τις άδειες για τη φόρτωση προϊόντων και εμπορευμάτων σε πλοία και ατμόπλοια και για τον απόπλου των πλοίων και, γενικά, εκτελούσαν τα καθήκοντά τους σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους. Για κάθε παράλειψη ή παράβαση των καθηκόντων τους τιμωρούνταν με πρόστιμο ύψους 100-1.000 γροσίων και, σε περίπτωση υποτροπής, με παύση και ποινική δίωξη.⁵⁸

Οι υποτελώνες και οι τελωνοσταθμάρχες εκτελούσαν, επίσης, οποιαδήποτε τελωνειακή υπηρεσία, κρατούσαν βιβλία υπηρεσίας και φύλασσαν με ασφάλεια τα χρήματα που εισέπρατταν και τα μετέφεραν, εγκαίρως, στο Γενικό Ταμείο. Φυσικά, κάθε παράβαση των καθηκόντων τους επέσυρε ποινές.

Οι γραμματείς των τελωνείων διενεργούσαν την αλληλογραφία σύμφωνα με τις διαταγές των τελωνών. Διατηρούσαν σε τάξη τα βιβλία και το αρχείο του τελωνείου και εκτελούσαν οποιαδήποτε άλλη εργασία τους ανέθετε ο τελώνης. Έλεγχαν τα δηλωτικά εισαγωγής και σε περίπτωση που ανακάλυπταν ότι δεν ήταν συνταγμένα σύμφωνα με τον τελωνειακό νόμο, το ανέφεραν στον αρμόδιο τελώνη προκειμένου να προχωρήσει στα προκαθορισμένα. Αντέγραφαν πιστά τα δηλωτικά εισαγωγής, που συντάσσονταν από τους πράκτορες και τους πλοιάρχους, συγκέντρωναν τα σχετικά βιβλία και τα υπόλοιπα έγγραφα σε ξεχωριστούς φακέλους και τα παρέδιδαν για έλεγχο στο τέλος κάθε οικονομικού έτους. Όφειλαν να παίρνουν μέρος σε κάθε τελωνειακή πράξη και να συνυπογράφουν γι' αυτές έχοντας ευθύνη για κάθε παράβαση ή ζημιά

⁵⁸ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 798-800.

κατά του Δημοσίου. Σημείωναν, επίσης, βιβλίο του τελωνείου τις καθημερινές πράξεις από τα πρόχειρα βιβλία των τελωνοφυλάκων, αναπλήρωναν τον τελώνη, σε περίπτωση ανάγκης, και, γενικά, είχαν ευθύνη των πράξεων τους. Για κάθε παράβαση ή παράλειψη τιμωρούνταν με πρόστιμο ύψους 25-300 γροσίων και, σε περίπτωση υποτροπής, με παύση.⁵⁹

Οι αρχιφύλακες των τελωνείων παραλάμβαναν όλα τα εμπορεύματα που βρίσκονταν στις αποθήκες των τελωνείων και της διαμετακόμισης και έπειτα από την άδεια των τελωνών τα έγγραφαν στο ιδιαίτερο “*Βιβλίο αποθήκης*”, κατά ημερομηνία, σημεία φόρτωσης ή εκφόρτωσης, ποσότητες και είδος δοχείου ή δέματος. Χορηγούσαν δε στους πράκτορες ή πλοιάρχους που τα παρέδιδαν έγγραφες αποδείξεις παραλαβής. Βεβαίωναν, επίσης, τους παραλήπτες, με υπογραφή στην προσαγόμενη άδεια των πρακτόρων ή φορτωτών, ότι το ζητούμενο δέμα ή δοχείο βρισκόταν στην αποθήκη. Πριν από την παραλαβή εξέταζαν την καλή κατάσταση των διαφόρων δοχείων ή δεμάτων και κάθε φορά που εντόπιζαν κάποια βλάβη όφειλαν να ειδοποιούν αμέσως τον προϊστάμενο τελώνη τους, ο οποίος με έκθεση που συνέτασσε με τον πράκτορα ή πλοίαρχο βεβαίωνε την κατάσταση των εμπορευμάτων και εισηγούνταν τα μέτρα που έπρεπε να παρθούν προς εξασφάλιση του περιεχομένου τους. Αν αυτοί αρνούσαν, προέβαινε σε αυτές τις ενέργειες ο τελώνης. Κάθε αρχιφύλακας που δεν συμμορφωνόταν με αυτά θεωρείτο υπεύθυνος. Επίσης, οι αρχιφύλακες των τελωνείων όφειλαν να παρευρίσκονται στις αποθήκες του τελωνείου, εκτός από τις μη εργάσιμες ημέρες και ώρες (εκτός και αν το όριζαν οι τελώνες). Ήταν, επίσης, υποχρεωμένοι να ελέγχουν, μαζί με τον γραμματέα του τελωνείου, εάν τα δέματα και τα δοχεία που παραδίδονταν από τους πράκτορες ή από τους πλοιάρχους ήταν σημειωμένα με το δηλωτικό εισαγωγής, δίνοντας τις ανάλογες πληροφορίες στον τελώνη.⁶⁰

Απαγορευόταν με πρόστιμο ύψους 50-200 γροσίων να παραλαμβάνονται στην αποθήκη του τελωνείου εμπορεύματα εάν προηγουμένως δεν βεβαιωνόταν με την παρουσία του γραμματέα ότι είχε κατατεθεί, σύμφωνα με τον νόμο, δηλωτικό εισαγωγής. Επίσης, απαγορευόταν η είσοδος στις αποθήκες του τελωνείου στους μη έχοντας εργασία, όπως και η ανάμειξη εμπορευμάτων. Οι αρχιφύλακες όφειλαν να παραδίδουν τα εμπορεύματα που είχαν περάσει από το τελωνείο με την προσαγωγή άδειας του οικείου πράκτορα και την υπογραφή του τελώνη. Έπρεπε, επίσης, να επιτηρούν όλες τις αποθήκες, όχι μόνο τις δημόσιες αλλά και τις ιδιωτικές, στις οποίες υπήρχαν, σύμφωνα με το νόμο, αποθηκευμένα εμπορεύματα εμπόρων, και να αναφέρουν κάθε μήνα στον τελώνη, με ειδική έκθεση, την κατάσταση των εμπορευμάτων. Ευθύνονταν δε για κάθε ζημιά που είχε προκληθεί σ’ αυτά από δική τους αμέλεια. Όφειλαν να ειδοποιούν εγγράφως τους προϊστάμενους τελώνες για το αν υπήρχαν στις αποθήκες του τελωνείου αζήτητα προϊόντα και να

⁵⁹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 800-801.

⁶⁰ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 801-802.

προσέχουν αν οι υπόλοιποι τελωνοφύλακες εκτελούσαν ή όχι με ζήλο τα καθήκοντα τους και να αναφέρουν οποιαδήποτε παράβαση τους στους προϊσταμένους τους. Οι παραβάτες των παραπάνω διατάξεων τιμωρούνταν αρχικά με πρόστιμο 50-200 γρόσια και, σε περίπτωση υποτροπής, με παύση και φυλάκιση από έναν έως τρεις μήνες.⁶¹

Δίχως έγγραφη άδεια του τελώνη ή του ελεγκτή, δεν επιτρεπόταν η φόρτωση εμπορευμάτων και προϊόντων σε πλοία και ατμόπλοια. Κατά τη φόρτωση, έπρεπε να είναι πάντα παρών ο τελωνοφύλακας, καθώς και στη φόρτωση εκείνων των εμπορευμάτων τα οποία με δηλωτικό μεταφοράς μεταφέρονταν από το ένα τελωνείο στο άλλο και προορίζονταν για φόρτωση. Ούτε επιτρεπόταν η εκφόρτωση αυτών σε αποθήκη του τελωνείου δίχως την άδεια του τελώνη και πριν να δοθεί το δηλωτικό μεταφοράς από τον πλοίαρχο. Οι παραβάτες τιμωρούνταν με πρόστιμο ύψους 50-500 γροσίων. Ούτε μπορούσαν, εάν απουσίαζε ο τελώνης να εκφορτώνουν εμπορεύματα ή προϊόντα που μεταφέρονταν με δηλωτικό μεταφοράς προτού να δοθεί το δηλωτικό από τον πλοίαρχο. Οι παραβάτες θα τιμωρούνταν με πρόστιμο 500 γροσίων.

Μετά τη ζύγιση ή μέτρηση των προϊόντων ή των εμπορευμάτων από τους τελωνοφύλακες, τους οποίους ο τελώνης έπρεπε να χρησιμοποιεί εναλλάξ, όφειλε να επιθεωρεί τις πράξεις ζύγισης ή μέτρησης και τα ζυγολόγια των τελωνοφυλάκων, σύμφωνα με τη σχετική διάταξη του περί δεκάτης Νόμου, με ποινή παύσεως, σε περίπτωση πλημμελούς εκτέλεσης αυτού του καθήκοντος.⁶²

---

⁶¹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 801.

⁶² Στο ίδιο, ό.π., σελ. 803.

2.2: Τελωνειακοί δασμοί για την εισαγωγή και εξαγωγή προϊόντων

Εμπορεύματα υποκειμένα σε τελωνειακό τέλος θεωρούνταν όλα τα φυσικά και βιομηχανικά προϊόντα και, γενικά, όλα τα κατεργασμένα και ακατέργαστα είδη που προορίζονταν για αγορά ή πώληση.

Για όλα τα ευρωπαϊκής προελεύσεως εμπορεύματα που εισάγονταν απευθείας στη Σάμο, πληρώνονταν δασμός 8% (με *μετζίτιο* προς 19 γρόσια ή με λίρα Τουρκίας προς 100 γρόσια) επί της αξίας τους, σύμφωνα με τη διατίμηση, όσον αφορά τα διατιμημένα και, κατά προσέγγιση, τα μη διατιμημένα. Για τα ευρωπαϊκά εμπορεύματα που εισάγονταν σε κάποιο λιμάνι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και είχε πληρωθεί εκεί το τελωνειακό τέλος εισαγωγής (8%), αφού εξάγονταν από εκεί με απόδειξη για να εισαχθούν στη Σάμο, έπρεπε να καταβληθεί στα τελωνεία του νησιού το 8% της αξίας τους κατ' εκτίμηση.⁶³ Οι κάτοχοι των εμπορευμάτων έπρεπε να λάβουν από το αρμόδιο τελωνείο της Σάμου το οθωμανικό πιστοποιητικό με την οπισθογράφιση ότι τα συγκεκριμένα εμπορεύματα εισήχθησαν στη Σάμο και ότι καταβλήθηκε γι' αυτά το προκαθορισμένο τέλος. Αυτή η πιστοποίηση θα τους χρησίμευε αργότερα, ώστε να τους επιστραφεί από το τελωνείο της Αυτοκρατορίας, από το οποίο εξήχθησαν τα εμπορεύματα, το 8% που πλήρωσαν στη Σάμο. Τα ευρωπαϊκής προελεύσεως εμπορεύματα, τα οποία εισάγονταν απευθείας στη Σάμο και είχε καταβληθεί γι' αυτά το προκαθορισμένο τέλος της εισαγωγής, εάν εξάγονταν από το νησί με απόδειξη, προκειμένου να μεταφερθούν σε κάποιο λιμάνι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα έπρεπε να εισπραχθεί εκεί το δικαίωμα εισαγωγής 8%. Εάν οι ιδιοκτήτες των εμπορευμάτων είχαν την απόδειξη του σαμιακού τελωνείου, αποδείκνυαν ότι τα από εκεί εξαγόμενα ευρωπαϊκά εμπορεύματα είχαν εισαχθεί στο οθωμανικό κράτος και ότι πλήρωσαν εκεί τον τελωνειακό δασμό. Στην περίπτωση αυτή, θα έπρεπε εκεί να τους επιστραφούν τα 8% που έλαβε το σαμιακό τελωνείο.

Κάθε φορά που εισάγονταν εμπορεύματα στη Σάμο, συνοδευόμενα από *τεσκερέ* και δεν είχαν καταναλωθεί στο σύνολό τους εκεί, αλλά επρόκειτο να μεταφερθούν από τους ιδιοκτήτες τους, εμπόρους ή πλοιάρχους, σε κάποιο λιμάνι της Αυτοκρατορίας, οι τελώνες όφειλαν να κρατούν στα τελωνεία τον αρχικό *τεσκερέ*, που συνόδευε τα εμπορεύματα, και να εκδίδουν έναν νέο, στον οποίο γινόταν αναφορά στον αρχικό, καθώς και του τύπου έκδοσης του νέου. Επιτρεπόταν δε η απευθείας φόρτωση εμπορευμάτων (*ακταρμάς*) από πλοίο σε πλοίο, αλλά αυτή έπρεπε να γίνεται πάντα με την παρουσία ενός υπαλλήλου της τελωνειακής Αρχής.⁶⁴

Όλα τα εξαγόμενα από το νησί προϊόντα, είτε γεωργικά – κτηνοτροφικά, είτε βιομηχανικά,

⁶³ Ίδιοι ακριβώς ήταν οι δασμοί για τα προϊόντα που μεταφέρονταν δια θαλάσσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το 1889 μειώθηκαν στο 4% και το 1900 στο 2%. βλ. Halil Inalcik – D. Quartaert, *Οικονομική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, τ. Β' 1600-1914, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2011, σελ. 465.

⁶⁴ Βλ. Γεράσιμος Σβορώνος, *Σαμιακή Νομοθεσία, ό.π.*, σελ. 813-814.

προοριζόμενα για την Ευρώπη, Ελλάδα, Ρουμανία, Σερβία, Βουλγαρία και Κύπρο υποβάλλονταν σε δασμό ύψους 1%. Για τα σαμιακά προϊόντα, που προορίζονταν για λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πληρώνονταν ως τελωνειακός δασμός το 3% της αξίας τους.⁶⁵ Πιο συγκεκριμένα:

- για τα αμύγδαλα 3 γρόσια η οκά
- για το γλυκάνισο 3 γρόσια
- για το λάδι 2 γρόσια
- για τις ελιές 1 και $\frac{1}{4}$ γρόσια
- για τους ελαιοπυρήνες 1 και $\frac{1}{4}$ γρόσια το καντάρι
- για τα καρύδια 2 γρόσια η οκά
- για τα κρεμμύδια 10 γρόσια το καντάρι
- για το κοκκάρι 1 γρόσι η οκά
- για τον καπνό 5 γρόσια η οκά
- για τα κίτρα 1 γρόσι η οκά
- για τα λεμόνια και τα πορτοκάλια 50 γρόσια η χιλιάδα
- για το κρασί 50 γρόσια το *φόρτωμα* (= 85 οκάδες)
- για το ξύδι 25 γρόσια (ομοίως)
- για το σαπούνι 60 γρόσια το *καντάρι*
- για τη μοσχάτη σταφίδα 30 γρόσια το *καντάρι*
- για τη μαύρη σταφίδα 20 γρόσια το *καντάρι*
- για τη ροζακία / *κολοκυθάτη* σταφίδα 50 γρόσια το *καντάρι*
- για τα χαρούπια 10 γρόσια το *καντάρι*
- για τα ρακία της μαστίχας 4 γρόσια η οκά
- για του γλυκάνισου 2 γρόσια η οκά

*Σημ.: Οι τελωνειακοί δασμοί των προϊόντων που δεν συμπεριλαμβάνονται στον παραπάνω κατάλογο υπολογίζονταν κατά προσέγγιση.

Τα βιομηχανικά προϊόντα και εμπορεύματα του νησιού, ανάμεσα στα οποία και το σαπούνι, που προορίζονταν για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, υποβάλλονταν σε τελωνειακό τέλος ύψους 3%. Τα κατεργασμένα δέρματα δεν υποβάλλονταν σε τελωνειακό τέλος κατά την εξαγωγή τους, παρά μόνο στο λιμενικό. Συγκεκριμένα,

- για τα δέρματα των βοδιών, βουβαλιών, και καμήλων 5 γρόσια η οκά
- για τα δέρματα των βιδέλων, βακετών, σαγρέδων 10 γρόσια η οκά

---

⁶⁵ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 817.

Στα τομάρια, στις προβιές και στα λοιπά επιβαλλόταν τελωνειακός δασμός κατ' εκτίμηση. Τα φυσικά και τα βιομηχανικά προϊόντα που εξάγονταν στην Αίγυπτο υποβάλλονταν, σύμφωνα με ειδικές διατιμήσεις, σε φόρο ύψους 2 γροσίων επί τοις εκατό.⁶⁶

Όποιος ήθελε να φορτώσει εμπορεύματα προς εξαγωγή, όφειλε πριν αρχίσει η φόρτωση να πάρει την άδεια του τελώνη, αφού πρώτα πλήρωνε σ' αυτόν τα τελωνειακά δικαιώματα για τα εξαγόμενα προϊόντα. Μετά τη μέτρηση και τη ζύγιση τους συντασσόταν η απαιτούμενη διασάφηση εξαγωγής. Για κάθε παράβαση των παραπάνω ο τελώνης επιβαρυνόταν με πρόστιμο 100-500 γρόσια, τα οποία επιβαλλόταν από τη Βουλή και, σε περίπτωση υποτροπής, τιμωρούταν με την ποινή της παύσης. Η επιτήρηση για την ακριβή εφαρμογή τους γινόταν από τους ελεγκτές.

Όταν τα εμπορεύματα προορίζονταν για την Ευρώπη, ο πλοίαρχος εφοδιαζόταν με δηλωτικό εξαγωγής, στο οποίο σημειώνονταν τα προς εξαγωγή προϊόντα. Εάν προορίζονταν για την Οθωμανική Αυτοκρατορία εφοδιαζόταν με οθωμανικό *τεσκερέ*, ο οποίος περιλάμβανε ακριβώς το είδος του προϊόντος ή εμπορεύματος, την ποσότητα, την αξία του, το τελωνειακό δικαίωμα που πληρώθηκε, το λιμάνι προορισμού, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δοχείων και των δεμάτων, τους αριθμούς των εμπορευμάτων κλπ. Πάνω τους έβαζαν και μολύβδινες σφραγίδες. Για κάθε *τεσκερέ* που εκδιδόταν για τα κρασιά και το οινόπνευμα πληρωνόταν 5 γρόσια.⁶⁷

Τα εγχώρια γεωργικο-κτηνοτροφικά και βιομηχανικά προϊόντα και, ιδίως, τα οينوπνευματώδη που εξάγονταν από το νησί και εισάγονταν πάλι αυτούσια, αν αυτό αποδεικνυόταν με επίσημη τελωνειακή απόδειξη, δεν υποβαλλόταν σε εισαγωγικό τέλος, αλλά αποθηκεύονταν σε ιδιωτική αποθήκη. Όμως ο κάτοχος των εμπορευμάτων επιβαρυνόταν με τα έξοδα της αποθήκευσης. Αυτά σφραγίζονταν από τον τελώνη και τον έμπορο και εάν εξάγονταν εντός πέντε μηνών αυτούσια παρέμεναν αφορολόγητα. Εάν μεταποιούνταν και εξάγονταν εντός πέντε μηνών τότε αυξανόταν η αξία τους. Η αρχική τους αξία υποβαλλόταν σε τελωνειακό τέλος 4% και σε εκπαιδευτική εισφορά. Αν όμως περνούσαν οι πέντε μήνες θεωρούνταν ως νέα προϊόντα και υποβάλλονταν στο καθορισμένο τέλος εξαγωγής και στην εκπαιδευτική εισφορά, είτε αυτά εισάγονταν μεταποιημένα είτε αυτούσια. Όλα τα μεταχειρισμένα δοχεία και οι σάκοι κατά την εισαγωγή και εξαγωγή τους, είτε γεμάτοι είτε άδειοι, απαλλάσσονταν από το τελωνειακό τέλος. Κατέβαλλαν τελωνειακό δικαίωμα μόνο τα καινούρια δοχεία τα οποία εισάγονταν στο νησί προς πώληση.⁶⁸

⁶⁶ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 817.

⁶⁷ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 818.

⁶⁸ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 818-819.

2.3: Είσπραξη τελωνειακών δικαιωμάτων

Η καταβολή του τελωνειακού δικαιώματος ήταν υποχρεωτική για όλους, ακόμη και για τα εμπορεύματα που προορίζονταν να χρησιμοποιηθούν για την υπηρεσία κάποιας Αρχής. Δεν μπορούσε να γίνει εισαγωγή και εξαγωγή εμπορευμάτων πριν να καταβληθεί το τελωνειακό δικαίωμα. Ο τελώνης είχε την υποχρέωση να εισπράττει προκαταβολή από κάθε πλοίαρχο, ώστε να εξασφαλιστούν τα δικαιώματα του Δημοσίου έως τον χρόνο που όριζε η διασάφηση.

Για κάθε πληρωμή δικαιώματος ή προστίμου ο τελώνης όφειλε να δίνει διπλότυπο απόδειξης υπογεγραμμένο από τον ίδιο, το στέλεχος της οποίας το υπέγραφε ο πληρωτής και, σε περίπτωση που ήταν αγράμματος, κάποιος τρίτος. Κάθε αγωγή κατά των τελωνειακών υπαλλήλων ή αυτών κατά ιδιωτών για πληρωμή φόρων, δικαιωμάτων και άλλων, παραγραφόταν μετά από δέκα χρόνια, εκτός και αν μεσολαβούσε κάποια πράξη που να διέκοπτε την παραγραφή.⁶⁹

Οι τελώνες και οι ελεγκτές που δεν διατηρούσαν τα βιβλία της υπηρεσίας τους καθαρά, ενημερωμένα και ακριβή, δεν έστελναν άμεσα τις μηνιαίες εισπράξεις στο Γενικό Ταμείο, ή δεν υπέβαλαν εγκαίρως τις καταστάσεις των εισπράξεων τους και, γενικά, δεν συμμορφώνονταν με τις διατάξεις του εν ισχύ νόμου, τιμωρούνταν με πρόστιμο ύψους 100-1.000 γροσίων. Τα λιμεναρχεία (αγκυροβόλια) έπρεπε να τα εισπράττουν από τα τελωνεία και να τα καταθέτουν στο Γενικό Ταμείο. Κάθε παράβαση εκ μέρους του τελώνη επέφερε παύση και συγχρόνως πρόστιμο ύψους 500-3.000 γροσίων.⁷⁰

---

⁶⁹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 826.

⁷⁰ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 826.

2.4: Δηλωτικά μεταφοράς - δήλωση εμπορευμάτων

Η θαλάσσια μεταφορά εγχώριων ή ξένων εμπορευμάτων, τα οποία υποβάλλονταν σε τελωνειακό δικαίωμα, από κάποιο λιμάνι ή όρμο της Σάμου για μεταφορά σε κάποιο άλλο, έπρεπε να συνοδεύονται με διπλότυπο δηλωτικό μεταφοράς της τελωνειακής Αρχής, από την οποία γινόταν η μεταφορά, συμπεριλαμβανομένου του αριθμού του δηλωτικού εισαγωγής, με το οποίο αυτά αποσπάστηκαν, το είδος του εμπορεύματος, το ποσό των δεμάτων ή των δοχείων, τα ιδιαίτερα σήματα και το βάρος τους. Τα δοχεία ή τα δέματα έπρεπε να είναι καλά συσκευασμένα και σφραγισμένα με μολύβδινες σφραγίδες, όταν στέλνονταν με το παραπάνω δηλωτικό από τελωνείο σε τελωνείο, ενώ οι έμποροι υποχρεούνταν να παρουσιάζουν στον τελώνη σημείωση του είδους και της αξίας των μεταφερόμενων ειδών στα δοχεία ή στα δέματα τους και να αναγράφονται αυτά τα στοιχεία στην πίσω πλευρά του δηλωτικού. Εάν κατά την αποβίβαση βρίσκονταν περισσότερα εμπορεύματα απ' όσα αναγράφονταν στο δηλωτικό, υποχρεούνταν να καταβάλουν τετραπλάσιο τελωνειακό δικαίωμα και, εάν ήταν λιγότερα, οκταπλάσιο. Το δηλωτικό αυτό όφειλε να το παρουσιάσει ο πλοίαρχος στην τελωνειακή Αρχή του τόπου, στον οποίο μεταφέρονταν τα εμπορεύματα.⁷¹

ΕΙΔΟΣ ΑΝΤΙΦΡΟΝΤΙΣΤΗ	ΠΡΟΕΛΘΟΥΣΑ	ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ	ΑΠΟΣΤΟΛΕΙΣ	ΠΑΡΑΛΗΠΤΑΙ	ΣΥΜΒΑ	ΕΠΙΣΤΗ	ΠΟΣΟΝ	ΕΙΔΟΣ ΑΝΤΙΦΡΟΝΤΙΣΤΗ	ΒΑΡΟΣ ΣΕ ΜΕΤΡΩΝ	ΑΞΙΑ	ΤΙΜΗ ΕΙΔΟΥΣ	ΟΛΙΚΑ		ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
												ΕΠΙΦΡΟΝΤΙΣΤΗ	ΠΑΡΟΤΕΤΑ	
	Αμερική	Βασιλ	Πρασι δένδρα	Πικραλίδα	57	100	50	Σαίνα Τσιρκιν				90	10	
<i>Αντιπλοίαρχος</i>								<i>Πλοίαρχος Βασιλ Αντιπλοίαρχος</i>						

Εικόνα 14: Δηλωτικό εμπορευμάτων και χρηματοδεμάτων

Ο πλοίαρχος που λάμβανε δηλωτικό μεταφοράς όφειλε συγχρόνως να εγγυάται, υπογράφοντας τα δηλωτικά μεταφοράς, ότι τα εμπορεύματα θα μεταφέρονταν εντός του νησιού και θα παρουσιάζονταν στην αρμόδια τελωνειακή Αρχή.

Ο τελώνης, στη θέση του οποίου μεταφέρθηκαν τα εμπορεύματα που αναφέρονταν στο

⁷¹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 819.

δηλωτικό μεταφοράς, έπρεπε σε περίπτωση που ο πλοίαρχος του το ζητούσε να του δώσει διπλότυπο της απόδειξης ότι τα προϊόντα που αναφέρονταν σ' αυτή αποβιβάστηκαν στο τελωνείο για το οποίο προορίζονταν. Ο πλοίαρχος όφειλε εντός ενός μήνα να παρουσιάσει αυτή την απόδειξη στον τελώνη του τόπου/λιμανιού από όπου έγινε η μεταφορά για να αρθεί η εγγύηση που δόθηκε. Σε περίπτωση που εντός αυτού του χρονικού διαστήματος δεν έφερνε την απόδειξη του αρμόδιου τελώνη, τότε ο εγγυητής έπρεπε να πληρώσει το τελωνειακό τέλος.

Εάν ο πλοίαρχος δεν παρουσίαζε, σύμφωνα με την παραπάνω πρακτική, το δηλωτικό μεταφοράς, ο αρμόδιος τελώνης δεν μπορούσε να επιτρέψει την εκφόρτωση των εμπορευμάτων. Σε αντίθετη περίπτωση τιμωρούταν με πρόστιμο 500 γροσίων και, σε περίπτωση υποτροπής, με παύση. Στην ίδια ποινή υποβαλλόταν και τελωνοφύλακας ο οποίος, ενώ απουσίαζε, επέτρεπε την εκφόρτωση των εμπορευμάτων. Υποχρεωνόταν, επίσης, να καταβάλει τετραπλάσιο τελωνειακό τέλος.⁷²

Τα ελεύθερα εμπορεύματα, όταν μεταφέρονταν, ήταν καλό να συνοδεύονται από το οικείο δηλωτικό μεταφοράς, στο οποίο αναφέρονταν, επακριβώς, όλα τα μεταφερόμενα προϊόντα. Τα δηλωτικά εισαγωγής έπρεπε να συντάσσονται στα τελωνεία ενώπιον του τελώνη και του ελεγκτή ή, σε περίπτωση που αδυνατούσαν, από κάποιον υφιστάμενό τους. Στα υποτελωνεία και στους τελωνειακούς σταθμούς συντάσσονταν ενώπιον των υποτελωνών ή των σταθμαρχών σε δύο αντίγραφα. Το ένα παρέμενε στο τελωνείο και το άλλο παραδιδόταν στο τελώνη από τον πλοίαρχο. Τα παραπάνω δηλωτικά έπρεπε να τα χορηγεί ο αρμόδιος ελεγκτής ή ο τελώνης έντυπα στον πλοίαρχο. Οι πλοίαρχοι που δεν έφεραν δηλωτικό μέσα στην ημέρα του κατάπλου τιμωρούνταν με πρόστιμο ύψους 50-500 γροσίων, που εισπράττονταν από το τελώνη.⁷³

Στο εγγώριο δηλωτικό ο πλοίαρχος όφειλε να καταχωρίζει, με σαφήνεια, το είδος των εμπορευμάτων, την ποσότητα και το βάρος τους, καθώς και τα ονόματα των παραληπτών. Δεν έπρεπε να παραλείπονταν η δήλωση ούτε του ελάχιστου από τα εμπορεύματα που βρίσκονταν στο πλοίο, είτε αυτά υποβάλλονταν σε τελωνειακό τέλος είτε όχι, χωρίς να εξαιρούνται όσα ανήκαν στους ναύτες ή στους επιβάτες ή αν αυτά βρίσκονταν σε κιβώτια. Εάν ο πλοίαρχος παρέλειπε να δηλώσει κάποιο εμπόρευμα από αυτά που ήταν φορτωμένα στο πλοίο, υποχρεωνόταν να πληρώσει πρόστιμο τετραπλάσιο του τελωνειακού δικαιώματος, εκτός από το νόμιμο εισαγωγικό τέλος στο οποίο υποβάλλονταν αν εισάγονταν.

Οι έμποροι ή οι πλοίαρχοι που έρχονταν από την Ευρώπη έπρεπε να παρουσιάζουν στα τελωνεία τα πρωτότυπα δηλωτικά της φόρτωσης και σε περίπτωση που δεν τα είχαν, όφειλαν να καταθέσουν ακριβή αναφορά στο τελωνείο για τα εμπορεύματα που βρίσκονταν στο πλοίο

⁷² Στο ίδιο, ό.π., σελ. 820.

⁷³ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 806.

υπογεγραμμένη από τον ίδιο, με βάση την οποία θα συντασσόταν το εγχώριο δηλωτικό στο οποίο θα επισυνάπτονταν και η παραπάνω αναφορά. Αυτά που φορτώνονταν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία έπρεπε να παρουσιάζουν τα τουρκικά πιστοποιητικά, εκτός από μερικά απόκεντρα μέρη που δεν είχαν τελωνεία, τότε συντασσόταν δηλωτικό χωρίς την υποχρέωση της προσαγωγής των παραπάνω εγγράφων.⁷⁴

---

⁷⁴ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 806.

2.5: Εναποταμίευση και διαμετακόμιση εμπορευμάτων

Για τη διευκόλυνση του εμπορίου επιτρεπόταν μόνο στα τελωνεία να δέχονται στις αποθήκες τους και να εναποταμιεύουν εμπορεύματα που προορίζονταν για διαμετακόμιση.

Ο έμπορος που επιθυμούσε να χρησιμοποιήσει το δικαίωμα της εναποταμίευσης όφειλε να υποβάλλει αίτηση στη τελωνειακή αρχή εντός τριών ημερών από τη δήλωση, επισυνάπτοντας διπλό κατάλογο, περιγράφοντας ακριβώς το ποσό και το είδος των εμπορευμάτων.

Η τελωνειακή Αρχή αφού ήλεγχε τα εμπορεύματα, τα αντιπάρβαλε με τον κατάλογο και αν τα έβρισκε σύμφωνα, παρέδιδε τον ένα κατάλογο υπογεγραμμένο στον εναποθέτη, έμπορο ή πλοίαρχο. Παράλληλα, συντασσόταν και διασάφηση αποταμίευσης και καταβάλλονταν τα προκαθορισμένα τέλη.⁷⁵

Τα εμπορεύματα που θα εναποταμιεύονταν, δεν θα ήταν δεκτά μετά την παρέλευση του ενός έτους και θα πληρωνόταν στην αρχή κάθε τριμήνου για δικαίωμα αποταμίευσης 1% επί της αξίας των εμπορευμάτων, αφού συντασσόταν η αρμόζουσα διασάφηση. Με την παρέλευση της ετήσιας προθεσμίας τα εμπορεύματα υποβάλλονταν στο νόμιμο εισαγωγικό τέλος. Όμως, επιτρεπόταν η εντός του έτους μεταφορά των εναποταμιευμένων ειδών από τελωνείο σε τελωνείο, όπου επιτρεπόταν η διαμετακόμιση, αφού προηγουμένως πληρωνόταν με μετρητά εγγύηση εκ μέρους αυτού που τα φόρτωσε ότι θα έφερνε ο ίδιος απόδειξη του τελωνείου, στο οποίο τα έστελνε, μέσα σε είκοσι ημέρες, διαφορετικά υποβαλλόταν ο ίδιος στις ποινές των διατάξεων του τελωνειακού νόμου περί δηλωτικών μεταφοράς. Στην εγγύηση που δινόταν, η τελωνειακή Αρχή εφοδίαζε τον έμπορο με το οικείο δηλωτικό μεταφοράς των “υποκειμένων εμπορευμάτων” στο οποίο θα σημειωνόταν ακριβώς το είδος, η ποσότητα και το βάρος των εμπορευμάτων, τα σημεία, αριθμοί δοχείων ή δεμάτων, καθώς και η αρχική ημερομηνία κατά την οποία τέθηκαν προς διαμετακόμιση.

Ως δικαιώματα αποθήκευσης ορίζονταν μετά την παρέλευση είκοσι ημερών 10 παράδες για κάθε δέμα, μικρό ή μεγάλο, για κάθε ημέρα πριν γίνει η διασάφηση. Η διάρκεια της αποθήκευσης δεν ήταν δυνατό να παραταθεί πάνω από έξι μήνες, οπότε εφαρμόζονταν οι διατάξεις του τελωνειακού νόμου σχετικά με την εκποίηση. Αν παρέμεναν εμπορεύματα στην αποθήκη του τελωνείου μετά τη διασάφηση, υποβάλλονταν στην καταβολή ενός γροσίου για κάθε ημέρα, για κάθε δέμα ή δοχείο. Στο δικαίωμα αυτό υποβάλλονταν και τα εμπορεύματα που στέλνονταν από άλλα τελωνεία και παρέμεναν στην αποθήκη.⁷⁶

⁷⁵ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 811.

⁷⁶ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 812-813.

2.6: Επίσκεψη πλοίων

Η επίσκεψη σε ημεδαπά πλοία ήταν υποχρεωτική και γινόταν κατά τον κατάπλου ή απόπλου αφού πρώτα ήλεγχαν τα πρωτότυπα δηλωτικά τους και τους *τεσκερέδες*. Ο ελεγκτής υποχρεωνόταν να συνοδεύει τον τελώνη πάντα και να υπογράφει στην έκθεση της επίσκεψης, η οποία συντασσόταν και στα αγκυροβολημένα πλοία, που βρίσκονταν στο λιμάνι όταν χρειαζόταν.

Υποβαλλόταν σε επίσκεψη και κάθε ξένο πλοίο για το οποίο υπήρχε υπόνοια ότι μετέφερε απαγορευμένα εμπορεύματα. Σ' αυτή την περίπτωση η τελωνειακή Αρχή όφειλε να απευθυνθεί στη Διοίκηση, ώστε να διαταχθούν τα προκαθορισμένα.⁷⁷

Εάν ο ημεδαπός πλοίαρχος ή ο κυβερνήτης αντιστεκόταν σε κάποια τελωνειακή επίσκεψη, ο τελώνης ή ο ελεγκτής τον υποχρέωνε να πληρώσει στην τελωνειακή Αρχή πρόστιμο 100-500 γροσίων. Εάν ο πλοίαρχος που αντιστάθηκε ήταν αλλοδαπός, τα παραπάνω εφαρμόζονταν με τη συμμετοχή του προξενείου στο οποίο υπάγονταν και εάν δεν υπήρχε επιμέλεια κάποιου προξενείου αναλάμβανε ο τελώνης. Τότε οι πλοίαρχοι ή οι κυβερνήτες ήταν υπόχρεοι να παρέχουν κάθε διευκόλυνση στους τελώνες ώστε να εκπληρώσουν την αποστολή τους. Όταν αποκαλυπτόταν κάποια κατάχρηση έπρεπε να συνταχθεί μια έκθεση και να υπογραφεί από τον τελώνη, τον ελεγκτή και τον πλοίαρχο, διαφορετικά η έκθεση ήταν περιττή. Σ' αυτήν εκτίθεντο η κατάθεση του πλοίαρχου. Αφού η Διοίκηση έκρινε αυτά αποφάσιζε.

Οι τελωνειακές Αρχές έπρεπε να διατηρούν ιδιαίτερο βιβλίο που τους δόθηκε από τη Βουλή και στο οποίο έπρεπε να καταχωρούν τις άδειες με τις οποίες επέτρεπαν την αναχώρηση στους πλοίαρχους.⁷⁸

---

⁷⁷ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 823.

⁷⁸ Στο ίδιο, *ό.π.*, σελ. 823-824.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΕΙΔΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΕΜΠΟΡΕΥΜΑΤΩΝ

3.1: Ατελή προϊόντα

Ατελή προϊόντα θεωρούνταν όσα απαλλάσσονταν από την καταβολή δασμού και τελών και αυτά ήταν:

- όσα εμπορεύματα εισάγονταν ως στρατιωτικό υλικό και τρόφιμα για την αυτοκρατορική φρουρά που βρίσκονταν πρόσκαιρα στο νησί, εκτός από όσα αγοράζονταν από εκεί.
- όσα επιχορηγούνταν σύμφωνα με τους ιδιαίτερους κανονισμούς των προξενείων και με τις συνθήκες προς τους προξένους, αφού πρώτα αυτοί υπέβαλαν έγγραφη δήλωση προς τον τελώνη για τα είδη που παρέλαβαν, στην οποία εμφανίζονταν το είδος, το ποσό και η αξία των εμπορευμάτων. Ο τελώνης όφειλε να υποβάλλει αυτές τις δηλώσεις κάθε τρίμηνο στη διοίκηση και να κρατά ακριβή σημείωση όσων εισήχθησαν για ατομική χρήση, εκτός των όσων αγοράστηκαν από εκεί.
- τα σχολικά βιβλία και τα βιβλία ωφελίμων γνώσεων του συλλόγου Αθηνών.
- τα μεταχειρισμένα είδη ενδυμασίας, επίπλων και οικιακών συσκευών.
- το σιτάρι, το αλεύρι, τα όσπρια, το κριθάρι, το καλαμπόκι, η μέλεσσα, το νταρί, η σίκαλη, η ρόβη και η γλυκόριζα.
- τα προϊόντα που προορίζονταν για άμεση και ατομική χρήση των επιβατών, των πλοιάρχων και των πληρωμάτων των πλοίων, όταν η αξία τους δεν υπερέβαινε τα 200 γρόσια για κάθε έτος.
- όλα τα εισαγόμενα και εξαγόμενα από το νησί ζώα για βοσκή με την εγγύηση ότι σε περίπτωση που ο αριθμός των εξαγόμενων ζώων δεν ήταν ο ίδιος με αυτόν πριν από ένα χρόνο, έπρεπε να καταβληθεί στο τελώνη το νόμιμο τέλος της εξαγωγής.
- τα μελίτσια που βρίσκονταν στις κυψέλες, οι δούγες, τα νωπά ψάρια και τα οστρακοδέρματα.
- τα άχυρα και τα λιπάσματα της γης.
- όλα τα εισαγόμενα σιτηρά, εκτός από αυτά των θεριστών.
- η ξηρή σόδα, το τζουράκι, το βελανίδι, ο φλοιός πίτυκα και βελανιδιάς, το ρούδι, ψαρέλαιο, το ειδικό λίπος (δεγρά) και ο αλεσμένος σχοίνος.
- όλα τα απαραίτητα είδη για σύμπληξη, καταρτισμό και αποσκευή κάθε πλοίου που ναυπηγούταν στη Σάμο, καθαρά σαμιακής ιδιοκτησίας, που προοριζόταν να φέρει σαμιακή σημαία, μόνο εάν αυτά χρησιμοποιούνταν άμεσα για τον καταρτισμό του πλοίου. Εάν όμως

αυτά δεν χρησιμοποιούνταν εντός έξι μηνών, τότε έπρεπε να υποβληθούν σε δικαίωμα διαμετακόμισης ή αποθήκης 1% για κάθε τρίμηνο. Αν όμως παρερχόταν η εξάμηνη προθεσμία και δεν χρησιμοποιούνταν, υποβάλλονταν στο ανάλογο τελωνειακό τέλος.

- τα ιερά άμφια και τα σκεύη των εκκλησιών, εκτός από αυτά που εισάγονταν για να πωληθούν.
- οι ατμομηχανές κάθε είδους βιομηχανικών εργοστασίων και όλα τα εργαλεία που προορίζονταν για τη βελτίωση της γεωργίας και της βιομηχανίας, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν και όλα τα εισαγόμενα μηχανήματα που προορίζονταν για την οινοποιία.
- απαλλάσσονταν από τελωνειακό τέλος κατά την εισαγωγή οι εισαγόμενες από το εξωτερικό βυρσοδεψικές ύλες (βελανίδι και πευκοφλοιός) που προορίζονταν για την επεξεργασία του λαδιού. Αυτά υποβάλλονταν σε λιμενικό φόρο μόνο κατά την εξαγωγή.
- τα εισαγόμενα από την Ιταλία θεία.
- τα φάρμακα των δημοτικών φαρμακείων, καθώς και αυτά του νοσοκομείου που εισάγονταν και είχαν αξία έως 200 λίρες κατ' έτος απαλλάσσονταν από κάθε τελωνειακό τέλος κατά την εισαγωγή τους.
- όλα τα εισαγόμενα αγαθά που προορίζονταν για τις δημόσιες υπηρεσίες, καθώς και όλα τα εισαγόμενα για λογαριασμό των δήμων, εκκλησιών και φιλανθρωπικών καταστημάτων, χωρίς να υπόκεινται σε δημοτικό ή λιμενικό φόρο. Όμως το εισαγόμενο κερί, που χρησιμοποιούταν στις εκκλησίες, υποβαλλόταν στο νόμιμο τελωνειακό τέλος και στους υπόλοιπους φόρους.⁷⁹

---

⁷⁹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 820-822

3.2: Απαγορευμένα είδη

Απαγορευόταν, αυστηρά, η εισαγωγή και το στο νησί εμπόριο πυρίτιδας, η οποία κατασχόταν, ως λαθραίο εμπόρευμα, και δημευόταν, ενώ ο εισαγωγέας τιμωρούταν, σύμφωνα με τις διατάξεις του ποινικού νόμου. Μόνο η Κυβέρνηση μπορούσε να στείλει πυρίτιδα για δημόσια χρήση ώστε να πωληθεί σε ιδιώτες για χρήση στο κυνήγι μέσω των δημάρχων, προϋπολογίζοντας τα έξοδα της μετακόμισης, τους τελωνειακούς δασμούς και κανονίζοντας τη τιμή.⁸⁰

Απαγορευόταν αυστηρά η χρήση δυναμίτιδας για κάθε σκοπό και η εισαγωγή οποιασδήποτε ποσότητάς της στο νησί, είτε για εμπόριο είτε για ατομική χρήση. Γι' αυτό οι Σάμιοι πλοίαρχοι όφειλαν να μη δέχονται στα πλοία τους φορτίο δυναμίτιδας, ούτε να επιτρέπουν στους ναύτες και στους επιβάτες να την μεταφέρουν μαζί τους. Όποιος συλλαμβανόταν να χρησιμοποιεί ή να εισάγει στο νησί δυναμίτιδα και όποιος πλοίαρχος, εν γνώσει, του επέτρεπε σε ναύτες και επιβάτες να την εισάγουν έπρεπε να τιμωρηθεί με φυλάκιση από έναν έως έξι μήνες ή να πληρώσει πρόστιμο 400-1000 γροσίων. Η δυναμίτιδα κατασχόταν και καταστρεφόταν. Με την ίδια ποινή τιμωρούνταν όσοι κατείχαν οποιαδήποτε ποσότητα δυναμίτιδας σε παντοπωλεία, σε εμπορικά καταστήματα ή σε σπίτια.

Σε περίπτωση που αποβιβαζόταν αλλοδαπός στο νησί και συλλαμβανόταν στην προσπάθειά του να εισάγει δυναμίτιδα, τον έδιωχναν από το νησί και ο παραλήπτης της δυναμίτιδας τιμωρούνταν. Όλες οι τελωνειακές Αρχές του νησιού όφειλαν να καταγγείλουν τους παραβάτες. Με την ίδια αρμοδιότητα επιβαρύνονταν και οι υπόλοιπες διοικητικές και στρατιωτικές Αρχές του νησιού. Σε περίπτωση που κάποιος υπάλληλος από αυτούς γνώριζε για απαγορευμένη χρήση ή εισαγωγή και δεν το κατήγγειλε τιμωρούνταν ως συνεργός εκείνου που εισήγαγε τη δυναμίτιδα στο νησί.⁸¹

Η εισαγωγή κινίνης επιτρεπόταν μόνο όταν αποδειχνόταν, με χημική ανάλυση, ότι ήταν γνήσια και χωρίς την προσθήκη άλλων ουσιών. Απαγορευόταν αυστηρά η εισαγωγή και η εμπορία χασίς, που ως λαθραίο εμπόρευμα κατασχόταν. Επίσης, απαγορευόταν αυστηρά η εισαγωγή αλατιού από το εξωτερικό, καθώς και η εισαγωγή και η χρήση της λεγόμενης κωχίνης λύμφης. Οι τελώνες έπρεπε να την κατάσχουν και να εφαρμόζουν τους σχετικούς νόμους για τη φυλλοξήρα.

Απαγορευόταν, επίσης, η εξαγωγή ξυλανθράκων και ξυλείας, με εξαίρεση τον δήμο Καλαμπακτασίων, έπειτα από ειδική άδεια της διοίκησης, η εξαγωγή κομμένης καύσιμης ύλης, ρουδιού, ασβέστη, φλοιού πίτυκα, βοδιών, βεργών και κλημάτων. Οι τελώνες υποχρεώνονταν να κατάσχουν οποιαδήποτε ποσότητα επιχειρούνταν να εξαχθεί.⁸²

⁸⁰ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 822.

⁸¹ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 822.

⁸² Στο ίδιο, ό.π., σελ. 823.

3.3: Λαθρεμπόριο

Ως λαθραίο, θεωρούνταν κάθε εμπόρευμα που, είτε υποβαλλόταν σε τελωνειακό τέλος είτε όχι, είτε φορτωνόταν σε πλοίο σε μέρος όπου δεν υπήρχαν τελωνειακά καταστήματα ή σε μέρος μη απαγορευμένο, αλλά δίχως γραπτή άδεια της τελωνειακής Αρχής, είτε σε απαγορευμένη ώρα, ή οτιδήποτε υποκείμενο σε τελωνειακό τέλος είδος, το οποίο βρισκόταν κρυμμένο στα ρούχα κάποιου που εισερχόταν ή εξερχόταν από το πλοίο. Κάθε τι το λαθραίο κατασχόταν και μεταφερόταν ως λαθραίο στο κοντινότερο τελωνειακό κατάστημα.

Όποιος τελωνειακός φύλακας, σχετικός υπάλληλος ή υπάλληλος άλλης Αρχής, ή ακόμη και ιδιώτης εντόπιζε κάποιον να προσπαθεί να εισάγει ή να εξάγει λαθραία κάποιο εμπόρευμα που υποβαλλόταν σε τελωνειακό δασμό, όφειλε να τον καταδιώξει και να επικαλεσθεί τη συνδρομή κάποιας ένοπλης δύναμης ή ιδιωτών ώστε να κατασχεθεί το λαθραίο εμπόρευμα. Αφού μεταφερόταν στο τελωνειακό κατάστημα, συντασσόταν πρωτόκολλο από τον τελώνη, στο οποίο καταγράφονταν, με ακρίβεια, όλα τα στοιχεία που σχετίζονταν με το γεγονός, ο τόπος στον οποίο έγινε η σύλληψη, η ποσότητα και το είδος του εμπορεύματος και το όνομα του λαθρέμπορου, εάν ήταν γνωστό. Το πρωτόκολλο αυτό υπογραφόταν από εκείνους που συνέβαλαν στη σύλληψη, τυχόν μάρτυρες και τον τελώνη. Τέτοιο πρωτόκολλο μπορούσαν να συντάξουν και οι ελεγκτές της Ηγεμονίας.⁸³

Τα πρωτόκολλα αυτά στέλνονταν αμέσως από τον τελώνη στην ηγεμονική διοίκηση, η οποία συνυπολογίζοντας όλα τα στοιχεία του πρωτοκόλλου και την κατάθεση του δράστη, πλοιάρχου ή εμπόρου, αποφάσιζε εάν το εμπόρευμα θα εκποιούνταν με δημοπρασία ή αν θα παραδιδόταν στον ιδιοκτήτη του εμπορεύματος. Σε περίπτωση που κηρυσσόταν λαθραίο, ο τελώνης προχωρούσε στην εκποίηση του σύμφωνα με τις διατάξεις για κινητά πράγματα του σχετικού με τις δημοπρασίες νόμου.

Το μισό κέρδος από τον πλειστηριασμό του λαθραίου εμπορεύματος, έπειτα από την αφαίρεση των εξόδων, παραδιδόταν σε αυτόν που είχε συμβάλλει στην καταγγελία και στη σύλληψη του λαθρεμπόρου και το υπόλοιπο μισό πήγαινε στο Γενικό Ταμείο. Το κέρδος από τον πλειστηριασμό του προϊόντος του λαθρεμπορίου μπορούσε να μοιραστεί μόνο μετά την επικύρωση των πρακτικών της δημοπρασίας από τον Ηγεμόνα.⁸⁴

Τα απαγορευμένα ή μη εμπορεύματα μπορούσαν να κατασχεθούν ως λαθραία και στην περίπτωση που είχαν εκφορτωθεί ή είχαν μεταφερθεί σε αποθήκη ή σπίτι χωρίς να τελωνισθούν. Εάν τα εμπορεύματα εντοπίζονταν σε σπίτι ή αποθήκη ξένου υπηκόου τότε έπρεπε να ειδοποιηθεί η Διοίκηση για να διατάξει τι έπρεπε να γίνει, ενώ το σπίτι φυλασσόταν από φύλακες και κατά τη

⁸³ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 824.

⁸⁴ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 825.

διάρκεια της νύχτας έως ότου δοθεί διαταγή από τη Διοίκηση.

Αν γινόταν καταγγελία για λαθρεμπόριο στις τελωνειακές Αρχές ή στους ελεγκτές της Ηγεμονίας και το λαθραίο εμπόρευμα βρισκόταν ανέπαφο δημευόταν. Αν εξαφανιζόταν ή καταναλωνόταν, τότε ο λαθρέμπορος έπρεπε να πληρώσει την αξία του λαθραίου εμπορεύματος, η οποία γινόταν γνωστή μέσω των ανακρίσεων των αρμόδιων Αρχών. Οι λαθρέμποροι και όσοι εμπλέκονταν με οποιοδήποτε τρόπο στο λαθρεμπόριο τιμωρούνταν με φυλάκιση τριών μηνών. Όποιος αποκάλυπτε ή κατήγγειλε πράξη λαθρεμπορίου λάμβανε το μισό της αξίας του δημευθέντος εμπορεύματος. Οποιαδήποτε απαίτηση που πήγαζε από λαθρεμπόριο παραγραφόταν με το πέρας τριετίας αφότου γινόταν η πράξη.⁸⁵

---

⁸⁵ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 825.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΕΞΑΓΩΓΙΚΟ – ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ – ΕΜΠΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ
(19ος αιώνας – αρχές 20ού αιώνα)

Τον 19ο αιώνα, ο οποίος είναι γνωστός ως ο αιώνας συγκρότησης των εθνικών κρατών, έλαβαν χώρα σημαντικές πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που διαμόρφωσαν τους νέους όρους υπό τους οποίους θα διεξαγόταν πλέον το εμπόριο μεταξύ της οθωμανικής οικονομίας και των άλλων οικονομιών, αλλά και εκείνο που διεξαγόταν μέσα στα όρια της Αυτοκρατορίας.¹

Ενώ κατά τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα, το διεθνές εμπόριο είχε σημειώσει εκπληκτική αύξηση παγκοσμίως, δεν ίσχυε το ίδιο για τις οθωμανικές χώρες. Για παράδειγμα, όταν το διεθνές εμπόριο αυξήθηκε σε παγκόσμια κλίμακα εξήντα τέσσερις φορές, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αυξήθηκε μόλις δέκα με δεκαέξι φορές. Όμως, παρόλο που η παγκόσμια εμπορική σημασία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε μειωθεί, παρέμεινε ένας από τους σπουδαιότερους εμπορικούς εταίρους των μεγάλων οικονομικών δυνάμεων, όπως της Βρετανίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας.²

Παράγοντες που επηρέασαν τόσο το διεθνές όσο και το εσωτερικό εμπόριο ήταν οι πόλεμοι, η κυβερνητική πολιτική και οι βελτιώσεις στις μεταφορές με την ατμοπλοΐα και τον σιδηρόδρομο. Πιο συγκεκριμένα, στη διάρκεια των πολέμων, αφενός η μεταφορά αγαθών στο εξωτερικό ή, μερικές φορές, και στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας γινόταν επικίνδυνα και αφετέρου εξαιτίας των εδαφικών απωλειών, ο ιστός της οθωμανικής οικονομικής ενότητας διαμελιζόταν, αποδυναμώνοντας, έτσι, και συχνά καταστρέφοντας εμπορικές σχέσεις και συμπεριφορές που είχαν διαρκέσει αιώνες. Από την άλλη πλευρά, το άνοιγμα της Μαύρης Θάλασσας, το 1774, με τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή και συνεχίστηκε με τη συνθήκη της Ανδριανούπολης το 1829, η σύναψη της αγγλοτουρκικής συμφωνίας του 1838 και το Αυτοκρατορικό Διάταγμα (*Hatt-ı Şerif*) του επόμενου χρόνου στόχευαν στην επίτευξη οικονομικού φιλελευθερισμού και σηματοδότησαν την επίσημη δέσμευση της κυβέρνησης να τερματίσει τα βιομηχανικά, εμπορικά και αγροτικά μονοπώλια. Γενικότερα, η εξόντωση των γενιτσάρων το 1826, η συνθήκη του 1838 και το Χάττ-ι Σερίφ του 1839, ήταν σημάδια περαιτέρω ένταξης των Οθωμανών στην παγκόσμια αγορά και ανατροπής του περιορισμού του εμπορίου και των μονοπωλίων κατά τις προηγούμενες δεκαετίες.

¹ Βλ. Γιώργος Δερτιλής, *Ελληνική οικονομία (1830-1910) και βιομηχανική επανάσταση*, Αθήνα 1984, σελ. 8-18.

² Βλ. Donald Quataert, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία – Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, εκδ. Αλεξάνδρεια, (α' έκδοση στα αγγλικά 2000), Αθήνα 2006, σελ. 229. Βλ. και Kasaba Resat, *The Ottoman empire and the world economy: the nineteenth century*, Άλμπανι 1988.

Βέβαια, αυτά τα γεγονότα δεν σηματοδότησαν μια νέα κατεύθυνση στην πραγματική οθωμανική εμπορική και οικονομική ανάπτυξη, αλλά περισσότερο επιβεβαίωσαν και ίσως επιτάχυναν ήδη υπάρχουσες τάσεις.³

Οι Οθωμανοί εξήγαγαν διάφορα τρόφιμα και πρώτες ύλες, όπως σιτάρι, κριθάρι, βαμβάκι, καπνό και όπιο. Μετά το 1850 άρχισαν να εμφανίζονται και κάποια βιοτεχνικά προϊόντα, όπως χαλιά και κατεργασμένο μετάξι. Ενώ η ποσότητα των εξαγωγίμων αγαθών παρέμεινε σχετικά σταθερή, η σημασία των επιμέρους προϊόντων γνώρισε σημαντικές διακυμάνσεις τον 18ο και 19ο αιώνα. Όσον αφορά τις εισαγωγές, τα αποικιακά είδη παρέμειναν σε υψηλή θέση, ενώ τα υφάσματα, τα σιδηρικά και το γυαλί, απέκτησαν περισσότερη σημασία από ότι είχαν τον 18ο αιώνα.

Το αυξανόμενο διεθνές εμπόριο δεν άφησε ανεπηρέαστη τη σύνθεση της οθωμανικής εμπορικής κοινότητας. Στη διάρκεια του 18ου αιώνα, οι Οθωμανοί είχαν χάσει τη σημασία τους ως μεγάλη εμπορική ομάδα, καθώς ξένοι και Οθωμανοί υπήκοοι μη μουσουλμάνοι κυριάρχησαν στο ολοένα ογκούμενο εξωτερικό εμπόριο. Αρχικά το διεθνές εμπόριο βρισκόταν αποκλειστικά στα χέρια των Δυτικοευρωπαίων. Μέχρι τον 18ο αιώνα, οι έμποροι αυτοί είχαν βρει συνεταίρους και βοηθούσαν όλο και περισσότερους μη μουσουλμάνους εμπόρους να αποκτήσουν πιστοποιητικά (*βεράτια*), με τα οποία παραχωρούνταν και σε εκείνους τα προνόμια των διομολογήσεων, δηλαδή χαμηλότεροι φόροι. Μολονότι το 1800 οι ξένοι εξακολουθούσαν να ελέγχουν το διεθνές εμπόριο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι μη μουσουλμάνοι Οθωμανοί θα τους αντικαταστήσουν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Παρά ταύτα, οι μουσουλμάνοι έμποροι εξακολουθούσαν να κυριαρχούν στο εμπόριο των πόλεων της ενδοχώρας, συχνά και στο εμπόριο μεταξύ της ενδοχώρας και των λιμανιών της. Έτσι φαίνεται, ότι παρά τις αλλαγές στην κοινότητα των εμπόρων, οι Οθωμανοί μουσουλμάνοι έλεγχαν το μεγαλύτερο μέρος του εσωτερικού εμπορίου.⁴

Η οικονομία όλης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κατ' επέκταση των ελληνικών περιοχών κινούνταν ως προς τις συναλλαγές της με τη Δύση μέσα στο πλαίσιο που η τελευταία είχε επιβάλλει από τα μέσα του 16ου αιώνα, δηλαδή εξαγωγή αγροτικών προϊόντων έναντι εισαγωγής βιοτεχνικών. Ο ρόλος των ντόπιων ήταν ο ρόλος των ενδιάμεσων και η πίεση τους ασκούσαν βασικά προς την κατεύθυνση των αγροτικών παραγωγών και όχι των μισθωτών που ασχολούνταν στις βιοτεχνίες των πόλεων και των μικρότερων αστικών σχηματισμών. Τα αγαθά που έφθαναν στο εμπόριο, κυρίως στο εξωτερικό, ήταν κυρίως αποτέλεσμα ιδιοποιήσεων που είτε δεν περνούσαν από τον μηχανισμό της αγοράς, είτε αυτή η τελευταία διαρθρωνόταν με τρόπο τέτοιο ώστε να ελέγχεται από τους ενδιάμεσους μέσω του συστήματος της συμπίεσης των τιμών σε βάρος του

³ Βλ. H. Inalcik – D. Quataert, *Οικονομική και κοινωνική ιστορία*, τ. Β', ό.π., σελ. 463.

⁴ Στο ίδιο, ό.π., σελ. 478-482.

άμεσου παραγωγού. Μεγάλο τμήμα των εμπορευματοποιούμενων αγαθών προέκυπτε είτε από την άμεση είτε από την έμμεση ιδιοποίηση των προσόδων, από την εκμετάλλευση της αδυναμίας των παραγωγών να αντιμετωπίσουν τη φορολογία και να εξισορροπήσουν το φυσικό με το χρηματικό τομέα. Η εξαγωγή γαιοπροσόδου, που καταβαλλόταν σε είδος και εμπορευματοποιούταν, ήταν αποτέλεσμα του ίδιου μηχανισμού και δεν συνοδευόταν από επενδύσεις. Η στρατηγική των κεφαλαίων άφηγε έξω από τους στόχους τις παραγωγικές επενδύσεις και στρεφόταν αποκλειστικά στις επενδύσεις στον τομέα του εμπορίου, της τοκογλυφίας, της ενοικίασης των φόρων. Σε όλες τις περιπτώσεις εκείνος που καλούταν να μεγιστοποιήσει τα κέρδη ήταν ο άμεσος, αγροτικός παραγωγός.⁵

---

⁵ Βλ. Σπύρος Ι. Ασδραχάς, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αι.*, Αθήνα 1988, σελ. 76-77.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

ΕΞΑΓΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΕΙΣΑΓΟΜΕΝΑ ΕΙΔΗ

2.1: Εξαγόμενα είδη - Χώρες προορισμού

Κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο, η οικονομία της Σάμου ήταν κυρίως αγροτική. Βασικές καλλιέργειες ήταν τα ελαιόδεντρα, τα εσπεριδοειδή και το αμπέλι, τα παράγωγα των οποίων προσφέρονταν τόσο στην τοπική αγορά όσο και για εξαγωγές στο εξωτερικό.⁶ Το λάδι και οι ελιές επικρατούσαν στις καλλιέργειες της νότιας πλευράς της Σάμου. Το αμπέλι με τα παράγωγά του, το σταφύλι και το κρασί, επιχωρίαζαν κυρίως στο βόρειο τμήμα της.⁷

Πιο συγκεκριμένα, οι κατακερματισμένες σε σχετικά μικρές εκτάσεις ιδιοκτησίες, σε συνδυασμό με τις “πρωτόγονες” μεθόδους καλλιέργειας και συγκομιδής συνέβαλαν στην παραγωγή μικρής ποσότητας βρώσιμων ελιών και ελαιόλαδου που προοριζόταν για την κάλυψη των αναγκών της οικιακής οικονομίας. Επιπλέον, το λάδι υφίστατο και τις συνέπειες της πτώσης των τιμών των αγροτικών προϊόντων που χαρακτηρίζει τη “μεγάλη ύφεση” της περιόδου 1875-1890, με συνέπεια τη δραστική μείωση των εσόδων από τις εξαγωγές του. Οι τιμές του λαδιού είχαν αρχίσει να μειώνονται διεθνώς από τα μέσα του 19ου αιώνα με αποτέλεσμα την εγκατάλειψη της ελαιοκαλλιέργειας σε πολλές περιοχές της Μεσογείου.⁸

Όταν η συγκομιδή ήταν καλή το νησί παρήγε 25.000-30.000 καντάρια λάδι ελιάς με τιμή 176-200 πιάστρα το καντάρι. Για παράδειγμα, το 1880 ήταν μια από τις πιο καλές χρονιές για την ελαιοπαραγωγή του νησιού, αποτελώντας μια ευτυχή εξαίρεση μέσα στη μακροχρόνια κρίση του λαδιού. Οι καλύτερες σε ποιότητα ελιές απορροφήθηκαν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία ενώ οι υπόλοιπες βρώσιμες παστώθηκαν για να ελαιοποιηθούν στη συνέχεια. Το λάδι εκείνης της χρονιάς κρίθηκε εξαιρετικό και προωθήθηκε κυρίως στις αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το υπόλοιπο στη δυτική Ευρώπη.

Γενικότερα, προορισμός του εξαγόμενου λαδιού ήταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία, η Αγγλία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ρωσία και η Ρουμανία.⁹ Πάντως, η μικρότερη σημασία που είχε το λάδι στο σύνολο των εσόδων από εξαγωγές για τη τοπική οικονομία της Σάμου, έκανε τη διεθνή κρίση ομαλότερα αποδεκτή από τους εμπορικούς μηχανισμούς του νησιού που προσαρμόστηκαν

⁶ Το ελαιόλαδο, τα αμπελουργικά και τα καπνά, που άρχισαν να παράγονται στη Σάμο προς το τέλος της εξεταζόμενης περιόδου, κυριαρχούσαν την περίοδο αυτή και στις εξαγωγές του ελληνικού κράτους με ποσοστό από 52% έως 77%. βλ. Γ. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους*, ό.π., τ. Β΄, σ. 564.

⁷ Βλ. Άλκης Ν. Δημητρίου, “Αμπέλι-κρασί-ελιά-λάδι στο σαμιακό Τύπο (1895-1941)” *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Η΄ (2007-2008), Αθήνα 2009, σελ. 357-358.

⁸ Βλ. Χριστίνα Αγριαντώνη, “Φυσικές συνθήκες, κοινωνικές συνθήκες: η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας”, *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, αρ. 11, Αθήνα 1988, σελ. 61.

⁹ Το λάδι της Σάμου εθεωρείτο το καλύτερο της Ανατολής· βλ. Ευρυδίκη Σιφναίου, *Λέσβος*, ό. π., σ. 200.

ευκολότερα από ό,τι στην περίπτωση της σταφίδας.¹⁰

Στη Σάμο παράγονταν η σταφίδα από μοσχάτα αμπέλια με ετήσια παραγωγή περίπου 60.000 καντάρια, με τιμή 50-60 πιάστρα/καντάρι, η μαύρη σταφίδα, με ετήσια παραγωγή 25.000 καντάρια και με τιμή 55-70 πιάστρα/καντάρι, και η σταφίδα από σταφύλι ροζακί, με συνολική παραγωγή 700 καντάρια και με τιμή 100-120 πιάστρα/καντάρι. Η σταφίδα εξαγόταν στη Γερμανία, στην Αυστρία, στην Ολλανδία, στην Αίγυπτο και στη Ρουμανία. Σταδιακά, οι ευρωπαϊκές αγορές αναγνώρισαν την υπεροχή της σαμιακής σταφίδας, καθώς, συγκριτικά με τη σταφίδα των Βούρλων και του Τσεσμέ της Μικράς Ασίας, η περιεκτικότητά της σε ζαχαρώδη ύλη ήταν μεγαλύτερη και, συνεπώς, είχε μεγαλύτερη περιεκτικότητα σε οινόπνευμα.¹¹ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο της ζήτησης, την αύξηση της παραγωγής και την επέκταση των καλλιεργειών.¹²

Στο διάστημα 1891-1893 οι τιμές πώλησης της σταφίδας έπεσαν από τα 100-120 γρόσια ανά *στατήρα* στα 25-30 γρόσια, τιμή που δεν επέτρεπε στον παραγωγό να καλύψει τις δαπάνες καλλιέργειας, αλλά ούτε και στον έμπορο να εξασφαλίσει κάποιο κέρδος μετά την αφαίρεση των εξόδων αγοράς, μεταφοράς, ασφάλισης, αποθήκευσης και εκτελωνισμού των εμπορευμάτων. Επίσης, οι παραγωγοί δέχονταν πιέσεις, στις παραμονές της σοδειάς, να προπωλήσουν σε χαμηλές τιμές το προϊόν τους.

Από την άλλη πλευρά, το περίφημο κρασί της Σάμου, σε όλες τις ποιότητές του, αποτελούσε το κυριότερο εξαγωγικό προϊόν της. Πιο συγκεκριμένα, το νησί παρήγε τότε περισσότερο από 25.000 εκατόλιτρα γλυκού μοσχάτου οίνου που εξαγόταν σε τιμή από 100-120 πιάστρα το εκατόλιτρο, κυρίως στη Γαλλία, στην Αυστρία, στην Ολλανδία, στη Γερμανία και στην Ιταλία, ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία και λιγότερο η Αίγυπτος απορροφούσαν το μεγαλύτερο μέρος των μαύρων κρασιών και σταφίδων, καθώς και όλη την παραγωγή των ρητινωδών κρασιών, των *ρομπόλων* και των λοιπών οينوπνευματωδών ποτών.¹³ Βέβαια, τα ξένα κράτη, για να προστατέψουν την οικονομία τους, είτε επέβαλαν υψηλούς δασμούς στα εισαγόμενα προϊόντα, είτε τα νόθευαν για να δυσφημιστούν ή, σύμφωνα με επίσημες κατηγορίες, η Γαλλία και η Ιταλία εκμεταλλεύτηκαν το όνομα της Σάμου για να πουλήσουν το δικό τους προϊόν.¹⁴ Μάλιστα, τον Σεπτέμβριο του 1888 η ηγεμονική κυβέρνηση ζήτησε από τον μεγάλο βεζίρη Κιαμίλ πασά στην Κωνσταντινούπολη να συμβάλλει στην καταπολέμηση της πρακτικής της απομίμησης των

¹⁰ Βλ. Νίκος Μέλιος - Ευαγγελία Μπαφούνη, “Το αμπέλι στη σαμιακή αγροτική οικονομία (19ος-20ος αι.): αριθμοί και προβληματισμοί” στο *Σάμος - η κυρά των αμπελιών*, εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 2000, σελ. 78.

¹¹ Για την καλή ποιότητα της σταφίδας βλ. εφημερίδα “*Ενομία*” αρ. φ. 19 της 27ης Ιουλίου 1895.

¹² Βλ. Γ. Μουτάφης, “Η παρουσία Σαμίων στη Μ. Ασία και την Αίγυπτο κατά την ηγεμονική περίοδο (1875-1912)” στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. Β', εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 1998, σελ. 99.

¹³ Βλ. Γ. Μουτάφης, “Η παρουσία Σαμίων στη Μικρά Ασία και Αίγυπτο”, *ό. π.*, σελ. 103.

¹⁴ Βλ. Δημήτρης Θρασυβούλου, “Ασφαλιστική εταιρεία Σάμος” στο *Τοπική Ιστορία και Αρχαία, Πρακτικά Δημέρου* (Σάμος, 26-27 Απριλίου 1991), Σάμος 1992, σελ. 211.

σαμιακών προϊόντων και να ταχθεί ενάντια στις αποφάσεις της ιταλικής και γαλλικής κυβέρνησης να αυξήσουν υπερβολικά τους τελωνειακούς δασμούς.¹⁵

Εικόνα 15: Για τη μεταφορά του κρασιού στα νεότερα χρόνια χρησιμοποιούσαν βαρέλια. Φόρτωση βαρελιών με κρασί από την τοποθεσία Μαλαγάρι με τη μεσολάβηση μαούνας.

Ένα γεγονός που ευνόησε, έστω πρόσκαιρα, τις εξαγωγές κρασιού και της σταφίδας σε χώρες της Ευρώπης ήταν η εμφάνιση μιας ασθένειας του αμπελιού, της φυλλοξήρας, εξαιτίας της οποίας οι Ευρωπαίοι άρχισαν να εισάγουν σταφίδα από τις αμόλυντες περιοχές. Επρόκειτο για ένα ενδημικό έντομο της βόρειας Αμερικής που μεταφέρθηκε στην Ευρώπη ή με φυτά ή με προϊόντα. Οι πρώτες αποξηράνσεις αμπελιών που οφείλονταν σε αυτή την ασθένεια διαπιστώθηκαν το 1863 στα αμπέλια της Gard της Γαλλίας, αλλά το αίτιο της ξήρανσης ανακαλύφθηκε στις ρίζες των φυτών που είχαν προσβληθεί, το 1868. Μερικοί υποστήριζαν ότι είχε εμφανιστεί στα αμπέλια της Γαλλίας πριν από το 1836.¹⁶

Πιο συγκεκριμένα, μετά το 1865 η Σάμος, όπως και άλλα μεσογειακά νησιά αξιοποίησαν την ευκαιρία που τους δόθηκε από την καταστροφή των αμπελώνων της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Ιβηρικής Χερσονήσου, επεκτείνοντας τις δικές τους φυτείες, οι οποίες στη Σάμο υπολογίζεται ότι έφθασαν τότε τα 43.000 στρέμματα.¹⁷ Καθώς αυξήθηκε η ζήτηση, αυξήθηκαν και οι τιμές, γεγονός που αποτέλεσε κίνητρο για τους αγρότες, οι οποίοι παρέβλεψαν το ότι τα νέα αμπέλια

¹⁵ Βλ. Γ. Μουτάφης, “Η παρούσα Σαμίων στη Μικρά Ασία και Αίγυπτο”, *ό. π.*, σελ. 107.

¹⁶ Βλ. *γι’ αυτή την ασθένεια και για τη μεταφορά της στην Ελλάδα, καθώς και για τη σταφιδική κρίση Σωκράτης Πετμεζάς*, “Αγροτική οικονομία”, στο *Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, τ. Α1, 1900-1922: Οι απαρχές, Αθήνα χ. χ., σ. 61-62*. Ειδικότερα για τη Σάμο βλ. Βαγγέλης Κιλουκιώτης, “Αρρώστιες του αμπελιού” στο *Σάμος, η κυρά των αμπελιών*, εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 2000, σελ. 178.

¹⁷ Βλ. Νικόλας Βέρνικος, “Αγροτική πολιτική της Ηγεμονίας της Σάμου την εποχή της φυλλοξήρας” στο *Καρλόβασι Σάμου - ένα νησιωτικό, εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο στο ανατολικό Αιγαίο, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 2007, σελ. 198.

απαιτούσαν επένδυση εργασίας και χρειάζονταν πέντε χρόνια για να γίνουν παραγωγικά.

Ενώ αρχικά επικράτησε η άποψη ότι τα αμπέλια θα εξαφανίζονταν, ένα χρόνο μετά τον εντοπισμό της φυλλοξήρας, δηλαδή το 1869, παρατηρήθηκε ότι μερικά είδη αμερικάνικου αμπελιού ήταν ανθεκτικά σ' αυτό το έντομο. Έτσι προχώρησαν σε διασταυρώσεις, πετυχαίνοντας αρκετά νόθα φυτά, κατάλληλα για την αναμπέλωση των κατεστραμμένων αμπελιών, καθώς η φύση τους σαν υποκείμενα παρουσίαζε κάποιες δυσχέρειες. Σταδιακά, η οινοπαραγωγή σταθεροποιήθηκε και η φυλλοξήρα περιορίστηκε, οδηγώντας στη γενίκευση των προστατευτικών πολιτικών των ευρωπαϊκών χωρών.

Εξαιτίας της κατακόρυφης επέκτασης των αμπελιών στις αμόλυντες χώρες, η παγκόσμια παραγωγή έφτασε σε υψηλά επίπεδα, η υπερπροσφορά έφερε την κατακόρυφη πτώση των τιμών και ακολούθησε παγκόσμια οινική κρίση. Στην Ελλάδα η σταφίδα έμεινε απούλητη, ενώ η κυβέρνηση Τρικούπη πήρε μέτρα τα οποία δεν ικανοποίησαν τους αγρότες που ξεσηκώθηκαν και έγιναν επεισόδια. Έτσι δημιουργήθηκε το σταφιδικό ζήτημα που ταλαιπώρησε την Ελλάδα για ολόκληρες δεκαετίες.¹⁸ Στη Σάμο, μόλις άρχισε να εμφανίζεται το πρόβλημα, εμφανίστηκε και η φυλλοξήρα καταστρέφοντας τα αμπέλια της και, έτσι, προκλήθηκε μεγάλη οικονομική κρίση και φτώχεια στο νησί. Αλλά και δίχως τη φυλλοξήρα τα αποτελέσματα θα ήταν τα ίδια, ίσως μάλιστα να την ωφέλησε, καθώς υπήρξε η αφορμή για να γίνει αναδιάρθρωση των καλλιεργειών και εισαγωγή νέων.

Η φυλλοξήρα εμφανίστηκε στη Σάμο το 1888, ενώ ήταν Ηγεμών ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής από το 1885. Σε γράμμα του προς τον Χρυσίδη, στις 22 Απριλίου 1887 ανήγγειλε ότι είχε απαγορευθεί, για προληπτικούς λόγους, η εισαγωγή καρπών και φυτών σταφίδας από άλλα μέρη στη Σάμο. Σε άλλο του γράμμα, στις 25 Μαΐου 1888, τόνισε ότι ο καταγόμενος από τη Σάμο Επιθεωρητής Γεωργίας και Δασών, Αριστοτέλης Μανταφούνης από το Καρλόβασι, ο οποίος είχε σπουδάσει στο Μονπελιέ της Γαλλίας, τον είχε πληροφορήσει ότι η φυλλοξήρα είχε αρχίσει το καταστροφικό της έργο στη Σάμο και θα ήταν πολύ δύσκολο να αντιμετωπιστεί.¹⁹

Η ολέθρια αυτή νόσος πρωτοεμφανίστηκε σε αμπέλια στη *Στεφάνα*, τοποθεσία της περιφέρειας Μυτιληνίων. Συγκεκριμένα, όταν ο Παναγιώτης Ν. Σκάρου πληροφορήθηκε ότι το αμπέλι του στη τοποθεσία *Στεφάνα* είχε αρχίσει να μαραίνεται, πήγε εκεί και διαπίστωσε ότι όντως ένα μεγάλο τμήμα του αμπελιού του είχε μαραθεί. Το ίδιο συνέβαινε και στα γειτονικά αμπέλια που

¹⁸ Βλ. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, “Το αγροτικό ζήτημα-κοινωνικοί αγώνες στην ελληνική ύπαιθρο” στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* (επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος), τ. Ε', Αθήνα 2003, σελ. 82. Βλ. για τη σταφιδική κρίση αυτής της περιόδου, Πέτρος Πιζάνιας, *Οικονομική ιστορία της ελληνικής σταφίδας 1851-1912. Παραγωγή, διεθνής αγορά, διαμόρφωση τιμών, κρίση*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1988, σελ. 108-123· Γ. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, ό.π.*, τ. Β', σ. 547-548 και Σ. Πετμεζάς, “Αγροτική οικονομία”, *ό.π.*, σελ. 61-73.

¹⁹ Βλ. Θεόδωρος Σαρρηγιάννης, “Η κρίση στη γεωργία της Σάμου (19ος αι.)”, στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, ό.π.*, τόμ. Β', σελ. 232.

ανήκαν στον Ιωάννη Ν. Σκάρο και στον Δημήτριο Σταματάκη. Αφού έκοψε μερικά από τα προσβεβλημένα κλήματα τα έστειλε στη Διοίκηση. Όταν ενημερώθηκε γι' αυτό το γεγονός ο Επιθεωρητής Γεωργίας και Δασών μετέβη ο ίδιος στην εν λόγω τοποθεσία επιβεβαιώνοντας ότι η αιτία της καταστροφής του αμπελιού ήταν η φυλλοξήρα. Πιθανή αιτία διάδοσης θεωρήθηκε η μεταφορά του εντόμου μέσω των ρούχων εργατριών που είχαν μεταβεί στη Σμύρνη για να δουλέψουν στα εκεί αμπέλια, ή μέσω ζώων που μεταφέρθηκαν στο νησί από τη Μικρά Ασία.²⁰

Έπειτα, ο Επιθεωρητής της Γεωργίας ξαναπήγε στους Μυτιληνιούς, αυτή τη φορά μαζί με τον Ηγεμόνα και τους Βουλευτές, ώστε να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα ώστε να μην επεκταθεί η ασθένεια. Διατάχθηκε η απομόνωση των προσβεβλημένων κλημάτων, η καταστροφή και η πυρπόλησή τους, καθώς και των γειτονικών τους, με τη χρήση θειούχου άνθρακα.²¹ Επιπλέον, αποφασίστηκε η επέκταση των τριών φυτώριων παραγωγής αμερικανικών μοσχευμάτων που υπήρχαν στη Σάμο: ένα στην Αγία Ζώνη στη Βλαμαρή, ένα στον Κάμπο της Χώρας και ένα στο Καρλόβασι. Τα παραγόμενα μοσχεύματα παραδίδονταν δωρεάν στους αγρότες, έπειτα από δήλωση και ασβεστομέτρηση του εδάφους, ώστε να δοθεί η κατάλληλη ποικιλία. Επειδή όμως η ζήτηση ήταν μεγάλη, εισήγαν επιπλέον μοσχεύματα από τη Γαλλία. Σύμφωνα με τις πηγές, το 1898 έφεραν 650.000 και το 1899, 1.501.150 μοσχεύματα, που μοιράστηκαν και αυτά δωρεάν.²²

Βέβαια, η ανταπόκριση από τους αγρότες για την εφαρμογή των παραπάνω μέτρων δεν ήταν ομόθυμη, γεγονός που είχε ως συνέπεια την αποτυχία της αποτελεσματικής αντιμετώπισης του προβλήματος. Για παράδειγμα, οι αμπελουργοί των Μυτιληνιών αντέδρασαν στα σκληρά μέτρα που επιβλήθηκαν για την εξόντωση της φυλλοξήρας από τον Αριστοτέλη Μανταφούνη, ως άμεσα θιγόμενοι. Η αγανάκτηση τους ήταν αποτέλεσμα της χρεοκοπίας στην οποία περιήλθαν. Αναγκάστηκαν να πουλήσουν τ' αμπέλια τους και η Σαμακή Βουλή αντί να τους βοηθήσει οικονομικά, τους επέβαλε πρόσθετους φόρους. Όταν συνέβαιναν αυτά τα γεγονότα, (καλοκαίρι του 1893), ο Ηγεμών Αλέξανδρος Καραθεοδωρής έλειπε με άδεια στην Κωνσταντινούπολη. Αφού επέστρεψε εσπευσμένα στη Σάμο, δίχως να εκτιμήσει τη σοβαρότητα της κατάστασης και αντί να παρουσιαστεί ο ίδιος, έστειλε εναντίον των αγροτών που αντέδρασαν την Ηγεμονική Χωροφυλακή, ενισχυμένη με Τούρκους στρατιώτες. Οι κάτοικοι των Μυτιληνιών, πιστεύοντας ότι θα κατέφθανε στο χωριό τους ο Ηγεμών για τη διευθέτηση του προβλήματος, απογοητεύτηκαν, όταν αντί για τον ίδιο αντίκρισαν τη στρατιωτική δύναμη, με επικεφαλής τον αρχηγό της Ηγεμονικής Χωροφυλακής Οδυσσέα Ωρολογά και τον απεσταλμένο του Ηγεμόνα Εισαγγελέα Εφετών Νικόλαο Σταματιάδη. Η ένταση της δυσαρέσκειας του πλήθους εκλήφθηκε ως επιβουλή της έννομης τάξης, με συνέπεια η Χωροφυλακή να κάνει χρήση των όπλων της. Ακολούθησαν τραυματισμοί και περισσότεροι από

²⁰ Εφημερίδα "Σάμος" αρ. φ. 1496 της 26-08-1892.

²¹ Εφημερίδα, "Σάμος" αρ. φ. 1492 της 29-07-1892.

²² Βλ. Β. Κιλουκιώτης, «Αρρώστιας του αμπελιού», ό.π., σελ. 181

δέκα διαδηλωτές σκοτώθηκαν. Ο Αλέξανδρος Καραθεοδωρής ζήτησε, επειγόντως, ενισχύσεις και, πράγματι, έφθασαν στη Σάμο, με το πλοίο “Καيسάρεια”, 500 Τούρκοι στρατιώτες, μαζί με τον Υπασπιστή του Σουλτάνου Σακήρ Μπέη. Ακολούθησε διευθέτηση του ζητήματος και έκδοση Ηγεμονικού διατάγματος, σύμφωνα με το οποίο απαγορεύονταν οι κωδωνοκρουσίες και οι μαζικές συγκεντρώσεις. Ωστόσο, το διάταγμα αυτό παραχωρούσε στους εξεγερμένους γεωργούς αμνηστία, με τον όρο ότι δεν θα επαναλαμβάνονταν ανάλογα επεισόδια.²³

Εικόνα 16: Καταπολέμηση της φυλλοξήρας με θειούχο άνθρακα χρησιμοποιώντας εγχυτήρα (“Δελτίο Ελληνικής Γεωργικής Εταιρείας”, Ιούνιος 1913)

Η καταστροφή των αμπελιών της Σάμου είχε ολέθριες συνέπειες για την οικονομική και κοινωνική ζωή του νησιού. Τα γεγονότα των Μυτιληνίων αποτέλεσαν το αποκορύφωμα της λαϊκής αγανάκτησης. Η μεγάλη φτώχεια που επακολούθησε οδήγησε στη μαζική μετανάστευση προς τη Μικρά Ασία, την Αίγυπτο, τη Μολδοβλαχία, αργότερα και στην Αμερική αλλά και στον δανεισμό με άνισους για τους αγρότες όρους.

Κάποιοι Σάμιοι αγρότες στράφηκαν πάλι -μεθοδικότερα τώρα- πάλι στην εξαγωγή σταφίδας, μέχρι την εποχή που δοκίμασαν να εξάγουν και τον καπνό, καθώς αναγκάστηκαν να αναζητήσουν οικονομική διέξοδο στην εφαρμογή εναλλακτικών εμπορευματικών καλλιεργειών.²⁴ Η καπνοκαλλιέργεια αποτέλεσε μια σημαντική παρένθεση στην αγροτική οικονομία της Σάμου, βελτιώνοντας το αγροτικό εισόδημά της, λόγω της δυνατότητας απασχόλησης πολλών μελών της αγροτικής οικογένειας. Η διάρκεια αυτής της παρένθεσης κράτησε από τα τέλη του 19ου μέχρι τα μισά περίπου του 20ού αιώνα. Κατά την περίοδο αυτή εκριζώθηκε μεγάλο ποσοστό κλημάτων (σε ορισμένες περιφέρειες έως και το 50% των εκτάσεων της αμπελοκαλλιέργειας) για να

²³ Βλ. Θ. Σαρρηγιάννης, “Η κρίση στη γεωργία της Σάμου”, *ό.π.*, σελ. 235-236.

²⁴ Βλ. Ν. Βέρνικος, “Αγροτική πολιτική της Ηγεμονίας της Σάμου”, *ό.π.*, σελ. 214.

αντικατασταθεί με καπνοκαλλιέργεια, στα πεδινά κυρίως του νησιού και υπήρξε αρκετά αποδοτική, ενώ η ποιότητα των σαμιακών καπνών συντέλεσε στην ανταγωνιστικότητά τους.²⁵

Πίνακας 4: Προϊόντα που εξάγονταν από τη Σάμο

ΕΙΔΟΣ	ΧΩΡΕΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ	ΜΟΝΑΔΑ ΖΥΓΙΣΗΣ
Αιγότριχες	Τουρκία	οκάδες
Αιγοδέρματα	Τουρκία	οκάδες, κομμάτια
Αμύγδαλα	Αίγυπτος, Τουρκία	οκάδες
Αντιμόνιο	Αγγλία	
Αυγοτάραχο	Τουρκία	οκάδες
Βαμβακόσπορος	Τουρκία	οκάδες
Βιομηχανικά προϊόντα (διάφορα)	Αίγυπτος, Τουρκία	
Γλυκάνισο	Τουρκία	οκάδες
Γεώμηλα	Τουρκία	
Γλυκάνισο	Τουρκία	οκάδες
Δέρματα ακατέργαστα	Αίγυπτος, Τουρκία	οκάδες
Δέρματα κατεργασμένα	Αίγυπτος, Αυστρία, Ρουμανία, Τουρκία	οκάδες
Ελαιοπυρήνας	Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Ελιές	Αίγυπτος, Ρουμανία, Τουρκία	οκάδες
Ενδυμασίες	Τουρκία	
Ζώα διάφορα	Τουρκία	κομμάτια
Καπνός	Ελλάδα, Μασσάουα	οκάδες
Καρύδια	Αίγυπτος, Τουρκία	οκάδες, πινάκια
Καυσόξυλα	Τουρκία	στατήρες
Κεραμίδια	Τουρκία	κομμάτια
Κεραμικά σκεύη	Τουρκία	κομμάτια
Κεράτια	Ιταλία, Ρωσία	καντάρια
Κίτρα	Αγγλία, Αμερική, Αυστρία, Ιταλία, Τουρκία	κομμάτια, οκάδες
Κοκκάρι	Τουρκία	οκάδες
Κονιάκ	Τουρκία	οκάδες

²⁵ Βλ. Α. Ν. Δημητρίου, «Αμπέλι, κρασί, ελιά, λάδι» ό.π., σελ. 359.

Κουκούλια	Γαλλία	οκάδες
Κρασί (διάφορα)	Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Τουρκία	φορτία
Κρεμμύδια	Αγγλία, Αίγυπτος, Τουρκία	καντάρια
Κυπαρισσόλαδο	Τουρκία	
Λάδι	Αυστρία, Ελλάδα, Ιταλία, Τουρκία, Ρωσία	οκάδες
Λεμόνια/πορτοκάλια	Αυστρία, Ρουμανία, Ρωσία, Τουρκία	κομμάτια
Λουκούμα	Τουρκία	οκάδες
Μέλι	Αυστρία, Τουρκία	οκάδες
Μεταλλεύματα	Αγγλία	καντάρια
Μετάξι	Τουρκία	οκάδες
Ξύδι	Αίγυπτος, Τουρκία	οκάδες
Ξυλάνθρακες	Αίγυπτος, Ελλάδα, Τουρκία	καντάρια
Ξυλεία	Ελλάδα, Τουρκία	
Ξυλοκέρατα/χαρούπια	Αγγλία, Γαλλία, Ιταλία	καντάρια
Οινόλασπη	Γαλλία, Ιταλία	οκάδες
Οινόπνευμα	Τουρκία	οκάδες
Οπώραι	Τουρκία	
Οστά ζώων	Αγγλία	καντάρια
Πέδιλα και σανδάλια	Τουρκία	ζεύγη, κομμάτια
Πλοιάρια-λέμβοι	Τουρκία	
Ρακή	Αγγλία, Αίγυπτος, Τουρκία	οκάδες, καντάρια
Ρούμι εγχώριας παραγωγής	Τουρκία	οκάδες
Σαπούνι	Αίγυπτος, Τουρκία	οκάδες
Σούμα	Αίγυπτος, Τουρκία	φορτία
Σταφίδα μαύρη	Αυστρία, Γαλλία, Μασσαλία, Ολλανδία, Τεργέστη, Τουρκία	στατήρες, καντάρια
Σταφίδα μοσχάτη	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία, Ολλανδία	καντάρια
Σταφίδα ροζακιά	Αίγυπτος, Ρουμανία, Αυστρία	καντάρια
Σταφίδα σουλτανίνα	Αυστρία	καντάρια
Σύκα	Τουρκία	οκάδες
Ταμβακόμαλλα	Τουρκία	οκάδες
Τρίχινι σάκοι	Αίγυπτος, Αυστρία, Τουρκία	ζεύγη
Τρυγία	Γαλλία	οκάδες
Τυρί	Τουρκία	οκάδες

Υποδήματα	Τουρκία	ζεύγη
Υφάσματα	Αυστρία, Τουρκία	κομμάτια
Φλοιός πεύκης	Τουρκία	στατήρες
Χαλκός παλαιός	Τουρκία	οκάδες

2.2: Εισαγόμενα είδη - Χώρες προέλευσης των εμπορευμάτων

Η Σάμος εισήγε πληθώρα τουρκικών προϊόντων: δημητριακά και αλεύρι, ζώα, αιγότριχες και δέρματα (κατεργασμένα και ακατέργαστα), σφάγια, άλειμμα και σαπούνι, πήλινα αγγεία, βελανίδια, τυριά, όσπρια, χαλβά, στραγάλια, ρούμι και γλυκάνισο, καπνό και τουμπεκί, βαμβάκι, μαλλί, *αμπάδια* (χοντρά υφάσματα), ρούχα και παπλώματα, θειάφι, κάρβουνο, κερί, *βέργιες* και *δούγκες*, χαλκό και πετρέλαιο. Επίσης, εισήγε σίδηρα, ατσάλι, υφάσματα, ρύζι, σεντόνια και άλλα βαμβακερά είδη, αποικιακά προϊόντα και μετάξι από την Αγγλία.²⁶

Από Ευρωπαίους εμπόρους εισάγονταν στη Σάμο, μέσω των τουρκικών λιμανιών, διάφορα αποικιακά προϊόντα όπως ρύζι, ρυζάρια, ζάχαρη, καφές, πιπέρι, μουστάρδα, σαρδέλες, αστακοί, μορταδέλες, τόνοι, χοιρομέρια, μπισκότα και σοκολάτες, χαβιάρι και παστά ψάρια. Παραγγελίες για ευρωπαϊκά υφάσματα -μάλλινα, μεταξωτά, βαμβακερά και λινά- προερχόμενα κυρίως από την Αγγλία, τη Γαλλία και τη Σκωτία. Αλλά και έτοιμα ενδύματα, καπέλα, αδιάβροχα και ομπρέλες, εκτελούσαν Σάμιοι έμποροι σε διάφορες αγορές, κυρίως στον Φραγκομαχαλά της Σμύρνης. Από τις ίδιες αγορές οι Σάμιοι έμποροι προμηθεύονταν, μετά από παραγγελία, οικιακά είδη, τάπητες και έπιπλα, μύρες, γαλλικά και ισπανικά κρασιά και μεταλλικά νερά Βισύ. Άλλες παραγγελίες περιλάμβαναν μηχανήματα, και, συγκεκριμένα, πιεστήρια και αντλίες οι οποίες χρησιμοποιούνταν στα πλοία, καθώς και σε κατοικίες, ελαιοτριβεία, σαπωνοποιεία και οινοποιεία του νησιού.²⁷

Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η καλλιεργήσιμη γη κάλυπτε το ¼ περίπου της επιφάνειας του νησιού. Γι' αυτό η πείρα είχε διδάξει τους γεωργούς ότι συνέφερε να καλλιεργούν καπνό, ελιές και αμπέλια, παρά σιτάρι, γιατί το σιτάρι και το αλεύρι το προμηθεύονταν, κυρίως, από την εύφορη δυτική Μικρά Ασία. Το σιτάρι, το οποίο προερχόταν από τη Τουρκία, κάλυπτε σχεδόν το ¼ της αξίας των εισαγόμενων προϊόντων, ενώ το αλεύρι, που η Σάμος το προμηθευόταν από το εξωτερικό άγγιζε το 10% του συνόλου των εισαγωγών.

Είναι γνωστό ότι χιλιάδες Σάμιοι, περισσότεροι από 5.000 με τον “καπετάνιο” αρχηγό τους και πλήρη οργάνωση, μετέβαιναν ετησίως στις απέναντι από το νησί περιοχές της Μικράς Ασίας για να εργαστούν ως καλλιεργητές και θεριστές. Εκεί υπήρχαν μεγάλα κτήματα τα οποία έσπερναν οι ιδιοκτήτες, αλλά εξαιτίας της έλλειψης θεριστικών μηχανών απαιτούνταν πλήθος εργατών για τον θερισμό, οι οποίοι κατέφθαναν από διάφορα μέρη. Ένα από αυτά ήταν και η Σάμος. Οι Σάμιοι εργάτες, οργανωμένοι σε ομάδες των 10-20 ατόμων, μετέβαιναν μαζί με τον αρχηγό τους, ο οποίος πήγαινε τον Μάιο στη Μικρά Ασία για να συμφωνήσει με τους ιδιοκτήτες για το μέγεθος της δουλειάς, την αμοιβή τους και το χρόνο έναρξης του θερισμού. Όταν επέστρεφε στο νησί οργάνωνε

²⁶ Βλ. Νίκος Μέλιος, “Όψεις της οικονομικής ζωής της Σάμου τον 19ο αιώνα (στοιχεία για τους βασικούς κλάδους της οικονομικής της δραστηριότητας, μέσα από τις Βρετανικές προξενικές εκθέσεις)”, στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 2002, σελ. 21.

²⁷ Βλ. Γ. Μουτάφης, “Η παρουσία Σαμίων στη Μικρά Ασία και Αίγυπτο”, *ό.π.*, σελ. 104-105.

την ομάδα του, τους λεγόμενους *Πιριτιανούς*, και όταν έφθανε ο καιρός, αναχωρούσαν από το Τηγάνι (σημ. Πυθαγόρειο) για τα παράλια της Μικράς Ασίας με μικρά ιστιοφόρα πλοία. Η πληρωμή τους σε είδος ήταν τα *θεριστικά*, τα οποία μεταφέρονταν στη Σάμο τον Αύγουστο ή τον Σεπτέμβριο, οπότε οι ιδιοκτήτες των σπαρτών συγκέντρωναν τη συγκομιδή τους. Τα εξαγόμενα *θεριστικά* από τη Τουρκία, ήταν *απαλλαγμένα* από κάθε φόρο, σύμφωνα με σουλτανικό φερμάνι του 1839, αλλά και κατά την εισαγωγή τους στο νησί. Ενδεικτικά, το 1896 μετέβησαν στη Μικρά Ασία 1.636 άτομα ως θεριστές και εισήχθησαν ως *θεριστικά* περίπου 30.241 *κοιλιά* σιταριού, 1.541 *κοιλιά* κριθάρι ή βρώμη και 206 *κοιλιά* όσπρια.²⁸ Αυτή η πρόσκαιρη μετανάστευση απέφερε ύστερα από μεγάλη ταλαιπωρία μία γλισχρή οικονομική πρόσοδο στους φτωχούς θεριστές, δηλαδή μικρή ποσότητα καρπού και αχύρου, αλλά και ζημιές στην υγεία τους.²⁹

Εικόνα 5: Σαμιώτες θεριστές στο Ακμπουκί της Μικράς Ασίας (φωτ. Alfred Phillipson, 1904)³⁰

Το δεύτερο κατά σειρά εισαγόμενο είδος (της τάξης του 1/10 της ετήσιας συνολικής αξίας) ήταν τα ακατέργαστα δέρματα, που προέρχονταν κυρίως από την Αίγυπτο και τις βαλκανικές χώρες, αλλά και από την Αμερική, προς το τέλος του αιώνα, όταν οι εισαγωγές είχαν τριπλασιαστεί. Ακολουθούσαν τα εισαγόμενα ζώα (γύρω στο 7% της συνολικής αξίας), προερχόμενα από τη Τουρκία για να χρησιμοποιηθούν είτε ως υποζύγια είτε για το κρέας τους. Το προϊόν που εμφάνιζε

²⁸ Βλ. Νικόλαος Ι. Ζαφειρίου, *Αρχαίον Σάμου*, ό.π., σελ. 159.

²⁹ Βλ. Ι. Ν. Κουμανούδης, “Ανεμομυλιακά Σάμου-μια πρώτη επαφή” *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Δ' (1999-2000), Αθήνα 2000, σελ. 347-388.

³⁰ Βλ. Ν. Κόγιας, *Σάμος 1862-1920*, ό.π., σελ. 164, σχετικά με τη φωτογραφία: Το Ακμπουκί ή Ακπούκιοι, παραθαλάσσιο χωριό στην κοιλάδα του Μαιάνδρου, ανήκε στο σαντζάκι Αϊδινίου και κατοικούνταν από Σαμιώτες μικρέμπορους, γεωργούς και ψαράδες. Οι άντρες της φωτογραφίας μεταφέρουν στάχυα για αλώνισμα χρησιμοποιώντας ένα χωρίς τροχούς μεταφορικό μέσο, το “κουζάκ”. Στις πλευρές μιας ξύλινης βάσης τοποθετούσαν κάθετα σανίδια ή κλωνάρια, ώστε να συγκρατούν πολλά δεμάτια σταχυών που φόρτωναν πάνω στη βάση. Η κατασκευή αυτή ήταν ζεμένη σε δύο βόδια και το κάτω μέρος της το έντυναν με λαμαρίνα για να γλιστρά στο έδαφος. Με αυτόν τον τρόπο ήταν ευκολότερη η μεταφορά των δεμάτων, ιδίως στα μεγάλα αλώνια. Στο βάθος διακρίνεται η θάλασσα και στην άκρη δεξιά ένας ανεμόμυλος. Το “κουζάκ” το περιγράφει ο Νικόλαος Δημητρίου στα *Λαογραφικά της Σάμου*, τ. Β', Αθήνα 1986, σελ. 75-76.

μια μεγάλη σχετικά αναλογία (16% του συνόλου των εισαγωγών) ήταν το οινόπνευμα, το οποίο προμηθευόταν η Σάμος, κυρίως, από τις αγορές της Γερμανίας και της Αυστρίας. Όσο για τα υφάσματα και τα νήματα δυτικο-ευρωπαϊκής προέλευσης, αλλά και τουρκικής και ελληνικής, οι εισαγωγές τους κυμαίνονταν, συνολικά, γύρω στο 8% των εισαγόμενων εμπορευμάτων. Γενικότερα, τα 2/3 των εισαγόμενων ειδών προέρχονταν από τη Τουρκία, αν και οι εισαγωγές ευρωπαϊκών εμπορευμάτων (αποικιακών και βιομηχανοποιημένων ειδών) άρχισαν από τη δεκαετία του 1880-1890 και μετά να παρουσιάζουν μια σχετική άνοδο, ιδιαίτερα σε δευτερεύοντα προϊόντα, όπως τα ποτά.³¹

Πίνακας 5: Προϊόντα που εισάγονταν στη Σάμο

ΕΙΔΟΣ	ΧΩΡΕΣ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ	ΜΟΝΑΔΑ ΖΥΓΙΣΗΣ
Αγγεία πήλινα	Γαλλία, Ελλάδα, Ιταλία, Τουρκία	κομμάτια
Αιγότριχες	Τουρκία	οκάδες
Άλειμμα	Αυστρία, Ιταλία, Ρωσία, Τουρκία	οκάδες
Άλευρα	Αυστρία, Γαλλία, Ρουμανία, Ρωσία, Τουρκία	οκάδες
Αμπάδες	Βουλγαρία, Γαλλία, Τουρκία	κομμάτια
Άνθρακες	Τουρκία	καντάρια
Αποικιακά είδη	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Αραβόσιτοι και νταριά	Τουρκία	κοιλιά
Αρώματα	Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία	
Ασβέστης	Γαλλία, Τουρκία	καντάρια, στατήρες
Αυγά	Τουρκία	
Αυγοτάραχο	Τουρκία	οκάδες
Βακαλιάρος	Γαλλία	οκάδες
Βαμβάκι	Αυστρία, Ιταλία, Τουρκία	οκάδες
Βαφές διάφορες	Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Τουρκία	οκάδες
Βελανίδι	Αυστρία, Γαλλία, Τουρκία	καντάρια, στατήρες
Βεργιά και δούγκες	Αυστρία, Γαλλία, Τουρκία	
Βιβλία διδακτικά	Ελλάδα, Τουρκία	
Βόδια	Τουρκία	κεφάλια
Βούτυρο	Αυστρία, Ελλάδα, Ρωσία, Τουρκία	οκάδες
Βρίζα	Τουρκία	κοιλιά
Γαϊάνθρακες	Αγγλία, Ελλάδα, Τουρκία	καντάρια

³¹ Βλ. Γ. Μουτάφης, “Η παρουσία Σαμίων στη Μικρά Ασία και Αίγυπτο”, *ό.π.*, σελ. 104-105

Γλυκάνισο	Τουρκία	οκάδες
Δέρματα κατεργασμένα	Αίγυπτος, Γαλλία, Ελλάδα, Ιταλία, Τουρκία	
Δέρματα ακατέργαστα	Αμερική, Αίγυπτος, Βέλγιο, Βουλγαρία, Γαλλία, Ελλάδα, Ρουμανία, Τουρκία	
Δούγαι βαρελιών	Αυστρία, Γερμανία, Τουρκία	δέματα, κομμάτια
Εδώδιμα διάφορα	Τουρκία	
Εκκλησιαστικές εικόνες	Ρωσία, Τουρκία	
Έλαια αρωματικά	Γαλλία, Τουρκία	
Ελαιοβαφές	Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία	
Ελιές	Τουρκία	οκάδες
Ενδύματα έτοιμα	Αυστρία, Τουρκία	
Έπιπλα	Αίγυπτος, Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Τουρκία	
Έπιπλα και σκεύη πλοίων	Αυστρία, Γαλλία, Τουρκία	
Ζάχαρη	Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Ολλανδία, Τουρκία	οκάδες
Ζώα διάφορα	Τουρκία	κεφάλια
Ημίονοι	Τουρκία	κεφάλια
Θειόχωμα	Ιταλία, Τουρκία	σάκοι
Ιμάτια διάφορα	Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Τουρκία	
Ινδικό	Αγγλία, Τουρκία	σάκοι
Ίπποι		κεφάλια
Καπνός	Βουλγαρία, Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Καραβόπανα	Αγγλία, Ελλάδα, Μελίτη, Τουρκία	τόπια
Καρφιά	Αγγλία, Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Ελλάδα, Ρωσία, Τουρκία	οκάδες
Καφές	Αγγλία, Αμερική, Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Κεχρί	Τουρκία	κοιλιά
Κεραμευτικά	Γαλλία, Τουρκία	
Κεραμίδια	Γαλλία, Τουρκία	κομμάτια
Κερί	Αγγλία, Αμερική, Τουρκία	οκάδες
Κερί επεξεργασμένο	Αυστρία, Ελλάδα	οκάδες
Κιβώτια	Τουρκία	κομμάτια
Κλειδοκύμβαλα	Αυστρία, Γαλλία	κομμάτι
Κοκκινοχάβιαρα	Ρωσία, Τουρκία	οκάδες

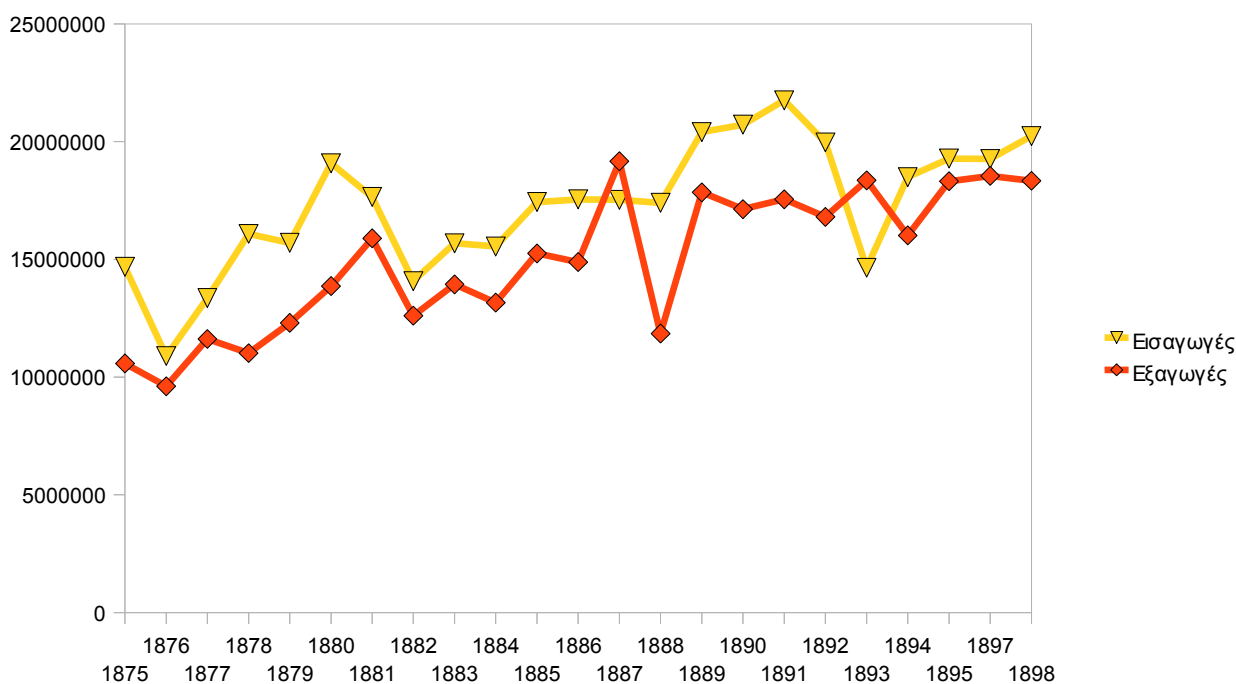

Κόλλα (άμυλο)	Αγγλία, Αυστρία, Ελλάδα, Γαλλία, Ρωσία	πακέτα, οκάδες
Κόφραι	Τουρκία	κομμάτια
Κριθάρι	Αγγλία, Γαλλία, Τουρκία	κοιλιά
Λάδι	Τουρκία	οκάδες
Λευκοσίδηρος	Αυστρία, Γαλλία, Τουρκία	κιβώτια
Λιβάνι	Αγγλία, Αυστρία, Ελλάς, Τουρκία	οκάδες
Λινέλαιο	Αγγλία, Γαλλία, Ελλάδα, Μελίτη, Τουρκία	βαρέλια
Λίπος	Ευρώπη	βαρέλια
Λουκούμια	Ελλάδα	οκάδες
Μαλλιά	Τουρκία	οκάδες
Μαστίχα και μαυρομάστιχο	Τουρκία	οκάδες
Μέλι	Τουρκία	οκάδες
Μεταξόσπορος	Γαλλία, Τουρκία	οκάδες
Μόλυβδος	Αυστρία	οκάδες
Νάποι	Τουρκία	
Νήματα	Αγγλία, Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Ξυλάνθρακες	Ελλάδα, Τουρκία	καντάρια
Ξυλεία	Αυστρία, Ρουμανία, Τουρκία	
Όνοι	Τουρκία	κεφάλια
Οπώραι	Αίγυπτος, Ευρώπη, Τουρκία	οκάδες
Όσπρια διάφορα	Τουρκία	οκάδες
Οστεόκολλα	Τουρκία	
Οστρακοδέρματα	Γαλλία, Ιταλία, Τουρκία	οκάδες
Πανιά	Αγγλία, Ελλάδα, Τουρκία	
Παπλώματα	Τουρκία	κομμάτια
Πάσται	Αυστρία, Ελλάδα, Ιταλία	οκάδες
Παστά ψάρια	Αγγλία, Αίγυπτος, Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Ιταλία, Ολλανδία, Τουρκία	οκάδες
Πετρέλαιο	Αίγυπτος, Αμερική, Ελλάδα, Ιταλία, Μελίτη, Ρουμανία, Ρωσία, Τουρκία	κιβώτια
Πιπέρι	Αγγλία, Αυστρία, Ελλάδα, Τουρκία	κιβώτια, οκάδες
Πλάκες και μάρμαρα	Ελλάδα	
Πίσσα και κατράμι	Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Πίτουρα	Τουρκία	οκάδες

Πορσελάνη, τσιμέντο	Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Τουρκία	καντάρια
Ποτά ευρωπαϊκά	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Ιταλία, Τουρκία	φιάλες
Πούδρα	Ελλάς	οκάδες
Ραπτομηχανές	Αγγλία, Αμερική, Γερμανία, Τουρκία	κομμάτια
Ρητίνη	Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Ρητινόπισσα	Αυστρία, Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Ροκέται	Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Ρολόγια	Γαλλία, Γερμανία	κομμάτια
Ρούδι	Αυστρία, Τουρκία	καντάρια
Ρούμι	Αγγλία, Αμερική, Αυστρία, Τουρκία	γαλόνια
Ρύζι	Αγγλία, Αίγυπτος, Αυστρία, Ελλάδα, Ιταλία, Τουρκία	οκάδες
Σάκοι άδειοι	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία, Τουρκία	κομμάτια
Σαπούνι	Αυστρία, Γαλλία, Τουρκία	οκάδες
Σάρωθρα, ψίαθοι	Τουρκία	κομμάτια
Σιδερένια εργαλεία και σκεύη	Αγγλία, Αυστρία, Γερμανία, Ελλάδα, Τουρκία	κομμάτια
Σίδηρος	Αγγλία, Αυστρία, Ελλάδα, Ρωσία, Τουρκία	οκάδες
Σίκαλη	Τουρκία	κοιλιά
Σιτάρι	Τουρκία	κοιλιά
Σιτηρά	Αγγλία, Τουρκία	κοιλιά
Σκάγια	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία, Τουρκία	οκάδες
Σπερματζέτα	Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Ρωσία	πακέτα
Σπερματοκήρα	Αυστρία, Ελλάδα	οκάδες
Σπίρτα	Αυστροουγγαρία, Γαλλία, Ρουμανία, Ρωσία	οκάδες
Σόδα	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία	καντάρια
Σουσάμι	Τουρκία	οκάδες
Στουπέτζι	Αυστρία, Ιταλία, Τουρκία	κιβώτια
Στραγάλια	Γαλλία, Τουρκία	οκάδες
Στυπίον	Τουρκία	οκάδες
Σχοινάλευρο	Τουρκία	οκάδες
Σχοινί	Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Ιταλία, Ρωσία, Τουρκία	οκάδες
Τάπητες	Γαλλία, Τουρκία	οκάδες
Τουμπεκί	Περσία, Τουρκία	οκάδες
Τρωγάλια	Τουρκία	οκάδες
Τσιγαρόχαρτα	Τουρκία	
Τυρί	Αγγλία, Γαλλία, Ελλάδα, Ιταλία, Ολλανδία, Τουρκία	οκάδες

Υαλικά διάφορα	Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Ελλάδα, Τουρκία	
Υφάσματα	Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Ελλάδα, Τουρκία	
Φάρμακα	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Τουρκία	
Φέσια και καπέλα	Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Τουρκία	κομμάτια
Φλοιός πίτυκα	Αυστρία, Τουρκία	καντάρια, στατήρες
Φωσφορικά πυρεία	Αυστρία, Γαλλία, Ιταλία, Τουρκία	κιβώτια
Χαβιάρι μαύρο	Ρωσία	οκάδες
Χαλβάς και ταχίνι	Τουρκία	οκάδες
Χαλκός	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία, Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Χάλυβας	Αγγλία, Αυστρία, Γαλλία, Γερμανία, Ελλάδα, Τουρκία	οκάδες
Χαρτί γραφής	Αυστρία	
Χάρτες	Αυστρία, Γαλλία, Τουρκία	δεσμίδες
Χρηματοκιβώτια	Αυστρία	
Ψαρέλαιο	Τουρκία	βαρέλια
Ψήκτραι	Τουρκία	δωδεκάδα

2.3: Σύγκριση εξαγωγών – εισαγωγών – Το εμπορικό ισοζύγιο

Διάγραμμα 1: Στατιστική της κίνησης του εσωτερικού εμπορίου της Ηγεμονίας της Σάμου (σε τρέχοντα τουρκικά γρόσια)³²

Από τη μελέτη αυτού του διαγράμματος διαπιστώνουμε ότι κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα το εξωτερικό εμπόριο του νησιού είχε πλέον αποκτήσει μια πάγια μορφή. Παρατηρούμε ότι οι συνολικές ετήσιες αξίες των εισαγωγών -με εξαίρεση μόνο το 1887 και το 1893- υπερτερούσαν έναντι των αντίστοιχων αξιών των εξαγωγών. Κατά καιρούς παρατηρείται επίσης μεγάλο έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών -όπως τα έτη 1878, 1880, 1888 και 1891- λόγω της περιορισμένης ζήτησης της σταφίδας και του κρασιού στις διεθνείς αγορές, αλλά και λόγω της σταθερής αύξησης των εισαγωγών ξένων προϊόντων. Η πρώτη φάση συνδέεται με την κυριαρχία της σταφίδας και στη συνέχεια με την άνοδο της γαλλικής ζήτησης για κρασί, για μια ορισμένη περίοδο. Η φάση της κάμψης συνδέεται με τη σταφιδική κρίση, ενώ η τρίτη φάση με την άνοδο της ζήτησης για καπνό.³³

³² Τα στοιχεία προέρχονται από τις *Επετηρίδες Ηγεμονίας Σάμου* για την εξεταζόμενη εποχή.

³³ Βλ. Γ. Μουτάφης, “Η παρουσία Σαμίων στη Μικρά Ασία και Αίγυπτο”, *ό.π.*, σελ. 102-114· Βλ. επίσης, Θανάσης Καλαφάτης, “Τραπεζικές παρεμβάσεις”, *ό.π.*, σελ. 28-30.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Σάμος, αν και συμμετείχε ενεργά στον επαναστατικό αγώνα των Ελλήνων για την απελευθέρωση από τον οθωμανικό ζυγό, αποκλείστηκε, το 1830, από τα όρια του νεοϊδρυθέντος ελληνικού κράτους, όπως όριζε το Πρωτόκολλο της Ανεξαρτησίας, που υπογράφηκε στο Λονδίνο το ίδιο έτος. Βασική αιτία αυτής της εξέλιξης ήταν οι βλέψεις των Μεγάλων Δυνάμεων για την περιοχή του Αιγαίου. Έτσι, αν και οι Σάμιοι δεν το επιθυμούσαν, επιβλήθηκε στο νησί το καθεστώς της Ηγεμονίας. Επρόκειτο για ένα ιδιότυπο καθεστώς με το οποίο η Σάμος κηρύχθηκε αυτόνομη Ηγεμονία φόρου υποτελής στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τελώντας υπό την εγγύηση και την προστασία των Δυνάμεων, Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία. Με την Οργανική Διάταξη ή Προνομιακό Χάρτη του 1832 δόθηκαν προνόμια και ορίστηκε ο τρόπος διοίκησης του νησιού.

Ωστόσο, οι όροι του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου και αυτοί της Οργανικής Διάταξης δεν έγιναν δεκτοί από τους Σάμιους, που είχαν πέσει θύματα της ευρωπαϊκής διπλωματίας. Αντίθετα, συνέχισαν τον αγώνα τους μέχρι το 1834, με στόχο να ενσωματωθούν στην Ελλάδα. Βέβαια, η αντίστασή τους οδήγησε τόσο τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις όσο και την Υψηλή Πύλη στη λήψη δραστηκότερων μέτρων, ώστε ο σαμιακός πληθυσμός να πειστεί για τα οφέλη που θα απολάμβανε, σε περίπτωση που θα δήλωνε υποταγή στο Σουλτάνο.

Η Σάμος λοιπόν, νησί του ανατολικού Αιγαίου, ανήκε στις αυτόνομες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αυτοδιοικούνταν με Ηγεμόνα διοριζόμενο από την Υψηλή Πύλη και με τοπική κυβέρνηση. Παράλληλα όμως ανήκε στον ελληνικό πολιτισμικό χώρο, κατοικούνταν από Έλληνες και δεν είχε στο έδαφος της μουσουλμάνους, εκτός από τη μικρή κατά καιρούς οθωμανική στρατιωτική φρουρά.

Η οικονομία του νησιού ήταν και παρέμεινε αγροτική. Οι κλιματολογικές συνθήκες και το γόνιμο έδαφος ήταν ευνοϊκοί παράγοντες για την καλλιέργεια μιας ποικιλίας γεωργικών προϊόντων. Τα παραγόμενα προϊόντα κάλυπταν τις ανάγκες των ντόπιων για αυτοκατανάλωση και όταν υπήρχε πλεόνασμα εξάγονταν, κυρίως σε χώρες της δυτικής Ευρώπης και της Βαλκανικής Χερσονήσου, στη Μικρά Ασία και στην Ελλάδα. Ανάμεσα στα κυριότερα γεωργικά παράγωγα που εξάγονταν ήταν το λάδι, οι ελιές, οι σταφίδες, το κρασί, τα χαρούπια, τα εσπεριδοειδή και τα κρεμμύδια. Τα παραγόμενα δημητριακά δεν κάλυπταν τις ανάγκες του νησιού με αποτέλεσμα πολλοί Σάμιοι να μεταβαίνουν τους θερινούς μήνες στη Μικρά Ασία για να εργαστούν ως θεριστές, υπό άθλιες συνθήκες εργασίας, ώστε να εξασφαλίσουν τις ετήσιες ανάγκες της οικογένειάς τους σε σιτηρά.

Στα μέσα του 19ου αιώνα, μεγάλες εκτάσεις αμπελιών της Ευρώπης προσβλήθηκαν από την ασθένεια της φυλλοξήρας. Τότε η ζήτηση στην εξωτερική αγορά γεωργικών προϊόντων, κυρίως της σταφίδας και του κρασιού, αυξήθηκε κατακόρυφα από χώρες της Ευρώπης –ιδίως από τη Γαλλία,

λόγω της φυλλοξήρας που έπληξε τους αμπελώνες της- παρακινώντας, έτσι, πολλούς Σάμιους να επεκτείνουν τα αμπέλια τους. Πολλοί έσπευσαν να φυτέψουν κλήματα, ενώ στην Ευρώπη η περίοδος εξυγίανσης των αμπελιών δεν στάθηκε ιδιαίτερα χρονοβόρα. Στα τέλη του 19ου αιώνα, η φυλλοξήρα μεταφέρθηκε και στη Σάμο, μολύνοντας μεγάλες εκτάσεις αμπελιών. Αυτές οι εξελίξεις υπήρξαν, πρόσκαιρα, καταστροφικές για την οικονομία του νησιού. Γι' αυτό οι Σάμιοι αναγκάστηκαν να στραφούν σε άλλες εναλλακτικές εμπορευματικές καλλιέργειες, κυρίως στην καλλιέργεια του καπνού.

Παράλληλα, με την αγροτική παραγωγή, οι περισσότεροι κάτοικοι του νησιού είχαν στην ιδιοκτησία τους και ζώα, τα οποία εξέτρεφαν, με σκοπό κυρίως την αυτοκατανάλωση. Μεταξύ αυτών ήταν τα αιγοπρόβατα, τα πουλερικά και τα μελίσια. Όμως, εξαιτίας των διαμαχών που λάμβαναν χώρα σχετικά με τον τόπο και τον τρόπο βοσκής των κοπαδιών, η κτηνοτροφική παραγωγή ήταν, μάλλον, περιορισμένη. Ας σημειωθεί ότι στη Σάμο υπήρχε και σηροτροφία. Επίσης, λόγω της πληθώρας ψαριών στη γύρω από το νησί θάλασσα, ορισμένοι κάτοικοι το νησιού ασχολούνταν επαγγελματικά με την αλιεία.

Όσον αφορά τη βιομηχανική ανάπτυξη της Σάμου υπό το ηγεμονικό καθεστώς, τον 19ο αιώνα, αν και αυτή υποβοηθήθηκε από τους θεσμούς της αυτονομίας, καθυστέρησε, σε σύγκριση με άλλες περιοχές του Αιγαίου, Σμύρνη, Βόλο και Σύρο, όπου πριν από πολλά χρόνια λειτουργούσαν λιμάνια και είχε αναπτυχθεί ένας αστικός χώρος. Αντίστοιχα στην Ελλάδα, αφού είχε προηγηθεί η ανάλογη προετοιμασία από το εμπόριο και τη ναυτιλία με τη συσσώρευση κεφαλαίων, τη δημιουργία εμπορικών κέντρων και λιμανιών (όπως ήταν η Ερμούπολη, ο Πειραιάς και η Πάτρα) η εκβιομηχάνιση απογειώθηκε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1860-1870, ενώ η αντίστοιχη απογείωση για τη σαμιακή Ηγεμονία έλαβε χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1880-1890. Αυτή η καθυστέρηση θα μπορούσε να ερμηνευτεί αν συνυπολογίσουμε αφενός μεν την απαγόρευση που είχε επιβληθεί σ' αυτό το αυτόνομο -υποτελές στην Υψηλή Πύλη- κρατίδιο να αναπτύξει εξωτερικές σχέσεις, αλλά και τραπεζικό-πιστωτικό σύστημα, αφετέρου δε την περιορισμένη έκταση και θέση του νησιού στον ενιαίο οικονομικό χώρο, όπου ήταν έντονος ο οικονομικός και πολιτικός ανταγωνισμός των ευρωπαϊκών κεφαλαίων, γεγονός που δυσκόλευε και περιόριζε τις τοπικές επιχειρηματικές δραστηριότητες.

Παρ' όλα αυτά, η συσσώρευση κεφαλαίων, τόσο από το εμπόριο στον άξονα Ρωσίας – Κωνσταντινούπολης – Σμύρνης – Κύπρου – Αλεξάνδρειας, στον οποίο κινούνταν οι Σάμιοι έμποροι, όσο και από τις τοκογλυφικές δραστηριότητες, που αποτελούσαν συνήθη πρακτική στην Ηγεμονία, άνοιξαν τον δρόμο για την εκβιομηχάνιση του νησιού, έστω και καθυστερημένα. Οι βιομηχανικοί κλάδοι που αναπτύχθηκαν στη Σάμο ήταν κυρίως η καπνοβιομηχανία, η βυρσοδεψία, η ποτοποιία, η σαπωνοποιία, η ταπητουργία και η παραγωγή ειδών αγγειοπλαστικής. Όσον αφορά

τη σαμιακή βυρσοδεψία, αυτή βρήκε πρόσφορο έδαφος ανάπτυξης, λόγω της αυξημένης ζήτησης επεξεργασίας δερμάτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου και λόγω του ότι οι Σάμιοι είχαν εύκολη πρόσβαση σε πρώτες ύλες όχι μόνο από το νησί, αλλά και από τις απέναντι περιοχές της Μικράς Ασίας, που αποτελούσαν μια μορφή ενδοχώρας για τη Σάμο. Από την άλλη πλευρά, η ανάπτυξη της καπνοβιομηχανίας οφείλεται στην καλλιέργεια καπνού, ως εναλλακτική εμπορευματική καλλιέργεια, αφότου τα περισσότερα αμπέλια του νησιού προσβλήθηκαν από τη φυλλοξήρα τη δεκαετία του 1880-1890.

Η εκβιομηχάνιση στην επικράτεια της Ηγεμονίας ήταν ένα από τα στοιχεία του εκσυγχρονισμού που χαρακτηρίζει, κατά το β' μισό του 19ου αιώνα, τις νησιωτικές περιοχές που ανήκαν στην ελληνική επικράτεια. Η στροφή προς τη βιομηχανία δεν ήταν μια εύκολη διαδικασία, εξαιτίας του αγροτικού χαρακτήρα της οικονομίας, αλλά υποστηρίχθηκε από την ηγεμονική διοίκηση και από την τοπική κυβέρνηση, καθώς και από τους προκρίτους που συγκροτούσαν κατ' έτος τη γενική Συνέλευση των Πληρεξουσίων.

Τα περισσότερα εμπορεύματα υποβάλλονταν σε άμεσους και έμμεσους φόρους. Μετά το 1850 έγιναν μεταρρυθμίσεις στο φορολογικό σύστημα και ως άμεσοι φόροι ορίστηκαν η *δεκάτη*, η *σχολειακή* (ή εκπαιδευτική) εισφορά, ο φόρος οδοποιίας, ο φόρος οικοδομών και επιτηδεύματος, ο φόρος αιγοπροβάτων και μελισσιών και ο δημοτικός φόρος. Έμμεσοι φόροι ήταν οι τελωνειακοί δασμοί και τα διάφορα τέλη, δηλαδή δικαστικά, λιμενικά, ναυτιλιακά, άλατος, σχολικά, διαμονητήρια, ταχυδρομικά και τηλεγραφικά, τα δια σφραγιστού χάρτη τέλη και φόροι υπέρ του λιμένος Καρλοβασίων.

Για μεγάλο χρονικό διάστημα, μέχρι το 1885, το σύστημα εμπορίας των αγροτικών προϊόντων στηρίχθηκε στον θεσμό των μεσιτών και στη συνέχεια, μέχρι το τέλος της Ηγεμονίας, στον θεσμό των δημόσιων ζυγιστών. Οι μεσίτες ήταν πολίτες Σάμιοι με μόνιμη και σταθερή διαμονή στην Ηγεμονία. Διορίζονταν από τον Ηγεμόνα σε κάθε δήμο, αφού έδιναν προηγουμένως χρηματική ή κτηματική εγγύηση. Κανείς έμπορος δεν μπορούσε να αγοράσει απευθείας προϊόντα από τους παραγωγούς, χωρίς τη μεσολάβηση ενός μεσίτη. Οι μεσίτες ασκούσαν μεσολαβητική υπηρεσία προς τη διοίκηση, τους εμπόρους και τους παραγωγούς. Παρόμοιο μεσολαβητικό ρόλο έπαιζαν και οι δημόσιοι ζυγιστές οι οποίοι χρησιμοποιούσαν για τη ζύγιση των προϊόντων του δημόσιους στατήρες.

Εν κατακλείδι, το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, ήταν περίοδος ακμής για την οικονομία και το εμπόριο της Σάμου, σύμφωνα με τα δεδομένα της εποχής. Πρόκειται για ένα μικρό νησί που αποτέλεσε μια ιδιότυπη περίπτωση αυτόνομου κρατιδίου με αξιόλογη παρουσία στο διεθνές οικονομικό προσκήνιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΠΗΓΕΣ:

1. Εφημερίδες:

- Ευνομία, αρ. φ. 19 της 27ης Ιουλ. 1895
- Σάμος, αρ. φ. 1496 της 26-08-1892
- , αρ. φ. 1492 της 29-07-1892

2. Έγγραφα από ΓΑΚ Σάμου, Αρχείο ΗΔΓ, σειρά 2/1 Βιομηχανία – Εμπόριο, φάκ. 1880-1912

B. ΜΕΛΕΤΕΣ:

- Αγριαντώνη Χριστίνα, “Η ελληνική οικονομία στον πρώτο βιομηχανικό αιώνα” στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1700-2000*, (επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος), Αθήνα 2003, τ. 4^{ος}, σ. 61-74.
- ____ “Η ελληνική οικονομία: η συγκρότηση του ελληνικού καπιταλισμού, 1870-1909”, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1700-2000*, (επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος), τ. 5^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 55-70.
- ____ *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο-Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1986.
- ____ “Φυσικές συνθήκες, κοινωνικές συνθήκες: η ελιά, η μουριά και το αμπέλι την ώρα της βιομηχανίας”, *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας*, αριθ. 11, Αθήνα 1988.
- Αρώνη-Τσίχλη Καίτη, “Το αγροτικό ζήτημα - κοινωνικοί αγώνες στην ελληνική ύπαιθρο”, στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* Βασίλης Παναγιωτόπουλος (επιμ.), εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 5^{ος}, Αθήνα 2003, σ. 79-90.
- Ασδραχάς Ι. Σπύρος, *Ελληνική κοινωνία και οικονομία ιη' και ιθ' αι.*, Αθήνα 1988
- Βακαλόπουλος Απόστολος, *Ιστορία Νέου Ελληνισμού*, τ. Η', *Ιωάννης Καποδίστριας ή η επώδυνη γένεση του ελληνικού κράτους*, Θεσσαλονίκη 1988.
- Βακιρτζής Δ. Ιωάννης, *Ιστορία της Ηγεμονίας της Σάμου 1834-1912*, Αθήνα 2005.
- Βερνίκος Νικόλας, “Αγροτική πολιτική της Ηγεμονίας της Σάμου την εποχή της φυλλοξήρας”. στο *Καρλόβασι Σάμου - ένα νησιωτικό, εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο στο ανατολικό Αιγαίο, Πρακτικά Συνεδρίου*, Αθήνα 2007.
- Γιαννόπουλος Γιάννης, “Η διπλωματία: Ευρωπαϊκοί ανταγωνισμοί και ίδρυση του ελληνικού κράτους” στο Βασ. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 3ος, Αθήνα 2003, σ. 247-266.
- Δερτιλής Γιώργος, *Ελληνική οικονομία (1830-1910) και βιομηχανική επανάσταση*, Αθήνα 1984.

- _____ *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους, 1830-1920*, εκδ. Εστία, τ. Α'-Β', 4^η έκδοση, Αθήνα 2006.
- Δημητρίου Ν. Άλκης, “Αμπέλι-κρασί-ελιά-λάδι στο σαμιακό Τύπο (1895-1941)”, *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Η' (2007-2008), Αθήνα 2009.
- Δημητρίου Νικόλαος, *Λαογραφικά της Σάμου*, τ. Β', Αθήνα 1986.
- Driault Edouard, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών*, μέρος πρώτο, (μτφρ. Λίνα Σταματιάδη), εκδ. Ιστορητής, Αθήνα 1997 [α' γαλλική έκδοση, Παρίσι 1921].
- Ενεπεκίδης Κ. Πολυχρόνης, *Αρχιπέλαγος. Ίμβρος-Τένεδος-Λήμνος-Λέσβος-Χίος-Σάμος-Πάτμος 1800-1923*, Αθήνα 1988.
- Fleming David, *John Capodistrias and the conference of London, 1828-1831*, Thessaloniki 1970.
- Ζαφειρίου Ι. Νικόλαος, *Αρχείον Σάμου*, τ. Δ', Αθήνα 1995.
- Θρασυβούλου Δημήτρης, “Ασφαλιστική Εταιρεία Σάμος” στο *Τοπική ιστορία και αρχεία, Πρακτικά Δημέρου* (Σάμος, 26-27 Απριλίου 1991), Σάμος 1992.
- Ιωαννίδου Σωκράτους - Γάγκου Μιλτιάδου, *Σαμιακή Νομοθεσία, Εν Σάμω, 1875-1900*
- Inalcik Halil - Quartaert Donald, *Οικονομική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, τ. Α' (1300-1600), μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2008.
- Inalcik Halil - Quartaert Donald, *Οικονομική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, τ. Β' (1600-1914), μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, [α' έκδοση στα αγγλικά 1997], Αθήνα 2011.
- Καλατζής Ι. Κώστας, *Το ταμπάκικο, οχτώ διηγήματα*, β' έκδοση, Αθήνα 1992.
- Καλαφάτης Θανάσης, “Τραπεζικές παρεμβάσεις και τοπική οικονομία (Σάμος 1880-1930)” στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. Β', Αθήνα 1998.
- Kasaba Resat, *The Ottoman empire and the world economy: the nineteenth century*, Άλμπανι 1988.
- Κιλουκιώτης Βαγγέλης, “Αρρώστιες του αμπελιού”, στο *Σάμος, η κυρά των αμπελιών*, εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 2000.
- Κόγιας Θ. Ντίνος, *Σάμος 1862-1920 (φωτογραφίες και καρτ ποστάλ)*, Αθήνα 1999.
- Κόμης Κώστας, «Μετανάστευση Σαμίων στην Εύβοια (1834)». *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Α' (1993-1994), εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 1994, σελ. 81-

96.

- Κουμανούδης Ν. Ι., “Ανεμομυλιακά Σάμου - μια πρώτη επαφή”, *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Δ' (1999-2000), Αθήνα 2000, σελ. 347-388.
- Κροκίδης Δημήτρης, “Η παραδοσιακή βιομηχανία της βυρσοδεψίας στα Καρλοβάσια Σάμου” στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα*, πρακτικά συνεδρίου, τ. Β', Αθήνα 1998.
- Λάνδρος Ν. Χρίστος, “Η μετεπαναστατική Σάμος σε υποτέλεια-το πρώτο πρωτόκολλο αλληλογραφίας της Ηγεμονίας (1834-1835)”, εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Σάμος 2001.
- _____ “Ηγεμονία της Σάμου 1834-1912: οργάνωση και εξέλιξη”, στο *Συνταγματικά Κείμενα της Ηγεμονίας*, Αθήνα 2013.
- _____ “Βιομηχανία και εμπόριο στη Σάμο τον 19ο αιώνα. Η περίπτωση του Καρλοβάσου” στο *Καρλόβασι Σάμου. Ένα νησιωτικό, εμπορικό και βιομηχανικό κέντρο στο Ανατολικό Αιγαίο*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 2007.
- _____ “Το λαθρεμπόριο καπνού στη Σάμο και η εταιρεία του οθωμανικού μονοπωλίου Regie 1880-1895”, στο *Η Σάμος στα νεότερα χρόνια*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αθήνα 2002.
- _____ “Εμπόριο και βιομηχανία στη Σάμο 1851-1912, Αρχείο Ηγεμονικού Διοικητικού Γραφείου” στο *Αρχαιακός Δεσμός*, τ. 1, Αθήνα 2004, σελ. 167-176.
- Μέλιος Νίκος, “Όψεις της οικονομικής ζωής της Σάμου τον 19ο αιώνα (στοιχεία για τους βασικούς κλάδους της οικονομικής της δραστηριότητας, μέσα από τις βρετανικές προξενικές εκθέσεις)” στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα*, Πρακτικά Συνεδρίου, τ. Β', εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 1998.
- Μέλιος Νίκος - Μπαφούνη Ευαγγελία, “Το αμπέλι στη σαμιακή αγροτική οικονομία (19ος-20ος αι.): αριθμοί και προβληματισμοί” στο *Σάμος-η κυρά των αμπελιών*, εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 2000.
- Μουτάφης Γ., “Η παρουσία Σαμίων στη Μ. Ασία και την Αίγυπτο κατά την ηγεμονική περίοδο (1875-1912)”. στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα*, Πρακτικά Συνεδρίου, τ. Β', εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 1998.
- Μπέλσης Κωνσταντίνος, “Σαμιακή Πολιτεία (1830-1834). Γεώργιος Λογοθέτης Λυκούργος και διπλωματική διαχείριση του Σαμιακού Ζητήματος”, *Σαμιακές Μελέτες* (2013), έκδοση Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, τ. Ι', Σάμος 2013, σελ. 169-267
- Νόου Νίκος, “Λιμνή Βαθέος, αλιευτικός πλούτος και παράκτιο πολιτιστικό περιβάλλον”, στο *Η πόλη της Σάμου, φυσιογνωμία και εξέλιξη*, πρακτικά συνεδρίου, Αθήνα 1998, σελ. 226-233.
- Οικονόμου Ανδρομάχη, “Σημείωμα για τη βυρσοδεψία στη Σάμο”, *Σαμιακές Μελέτες*, τ. Α' (1993-1994), Αθήνα 1994.

- Πετμεζάς Σωκράτης, “Αγροτική οικονομία”, στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι. 1900-1922: οι απαρχές*, τ. Α 2, Αθήνα χ. χ, σ. 53-86.
- Πιζάνιας Πέτρος, *Οικονομική ιστορία της σταφίδας 1851-1912. Παραγωγή, διεθνής αγορά, διαμόρφωση τιμών, κρίση*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1988.
- Quataert Donald, *Η Οθωμανική αυτοκρατορία-οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα 2006 [α΄ έκδοση στα αγγλικά University Press, 2000].
- Σαρηγιάννης Θεόδωρος, “Η κρίση στη γεωργία της Σάμου το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα, αφετηρία οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων”, στο *Η Σάμος από τα βυζαντινά χρόνια μέχρι σήμερα, Πρακτικά Συνεδρίου*, τ. Β', εκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Σάμου “Νικόλαος Δημητρίου”, Αθήνα 1998.
- Σβορώνος Γεράσιμος, *Σαμιακή Νομοθεσία, εκ του Ηγεμονικού Τυπογραφείου*, Σάμος 1903.
- Σεβαστάκης Δ. Αλέξης, *Τό δημόσιον δίκαιον έν Σάμω κατά την Τουρκοκρατίαν, τήν Έπανάστασιν καί τό Ήγεμονικό καθεστώς*, Θεσσαλονίκη 1959.
- Σίδερης Νικόλαος, *Η ελληνική βιομηχανία. Βιομηχανική παραγωγή και αξία αυτής τα έτη 1953 και 1954*, Αθήνα 1955.
- Σιφναίου Ευρυδίκη, Λέσβος. *Οικονομική και Κοινωνική Ιστορία (1840-1912)*, εκδ. Τροχαλία, Αθήνα 1996.
- Σταματιάδης Ι. Επαμεινώνδας, *Επετηρίς της Ηγεμονίας της Σάμου*, εκ του Ηγεμονικού Τυπογραφείου, Εν Σάμω (1875-1898).
- _____ *Σαμιακά-ιστορία της Σάμου από τα πανάρχαια χρόνια μέχρι το 1890*, τ. Δ', (β' έκδοση μεταγλωττισμένη), Αθήνα 1970.
- Σταυριανού Καλλιόπη, *Αλλαγές στις χρήσεις γης και στο φυσικό περιβάλλον στη Σάμο κατά τον 20ο αιώνα*, διατριβή ειδίκευσης, Θεσσαλονίκη 2009.
- Χαριτάτος Μάνος - Γιακουμάκη Πηνελόπη, *Ιστορία του ελληνικού τσιγάρου*, εκδ. ΕΛΙΑ, β' έκδοση, Αθήνα 1998.
- Χατζηγεωργίου (Γαλάνης) Σταύρος, *Συνδικάτα. Το εργατικό κίνημα των βυρσοδεμεργατών Καρλοβάσου Σάμου 1899-1947*, Αθήνα 2002.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

—100—

ΠΙΝΑΞ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἶδος	Τόποι προελεύσεως	Βάρη	Ποσότης	Ἄξια
Ἄγγελα πήλινα καὶ κεραμευτικά	Τουρκία, Ἰταλία, Γαλλία	κομμάτια	38993	56197
Ἄλειμμα	»	δκάδες	717	3538
Ἄλευρα	» Ρωσία, Αὐστρία	»	750188	1122268
Ἀμπάδες	»	κομμάτια	1502	34270
Ἀραβόσιτος	»	κοιλὰ	790	10880
Ἀσβεστος	»	καντάρια	7016	27629
Ἀδγοτάραχον	»	δκάδες	88	3060
Βάμβαξ	»	»	810	4380
Βαφαὶ ποικίλαι	»	»	»	7246
Βελανίδιον	»	καντάρια	600	30000
Βιβλία διδακτικά	» Ἑλλάς	»	»	17035
Βούτυρος	» Ρωσία Αὐστρία	δκάδες	3924	43908
Γαϊάνθρακ. Ξυλάνθρ	» Ἄγγλία	καντάρια	930	69999
Γλυκάνισον	»	δκάδες	272	1360
Δέρματα ἀκατέργ.	Αἴγυπτος, Βουλγαρία	»	»	426417
» κατεργ.	Τουρκία, Γαλλία, Ἰταλία	»	»	49436
Διάφορα	» Αὐστρία	»	»	14071
Εἶδη ἀποικιακά	» Αὐστρία	»	»	50952
Εἶδη ἱματισμοῦ	» Γερμανία	»	»	53940
Ἐπιπλα οἴκων	» Αὐστρία Γαλλία	»	»	37026
Ἐπιπλα πλοίων	» Αὐστ. Γαλλία	»	»	36626
Ἐφαπλωματὰ	»	κομμάτια	198	9854
Ζάχαρις	» Αὐστρ. Ἑλλάς	δκάδες	82929	247096
Ζῶα διάφορα	»	κεφαλαὶ	16587	941510
Θιόχωμα	» Ἰταλία	σάκκοι	5032	148600
Ἰνδικόν	»	»	32	3270
Καπνός	» Ἑλλάς	δκάδες	95227	713347
Καραβόπανα	Μελίτη	τόπια	9	2940
Καρφία	Τουρκία, Αὐστρία, Ἄγγλ.	δκάδες	4266	12390
Καφές	» Γαλλία	»	16719	186773
Κηρός	»	»	3582	61033
Κοκκινοχάβιαρα	» Ρωσία	»	15149	49628
Κόλλα	Γαλλία	πακέτα	2023	23064
Κόψαι	Τουρκία	κομμάτια	2643	9087
Κριθὴ	»	κοιλὰ	9067	126928
Λιθάνιον	» Ἄγγλία	δκάδες	3530	12728
Λινέλαιον	»	βαρέλια	11	2257
Μαλλία	»	δκάδες	3705	17035
Μαστίχη	»	»	709	17649
Μέλι	»	»	3800	16138
Νήματα	» Ἑλλάς, Ἄγγλία	»	»	613054
Συλεία	» Αὐστρία	»	»	471311
Ὀπώραι διάφοροι	» Ἑυρώπη	δκάδες	4750	12900

Δημόσια Κεντρικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη Σάμου

Είδη	Τόποι προελεύσεως	Βάρη	Ποσότης	Ἄξια
Ὄρυζιον	Ἰταλία, Αὐστρ.	..	99964	203925
Ὄσπρια διάφορα	..	..	278029	464644
Ὄστρακόδερμα	Γαλλία	..		47496
Πάσται	Ἑλλάς, Ἰταλία	..	10875	38602
Παστοὶ ἰχθύες	Γαλλία, Ἰταλία	..	94523	366316
Πετρέλαιον	Ἀμερική, Ρωσία	κιβώτια	3645	115840
Πιπέρι	Ἀγγλία	δκάδες	2200	23749
Πίσσα καὶ κατράμι	Τουρκία	..	7629	9286
Πίτυρα	..	..	28523	40550
Πορσελάνη τζιμέντο	Ἀυστρία, Ἑλλάς	καντάρια	14194	40785
Ποτὰ εὐρωπαϊκά	.. Ἰταλία	κιλά	2924	41280
Ρητίνη ρητινόπισσα	Ἑλλάς	δκάδες	44810	27462
Ροκέται	..	..		2600
Ρόμι	Ἀυστρία	γαλόνια	1440	9440
Σάκκοι κενοί	Τουρκία, Ἀγγλία	κομμάτια	3656	9127
Σάπων εὐώδης	..	δκάδες	142	580
Σήσαμος	..	..	3158	5492
Σιδηρὰ ἐργαλεῖα	Τουρκία, Γερμαν.	Ἑλλάς κομμάτια	746	4297
Σιδηρὸς ἀκατέργ.	.. Ρωσία	δκάδες	52103	58614
Σιτηρά	..	κιλά	151330	4216404
Σκάγια	Γαλλία	δκάδες	4420	6300
Σπερματζέτα	Γαλλία, Ἑλλάς, Αὐστρία	πακέτα	430	5350
Σπίρτα	Ἀυστρία, Ρωσία	δκάδες	407600	991030
Στραγάλια	..	..	3628	9177
Συγινία διάφορα	.. Ρωσία	..	9231	47876
Τήγαροφυλλάδια	..	..		5875
Τομπηκί	..	..	42703	116499
Τυρός	Ἑλλάς, Ἰπ. Ὀλλαν	..	59451	223283
Υελικὰ διάφορα	Ἀυστρ. Γερμανία	..		30805
Υφάσματ. παντοῦ	.. Γαλλία	..		267864
Φάρμακα	Γαλλία	..		42800
Φλοιὸς πεύκου	..	καντάρια	3275	58940
Φωσφορικά πυρεῖα	Ἀυστρ. Ἰταλία	κιβώτια	44628	25292
Χαλβᾶς καὶ τσίγι	..	δκάδες	10455	44573
Χαλκὸς καὶ χάλυξ	Γαλλία	..	365	5770
Χάρτης	Ἀυστρία	δραμίδες	4500	41685

Γρ. 13298776

Τοῖς ἀνωτέρω ποσοῖς προσθετέα καὶ ἡ ἄξια τῶν διὰ Τουρκίας εἰσαχθέντων εὐρωπαϊκῶν ἐμπορευμάτων μετὰ δημοτικῶν πληρωμῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀπὸ ἀλλοδαπῶν τελ. δασμῶν ἐν Σάμῳ

Διὰ τοῦ τελωνείου Βαθῆος Γρ. 4685452

.. Χώρας 504405

.. Καρλοβασιῶν 1398000

.. Μαραθοκάμπου 373681

Ὅμοιως προσθετέα καὶ ἡ ἄξια δημοτικῶν καρπῶν ληφθέντων ἀντὶ ἀντιμισθίας ὑπὸ θεριστῶν Σαμίων ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας Γρ. 139837

Εἰσαγωγή ἐν ὅλῳ Γρ. 4101375

Δημόσια Κεντρικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη Σάμου

Εικόνα Α: Από την Επετηρίδα της Ηγεμονίας Σάμου - εισαγωγές προϊόντων στη Σάμο το έτος 1888

Π Ι Ν Α Κ Ε Β'.

ΕΞΑΓΩΓΗ

Ε ἴ δ η	Τόποι καταναλώσεως	Β ἄ ρ η	Ποσότης	Ἄ ξ ί α
Αιγोधέρματα	Τουρκία	δκάδες	6956	50182
Ἄμυγδαλα	»	»	3537	16426
Ἄντιμόνιον	Ἀγγλία	τόνοι	8	7500
Δέρματα ἀκατέργ.	Τουρκία	δκάδες	1279	15413
» κατεργ.	» Ρουμανία	»	192916	1080157
Διάφορα	»	»	»	4390
Ἐλαῖαι	»	»	20658	44733
Ἐλαιον	» Ἰταλία	»	72262	157668
Κεραμευτικὰ σκεύη	»	κομμάτια	191958	19938
Κεράτια	Ἰταλία	καντάρια	19776	309744
Κίτρα	» Ἀμερική	κομμάτια	10730	15911
Κοκκάριον	Τουρκία	δκάδες	22317	24557
Κρόμμυα	»	καντάρια	11554	127818
Λεμόνια πορτοκάλια	»	κομμάτια	525540	28995
Μέλι	» Ἀυστρία	δκάδες	148	600
Μέταξα	»	»	132	19490
Ξυλεία	» Ἑλλάς	κομμάτια	1525	7860
Οἶνοι μαῦροι	» Γαλλία, Ἀυστρ.	φορτώμ.	1592	124852
» μοσχάτοι	Γαλλία, Ἀυστρία, Ἰταλία	»	35702	3920149
» ρητινῆται	Τουρκία	»	1668	117483
» ρομπόλαι	»	»	913	68475
Οἰνόλασπη	Γαλλία, Ἰταλία	δκάδες	17268	32576
Οἰνόπνευμα	Τουρκία	»	110625	294202
Ὀπίωραι διάφοροι	»	»	»	12037
Πέδιλα καὶ σανδάλ.	»	κομμάτια	4770	57950
Σάπων	»	δκάδες	17853	54176
Σταφίδες ξανθαί	Γαλλία, Ὀλλανδ. Ἀυστρία	καντάρια	»	»
» μαῦραι	» » »	»	44568	2633820
» ροζακαί	Ἀυστρία	»	51272	1588258
» σουλτανίται	»	»	244	22895
Τρίγιναι σάκκοι	»	ζεύγη	292	4843
Ψάσματα	»	»	»	9114

Ἐξαγωγή ἐν ὅλοις γρ. 11850212

Δημόσια Κεντρικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη Σάμου

ΠΙΝΑΞ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εἶδος	Τόπος προελεύσεως	Βάρη	Ποσότης	Ἄξια
Ἀγγεῖα πήλινα	Τουρκ. Ἑλ. Γαλ. Ἰταλ.			44640
Ἀλαίμα	»	δεκάδες	2153	9128
Ἀλευρα	» Ρωσία, Ρουμανία	»	493555	716740 10
Ἀυπάδες	» Βουλγαρία	»		54032
Ἀραβόσιτος	»	κοιλὰ	1494	60440
Ἀσβεστος	» Γαλλία	στατῆρες	2977	10760
Ἀυγοτάριχον	»	δεκάδες	183	4415
Βάμβαξ	»	»	941	2365
Βαλανίδια	»	στατῆρες	1313	45674 25
Βαράι	» Ἑλλ. Αὐστρία	»		43192 10
Βιβλία	»	»		2527
Βούτυρος	» Ρωσία	δεκάδες	12089	429230
Γαϊάνθρακες	» Ἑλλάς, Ἀγγλία	στατῆρες	9056	69796
Γλυκάνισον	»	δεκάδες	55	300
Δέρματα ἀκατέρ	» Αἴγ. Βέλγιον	»		1078275
» εἰργατμένα	» Γαλλία	»		88016 20
Διάφορα	» Εὐρώπη	»		663683 5
Δοῦναι βαρελίων	» Αὐστρία	κομμάτι.	30540	46453
Εἶδη ἀποικιακὰ	Ἑλλάς	»		19394 20
» ἱματισμοῦ	Τουρκία Εὐρώπη	»		681031 20
Ἐδώδιμα διάφορα	»	»		6135
Ἐλαῖαι	»	δεκάδες	893	2902 20
Ἐλαιον	»	»	404	1911
Ἐπιπλα	» Ἑλλ. Αὐστρ. Αἴγ.	»		47563 10
Ἐφαπλώματα	»	κομμάτι.	75	3420
Ζάχαρις	»	δεκάδες	90619	255567 20
Ζῶα πρὸς σφαγὴν	»	κεφαλαί	13936	887958
» φορτηγὰ	»	»	29	13800
Θειόωμιον	» Ἰταλία	»		77054
Καπνὸς	» Ἑλλ. Βουλγαρία	δεκάδες	49539	318831
Καρφία	Γαλλία, Ἑλλ. Αὐστρία	»	9797	15468 20
Καφὲς	Τουρ. Αἴγ. »	»	23290	282555 20
Κέραμοι	Τουρκία Γαλλία	κομμάτ.	36900	6054
Κηρὸς	»	δεκάδες	3901	76159 10
Κοκκινογάβιaron	» Ρωσία	»	21372	84460
Κόλλα (ἄμυλον)	Ἑλλάς, Ἀγγλ. Αὐστρ.	»	3909	12715
Κόρφαί	Τουρκία	κομμάτ.	848	4527
Κριθὴ	»	κοιλὰ	7009	99114 20
Λευκοσίδηρος	Γαλλία, Αὐστρία	»		3974
Λιθάνιον	Ἑλλάς	δεκάδες	3216	10829
Λινέλαιον	Τουρ. » Γαλλ. Μελίτη	»	3882	16929 20
Μαλλία	»	»	4027	20904 30
Μαστίχη	Τουρκία	δεκάδες	2528	58065 20

Δημόσια Κεντρικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη Σάμου

Εἶδος	Τόπος προελεύσεως	Βάρη	Ποσότης	Ἄξια
Μέλι	Τουρκία	Ὀκάδες	7438	21338 20
Μεταξόσπορος	"	κουτία	130	1300
Νήματα	" Ἀγγλία	πακέτα	7114	285791 30
Ξύλα καύσιμα	"	"	"	4045 10
Ξυλάνθρακες	"	στατῆρες	81	1048
Ξυλεία οικοδομῶν	" Αὐστρία	"	"	307350 30
Ὀπώραι ξηρά	" Αἴγυπτος	ὀκάδες	12025	16514 30
Ὀρυζα	Τ. Ἑλ. Αὔ. Ἀγ. Ἴτ. Αἴγ	"	112393	222526 30
Ὀσπρια	"	"	147805	173337 15
Ὀστρακόδερμα	" Ἰταλία	κομμάτ.	4336	3251
Πάσται	Ἑλλάς Αὐστρία	ὀκάδες	18721	49238
Παστοὶ ἰγθύες	Ε. Τ. Ἴτ. Ἀγ. Αἴ. Ὀλλ.	"	93283	334391 10
Πετρέλαιον	Ρωσ. Τ. Αἴ. Ἑλ. Μελίτη	κιβώτια	631	154668
Πέπρι	Ἑλλάς Αὐστρία Τουρκία	ὀκάδες	1095	6004
Πίσσα κατράμι	"	"	2180	2630 20
Πῦλοι, φέσια	" Γαλλία	"	"	16190
Πίτυρα	Τουρκία	"	13502	4283 20
Πορσελίνη	" Γαλλία	στατῆρες	10285	13067
Ποτὰ Εὐρώπης	Ἑλλάς Αὐστρία Γαλλία	ψάλαι	2534	14872 20
Ραπτομηχαναὶ	Ἀμερική Γερμ. Ἀγγλ.	κομμάτ.	16	5650
Ρητίνη	Ἑλλάς	ὀκάδες	19534	27698
Ροῦμι	Τουρκία Ἀμερική	γαλόμα	1367	10520
Σάπων	" Γαλλία	ὀκάδες	29321	103167
Σάρωθρα ψάθοι	"	κομμάτ.	8892	16320 20
Σήσαμος	"	ὀκάδες	4327	4216
Σιδ. ἀντικείμενα	" Ἑλλ. Γερμ. Αὐστρ	"	"	64744
Σιδ. ἀκατέργαστος	" Ἀγγλία	"	47992	66607
Σιτηρὰ	"	κοιλὰ	127943	3010901 30
Σκάγια	" Γαλλία Αὐστρία	ὀκάδες	5814	9942
Σόδα ρευστή	"	βαρέλια	61	9750
Σπερματοκίτριά	"	ὀκάδες	548	4494
Σπίρτον (alcohol)	Τ. Ρωσ. Αὐστρουγγαρ.	"	853701	2282004 20
Σχοινία	" Ἑλλ. Αὐστρία	"	9834	58290
Τουμβεκίον	" Αἴγ. Περσία	"	19337	301625
Τρωγάλια	"	"	7328	15397
Τυρὸς	" Ἑλλάς Βουλγαρ.	"	32225	173228
Υέλια	" Αὐστρία Γαλλία	"	"	93104
Υφάσματα	" Γερμανία Ἑλλ.	"	"	451792 30
Φάρμακα	" Αὐστρία	"	"	34314 25
Φλοιὸς πέτυος	Αὐστρία	στατῆρες	2578	51440
Φωσφορ πυρεῖτα	"	κιβώτια	61	18162
Χαβιάρι μαύρον	Ρωσία	ὀκάδες	184	9963
Χαλκός, χάλυψ	Τουρκία Ἑλλ. Αὐστρία	"	4074	20106
Χαλδᾶς, ταχίνι	"	"	11355	44653 20
Χάρτης	"	"	"	56801
Ψαρέλαιον	"	βαρέλια	10	3100

14644770 30

Δημόσια Κεντρικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη Σάμου

Εικόνα Γ: Από την Επετηρίδα της Ηγεμονίας Σάμου – εισαγωγές προϊόντων στη Σάμο το έτος 1893

ΠΙΝΑΞ Β΄.

ΕΞΑΓΩΓΗ

Εἶδη	Τόπος καταναλώσεως	Βάρη	Ποσότης	Ἄξια
Οἶνος μοσχάτος	Εὐρώπη, Τουρκία	Φορτία	82292	11009254
Οἶνος μαῦρος	»	»	2560	132084
Οἶνος ρητινίτης	Τουρκία	»	832	54516
Οἶνος ρομπόλα	Εὐρώπη, Τουρκία	»	973	99865
Σταφίς ξανθή	Εὐρώπη, Τουρκ. Αἴγυπτος	καντάρια	46042	2873577
Σταφίς μαύρη	Τουρκία	»	39051	747219
Σταφίς ροζακιά	»	»	486	25426
Σοῦμα	»	φορτία	561	28602
Ρακή	Τουρκία, Αἴγυπτος	δεκάδες	132352	265200
Ἐλαιόλαδον	Τουρκία	»	141948	239624
Χαρούπια	Εὐρώπη, Τουρκία	καντάρια	12123	191584
Κρόμμυα	Τουρκία	»	9767	99897
Κοκχάριον	»	δεκάδες	24111	17937
Ἐλάται	»	»	91758	102640
Ἀμύγδαλα	»	»	2496	12014
Κίτρα	»	κομμάτ.	5312	7228
Λευ. καὶ πορτοκάλ.	»	κομμάτ.	744900	43611
Σάπων	»	δεκάδες	18787	58185
Δέρμ. ἀκατέργαστα	»	κομμάτ.	270	35244
Μέταξα	»	δεκάδες	160	18057
Καπνός	Εὐρώπη	»	1816	12925
Οινόλασπη	»	»	49051	78774
Διάφ. βιομηχ. εἶδη	Τουρκία			113460
Διάφ. προϊόντα γῆς	»			42852
Δέρμ. κατεργασμ.	»	δεκάδες	218602	1147088

Γρ. 18356863

Δημόσια Κεντρικὴ Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη Σάμου

Εικόνα Δ: Από την Επετηρίδα της Ηγεμονίας Σάμου – εξαγωγές προϊόντων από τη Σάμο το έτος 1893